

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXIX

TARTALOM

1. Értekezések

VERES KRISTÓF GYÖRGY: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között	1
TARJÁN ESZTER: A Szicíliai Királyság Stauf és Anjou uralkodóinak címerhasználatára és azok megjelenése a korai angol címerkönyvekben	27

2. Kisebbségi cikkek

RUDOLF VERONIKA: Nyitrai püspökök a diplomácia szolgálatában az 1220-es években	33
SCHMIDT ANIKÓ: Az Országos Levéltár Magánlevéltárak és Gyűjtemények főosztályának 2018. évi gyűjtőköri tevékenysége	37

3. Könyvismeret

ZSOLDOS ATTILA: A Druget tartomány története 1315–1342 (ism. RÁCZ GYÖRGY)	42
A Hunyadiak címerlevelei 1447–1489. (Szerk. AVAR ANTON) (ism. DRESKA GÁBOR)	44
Megjegyzések Dreska Gábor recenziójához (ism. AVAR ANTON)	46

4. Hírek, beszámolók

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2019. I. félévi programjai	47
Beszámoló a „Középkori Esték” című programsorozat 2018. évi rendezvényeiről	47
A 2018. évi médiavista könyvtérképe (ism. RÁCZ GYÖRGY–SZOVÁK KORNÉL)	48

TURUL

XCII. évfolyam

2019. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mn.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

VERES KRISTÓF GYÖRGY

A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között

The institutional practice of the Hungarian royal chancery between 1172 and 1235.

This paper aims to reconstruct the institutional practice of the Hungarian royal chancery between 1172 and 1235 by examining the issued litterae privilegiales putting special emphasis on the shifts and changes that occurred in the various parts of these charters. According to the author's inquiry, the chancery reform of King Béla III was not a final phase in a long process of development but rather a point of departure for further progress. Consequently, the debut of a new era for Hungarian charter production was during the 1180s rather than in 1205. The first decades of this new period up to 1235 cannot be described as an era of uninterrupted linear development. It seems that during this time the institutional practice of the royal chancery changed cyclically, often paired with wild fluctuation. It also appears that the chancery had close ties with the rural centres of literacy, which influenced its practice on numerous occasions, not unlike some of the recipients of the royal charters.

Bevezetés

A tudományos történetírás magyarországi megszületése óta a kutatás sokat foglalkozott a 11–12. századi oklevelekkel, a királyi kápolnával mint az írásbeliség központi szervével, valamint a III. Béla-féle kancelláriai reformmal.¹ Számos tanulmány elemezte a királyi oklevelek szerkezetének kialakulását, a bennük lévő formulák megszilárdulását, azok külföldi párhuzamait.² Imre és II. András korának diplomáiról azonban Szentpétery Imre *Magyar oklevéltanán* túl nem készültek olyan aprólékos, a különböző oklevélrészek fejlődésére összpontosító elemzések, mint a 12. századból.³

Erre a hiányosságra már Ludmilla Sulitková is felhívta a figyelmet 1977-ben megjelent kandidátusi disszertációjában, amelyben III. András kancelláriája által kiadott oklevelek monografikus feldolgozását végezte el.⁴ Azonban ő ezt

a megállapítást az egész 13. századra vonatkoztatva tette, ugyanis III. András okleveleiben használt formulák teljeskörű rekonstrukciójának elvégzésekor nem tudott megnyugtatóan arra a kérdésre válaszolni, hogy pontosan mennyire lehetett minta IV. László kancelláriája, mennyiben jelenthetett váltást a kancellária gyakorlat szempontjából az utolsó Árpád-házi királyi trónralépése.⁵

Az oklevélformula-használat teljes rekonstrukciójának fontosságát ezen túl jól mutatja az *Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékéből* származó alábbi részlet: „Az 1218. évből II. András királynak csak két oklevele maradt ránk, mit a királynak az országból való távolléte és az országos felfordulás magyaráz. De erre a két oklevélre vonatkozólag is feltehető, hogy az 1218-ban tett adományt jóval később foglalták írásba, azonban az adománytétel ideje szerint keltezték. Valószínűvé teszi ezt ekkor még ritka rövid szerkezetük, még inkább azonban az 1221–25 közt kibocsájtott oklevelekkel egyező írásuk.”⁶ A Szentpétery által szerkesztett kiadványban számos ilyen megjegyzés található az oklevelek kritikai apparátusában; azonban ezek – hasonlóan az idézett példához – rendszerint nincsenek kellően alátámasztva, ami jelentősen megnehezíti ellenőrzésüket a kötetet forgató történész számára.

Jelen dolgozat fő célja, hogy önálló alapkutatásra támaszkodva rekonstruálja az 1172 és 1235 közötti magyar királyi

1 Köszönet illeti Körmenyi Tamás habilitált egyetemi docent (ELTE BTK), akinek a segítségével nem készülhetett volna el ez a dolgozat.

2 A teljesség igénye nélkül: *Fejérváry László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885., *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) Bp. 1930., *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári közlemények*, 46 (1975) 59–121., *Érszegi Géza*: III. Béla kancelláriai reformjáról. *Magyar Herald*, 1 (1984) 72–77.

3 Még feltűnőbb ez az Imre és II. András uralkodásának idejére tehető hézag a kutatásban, ha figyelembe vesszük Hajnal István 1914-ben megjelent, mai napig mérvadó tanulmányát IV. Béla kancelláriájáról. – *Hajnal István*: IV. Béla király kancelláriájáról. *Turul*, 32 (1914) 1–19.

4 Jelen dolgozathoz a disszertáció magyar nyelven 1984-ben Szarka László fordításában a *Levéltári Közleményekben* megjelent összefoglalóját használtam. – *Ludmilla Sulitková*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. *Levéltári Közlemények*, 53 (1982) 35–78.

5 *Sulitková, L.*: III. András kancelláriája i. m. 69.

6 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) I–II/4. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 350. sz., I/1. 116. p. – A továbbiakban, ha nem utalok az ellenkezőjére, akkor Szentpétery kritikai jegyzékére való hivatkozások regesztaszámokat jelölnek. Az egyes oklevelek szövegének vizsgálatához használt oklevéltárra lásd a függelék 1. sz. táblázatát

okleveles gyakorlatot, külön hangsúlyt fektetve a különböző oklevélrészecskék használatában beállt változásokra. Ezek birtokában ugyanis mindenki számára könnyedén ellenőrizhetővé válnak Szentpétery kritikai jegyzékében szereplő, a fentebb idézethez hasonló megállapítások. Emellett a különböző formulák időbeli előfordulásának teljeskörű leírása a keletkezett okleveleknek a korábbiaknál sokkal pontosabb kor meghatározását teszi lehetővé, illetve az oklevelek hitelességének vizsgálatakor is hasznos eszközt ad a kutató kezébe. Ezen túl egy ilyen típusú vizsgálat kiindulási pontként szolgálhat a korabeli teljes magyar okleveles gyakorlat irányvonalainak megállapításában, azaz hogy a királyi kancellária mennyiben szolgált követendő példaként a vidéki okleveles gyakorlatban.

Dolgozatom ugyanakkor nem csak a diplomatika területén szolgálhat értékes megállapításokkal. A királyi oklevelek formuláiban beállt változások alapján ugyanis arra is választ kaphatunk, hogy az uralkodó- és kancellárváltások mennyiben voltak hatással az okleveles gyakorlatra. Megfordítva: az oklevelek formuláiban beállt változások mennyiben estek egybe egy-egy új kancellár feltűnésével. Ennél egy fokkal továbblépve, a nagypolitika eseményeinek lenyomata – például András király keresztes hadjárata – mennyire érzékelhető a kancellária, vagyis a központi kormányzat egyik legfontosabb intézményének működésén.

Szentpétery olvasatában Szent István király gyökértelen és életképtelen kísérlete után ötven évvel elsősorban dalmát és horvát impulzusra indult újra az okleveles gyakorlat, amely a 12. század folyamán fokozatosan erősödött és közelített a 13. században véglegessé váló formákhoz. A királyi oklevelek még III. Béla uralkodásának kezdetén is ingadozó külső és belső formákat mutattak, például azok hol invocatióval, hol arengával kezdődnek. Az oklevélformák szembetűnően jobban ingadoztak ekkor, mint III. István uralkodása alatt, ugyanis kezdetben III. Béla személyzete nem volt állandó, és nem tartották magukat a korábban kialakuló és megszilárduló gyakorlathoz.⁷

Annál szembetűnőbb a király uralkodásának második felében megfigyelhető változás, amely az addigi fejlődést a királyi oklevelek szerkezetének megszilárdulásával fejezi be. Ez a változás Béla király két kancellárjához köthető. Adorján kancellár működéséhez⁸ köthető az oklevélrészecskék azon sorrendjének kialakulása, amely majd Katapán működése alatt válik véglegessé, a sok ingadozással járó fejlődés tehát az utóbbi működése alatt jutott nyugvópontra. Az oklevélrészecskék így kialakult rendje, amely a középkorban végig megmarad a magyar királyok fő oklevél típusának, a privilégiumnak az

alapformájául a következő: invocatio (többnyire *verbalis*), intitultatio (*Dei gratia* fordulattal), ezután *in perpetuum*, arenga, vagy arenga nélkül narratiót bevezető promulgatio, corroboratio (illetve sokszor sanctio). Ezen túl Katapánhoz köthető az eddig csak elvétve szereplő *datum per manus* formula véglegessé válása. A karrierjét egri püspökként befejező Katapán Imre uralkodása alatt is kancellár marad, azonban Szentpétery szerint kérdéses, hogy főpapi kinevezése után továbbra is ténylegesen részt vett-e a kancellári munkájában.⁹

Bár 12. századi királyok okleveles gyakorlatát elemezve Szentpétery rendszerint külön alfejezetet szentelt minden királynak, az 1205 és 1308 közötti időszak tárgyalásánál nem követi ezt a gyakorlatot, számos megállapítását a korszak egészére vonatkoztatja. Ezen túl a specifikusan II. András koráról szóló megállapítások elszórva helyezkednek el a tematikus alfejezetekben. Eszerint 1205 után a világiak számára szóló oklevél nem kivétel többé, ettől kezdve nagy számban rendelkezünk ilyen típusú adománylevelekkel. Ezen túl Róbert kancellárhoz köthető az *annus regni* kitétele 1207-től. Továbbá 1216 körül bukkan föl az egyszerűbb szerkezetű, de teljes érvényű oklevél (továbbiakban: egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevél), amely az ünnepélyesebb privilegiális oklevelek részei közül az invocatiót, a méltóságok felsorolását és többnyire a kancellár vagy az alkancellár megnevezését is mellőzi. Továbbá az *in perpetuum*ot a rövidített királyi cím után mindenkire szóló – *omnibus presentes litteras inspecturis* vagy hasonló – inscriptióval és az ehhez fűzött salutatioval – például *salutem et omne bonum* – helyettesíti. Ezen a ponton csak annyit tennék hozzá Szentpétery megállapításaihoz, hogy bár valóban 1216 körül tűnik föl ez az oklevél típus, azonban csak az 1220-as évek közepétől jelenik meg nagyobb számban, és 1231-től válik a kancellárai legfontosabb irattípusává, messze meghaladva az ünnepélyesebb szerkezetű diplomák számát. Végezetül Szentpétery kiemeli, hogy 1230-ig a kancellár az oklevéladás ügyének tényleges intézője, ezután a kancellár és az alkancellár szerepe fokozatosan az irányításra, vezetésre szorítkozik. Összességében II. András alatt a királyi kancelláriából kétféle oklevél került ki, *mandatum* és privilégium, utóbbinak pedig két altípusa alakult ki, az ünnepélyesebb és az egyszerűbb szerkezetű.¹⁰

Szentpétery ezután az oklevélrészecskék elemzését csak az egész korszakra vonatkoztatva végzi el. Ezzel azt sugallja az olvasónak, hogy a teljes szerkezetű privilegiális oklevelek III. Béla és Imre uralkodása alatt való megszilárdulása után nincs értelme a 13. századot kisebb vizsgálati egységekre osztani, ugyanis a formulák változása egy lassú, evolúciószerű folyamat, hasonlóan a korszak kancelláriai gyakorlatához, amely egy egyenes vonalú fejlődésként írható le, amelynek során fokozatosan nő a kibocsátott oklevelek száma és az oklevélrészecskék formulássága. Ez a széles körökben axiómának tekintett feltételezés ugyanakkor bámulatosan ingatag lábakon áll, hiszen a 13. századi királyi oklevelek formulahasználatának teljes rekonstrukciója a mai napig nem történt meg. Dolgozatom ennek a tetemes

7 Szentpétery I.: Oklevéltan i. m. 36., 46–63., 81. – Szentpétery három korszakot vázolt föl, név szerint a német császári oklevelek utánzásának korát (1001–1077), az oklevelek jelentősége iránt való érzék fejlődésének korát (1077–1205), végezetül pedig az okleveles gyakorlat kialakulásának korát (1205–1308). Richard Marsina ugyanakkor nem fogadta el az 1205-ös korszakhatárt, helyette 1185-öt részesítette előnyben. Kubinyi András szerint a magyarországi diplomatika III. Béla korában váltott át egy újabbra. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. (Ed. Richard Marsina.) Vol. I–II. Bratislava. 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) I. XXII., Kubinyi A.: Kancellária i. m. 60.

8 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (a továbbiakban: Zsoldos Arch.) 107.

9 Szentpétery I.: Oklevéltan i. m. 64–66.

10 Uo. 83–96.

feladatnak a III. Béla, Imre és II. András uralkodásának idejére eső részének elvégzésére vállalkozik.

A fennmaradt diplomák közül a privilégiumokat elemzem, azaz azokat az okleveleket, amelyek valamilyen kiváltságot vagy jogot adományoznak.¹¹ Mivel a mai napig nem tisztázott, hogy a tartalmi átírások készítői milyen mértékben ragaszkodtak az általuk kivonatolt oklevél eredeti formuláihoz, így a csak ebben a formában ismert iratokat ki kellett rekesztenem a vizsgálatomból. Ki kell röviden térni a korszak elejéről fennmaradt kisszámú királyi pecséttel ellátott magánoklevelekre. Kumorovitz Lajos Bernát három típusát különböztette meg a 11–12. században a magánadománnyal kapcsolatos uralkodói hozzájárulásnak, azaz a királyi pecséttel ellátott magánokleveleknek. Eszerint a legkorábbi csoportba tartozókat a kedvezményezett egyház papjai fogalmazták, ennél fejlettebb gyakorlatról beszélhetünk, ha a királyi udvar egyik *notarius*a fogalmazta az iratot. A harmadik csoport diplomáiban már maga a király beszél többszám első személyben.¹² Az első két csoportba tartozó oklevelek formulái kevésbé informatívak az uralkodói kancelláriáról kikerülő kiváltságlevelek vizsgálatakor, így az első két csoportba tartozó kiadványokat kizártam a vizsgálatomból.¹³ Azonban a harmadik csoport diplomáival indokolatlan lenne hasonlóan eljárni, ugyanis ezek, mivel a király „beszél” bennük és nem az adományozó, már alkalmassak a kancellárián használt formulák vizsgálatára.¹⁴

Az elemzésbe bevont oklevelek jegyzékének összeállításakor Szentpétery kritikai jegyzékét vettem alapul, azonban az annak megjelenése óta eltelt közel kilencven évben számos korábban nem ismert Árpád-kori diploma került napvilágra.¹⁵ Ezek között azonban nem meglepő módon nem sok királyi oklevelet találunk, és ezeknek is a jelentős része csak tartalmi átírásban maradt ránk.¹⁶ Összességében az 1172 és 1235 közötti periódus kapcsán 11 oklevéllel bővítettem a Szentpétery kritikai jegyzéke alapján összeállított forrásbázisomat.¹⁷ III. Béla korából egy 1192. évi kiadványt nem ismer Szentpétery munkája,¹⁸ Imre korából pedig egy 1203.

évi oklevélre érdemes fölhívni a figyelmet. Ez bár szerepel a kritikai jegyzékben, Szentpéterynek nem sikerült azt fellelnie a veszprémi káptalani levéltárban, azonban azóta a diploma előkerült, Veszprém város okmánytárának pótkötetében pedig ki is adták.¹⁹ A Richard Marsina által összeállított *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*ben két oklevél is szerepel II. András uralkodásának idejéből, amelyet Szentpétery nem ismert, az egyik 1206-ból,²⁰ a másik pedig 1222-ből.²¹ 1208-ból is rendelkezünk egy kiadatlan okmánnyal,²² szokatlan módon pedig az 1212. év kapcsán két tétellel is tudtam bővíteni a vizsgálatba bevont dokumentumok körét. Az egyik ugyan szerepel a kritikai jegyzékben²³ azonban Szentpétery csak a tartalmi átírását ismeri az oklevélnek,²⁴ pedig az teljes szövegében is fennmaradt.²⁵ A másik iratot Szentpétery kritikai jegyzéke egyáltalán nem ismeri,²⁶ hasonlóan egy 1214. évi,²⁷ és egy 1215. évi kiadványhoz.²⁸ Végezetül II. András uralkodásának idejéből meg kell még említeni egy keltezetlen oklevelet, amit Szentpétery nem ismert,²⁹ illetve egy 1233-ból származó, a Kritikai jegyzék által által olvashatatlannak ítélt diplomát,³⁰ mindkettő Veszprém város okmánytárának pótkötetben került kiadásra.

Az alábbiakban az így maradt 242 oklevél invocatióját, intituliációját, inscriptióját, salutatióját, arengáját, promulgatióját és corroboratióját fogom elemezni. Több okból választottam ezeket az oklevélrészeket. Először is ezeknek a legmagasabb szintű a formulássága, egy kevésbé egységsült oklevélrész – mint például a dispositio – vizsgálata önmagában szétfeszítette volna dolgozatom kereteit. Az escatchocollum többi részét azért zártam ki a vizsgálatból, mert azokkal az elmúlt években több tanulmány is részletesen foglalkozott.³¹ Itt kell megemlítenem, hogy rutinszerű kancelláriai gyakorlatnak azt nevezem, amikor az oklevelek formulássága magas.

Az oklevélformulák stiláris elemzésére – ide értve a retorikai stílusjegyeket, ill. a ritmusos és rimes próza

11 A *mandatum*oknak és *missilis*eknek az elemzését a tartalmi korlátoktól azért is érdemes kirekeszteni ebből a dolgozattól, mert vizsgálatuk minden bizonnyal egy zárványszerű fejezetet eredményezett volna.

12 Kumorovitz L. Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka. (XI–XII. század). *Századok*, 97 (1963) 1–31. kül.: 11–14.

13 Ennek a típusnak az utolsó képviselője Caba végrendelete 1177 körül. – RA 128.

14 Például Simon mester veszprémi kanonok végrendelete 1174–1178 körül. – RA 126.

15 Pl.: Almási Tibor: Néhány Árpád-kori oklevél emléke 1327. évi okiratokban. In: *Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, Tomus XCVI. Szeged. 1992. 39–46., Piti Ferenc: Árpád-kori királyi oklevelek említése 1339. évi okiratban. In: *Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, Tomus CX. Szeged. 1999. 21–27.

16 Pl.: Szabados György: Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról. In: *Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, Tomus CXV. Szeged. 2001. 3–11.

17 Vö.: Nógrády Árpád: „Magistratus et comitatus tenentibus”: II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. *Századok*, 129 (1995) 190.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 262045. Vö.: C. Tóth Norbert: Szond. Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. (Szerk. Kovács Gyöngyi.) Bp. 2004. 590.

19 RA 205. (Veszprém város okmánytára. Pótkötet [1000–1526]. [Összeáll. Érszegi Géza–Solymosi László.] Veszprém 2010. [a továbbiakban: VOS] 60–62.)

20 CDES I. 137. sz. 109–110. p.

21 CDES I. 274. sz. 203. p.

22 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 87 639. – Regesztájára ld.: Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára. 1254–1526. Szeged, 2006. 425. sz.

23 RA 278. (DF 207541.)

24 RA 278.

25 Az oklevél teljes szövegében a pannonhalmi konvent 1408. márc. 25-i kiadványában maradt fenn. – DF 207541.

26 DF 261647.

27 DL 91934. Vö.: Géza Érszegi: Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils. *Bulgarian Historical Review*, 3 (1975) 2. sz. 96–97.

28 DF 200962. Vö.: Thoroczkay Gábor: A dömösi prépostság története alapításától I. Károly uralkodásának végéig. *Fons*, 19 (2012) 427.

29 DF 285462. (VOS 67.)

30 RA 515. (VOS 91–94.)

31 A *datum per manus* formulával már Szentpétery is részletesen foglalkozott. Nógrády Árpád a méltóságos és tanúfelsorolás aprólékos elemzését végezte el. Zsoldos Attila az uralkodói évekről írt tanulmányt. – Nógrády Á.: Magistratus i. m., Zsoldos Attila: II. András Aranybulla. *Történelmi Szemle*, 53 (2011) 1–38.

vizsgálatát – három ok miatt nem vállalkozom a dolgozatomban. Egyrészt azért, mert a ritmusos klauzulákba futó kólonok szintaktikai szempontból éppen úgy teljes mondatnyi egységeket alkotnak, mint a nyelvtanilag önálló tagmondatként is értékelhető oklevélrészecskék, értve ez alatt, hogy az intitutatio, inscriptio, arenga stb. szükségképpen önálló tagmondatot alkot az oklevél szövegében. Mivel dolgozatomban az egyes oklevélrészecskéket lezáró formulák előfordulását részletesen elemzem, és mivel ilyen záróformulából általában több van, mint szabályos ritmusképletből (Horváth János háromféle szabályos kólonvégződést különböztet meg), a ritmusképletek elemzése a történeti jellegű kérdésfelvetéssel kapcsolatban kevésbé pontos eredményre vezetett volna, mint a formuláknak a dolgozatban elvégzett tételes elemzése. Másrészt azért sem vállalkozhatok a stílári vizsgálatra, mert ehhez Horváth János részleteiben már meghaladott, és amúgy is igen rövid áttekintését leszámítva a szakirodalomból egyelőre hiányoznak azok az előtanulmányok, amelyek megléte esetén a vizsgált korszak okleveles nyelvének stílusát – vagy még inkább az egyes oklevelekben megszólaltatott különböző stílusrétegeket – történeti jellegű következtetések levonására is alkalmas módon összehasonlíthatnánk a korábbi, ill. a később keletkezett oklevelek stílusával. Harmadrészt a stílári elemzés – különösen a fentebb említett két okból kifolyólag – terjedelmileg is szétfeszítette volna dolgozatom kereteit.³²

A dolgozatomban vizsgált oklevélrészecskék formulásság szempontjából három nagy csoportba oszthatók. Az elsőbe a stabilan formulás oklevélrészecskék tartoznak, név szerint az invocatio, az intitutatio és a salutatio. A második csoportot a közepesen formulás oklevélrészecskék alkotják, azaz az inscriptio és a promulgatio, a harmadikat pedig az enyhén formulás oklevélrészecskék, vagyis az arengák és a corroboratiók. Fontos kiemelni, hogy az, hogy hány formulacsoport van használatban egy oklevélrészecskében, jellemzően független az adott oklevélrészecské formulásságától.³³ Alábbiakban egy fiktív példa segítségével érzékeltetem, hogy a gyakorlatban hogyan jelenik meg a formulásság mértéke és a használt formulák száma, mint két egymástól független csoportosítási szempont.

Például 120X-Y években stabilan formulás a corroboratio, ha az általam vizsgált összes oklevélben az alábbi szerepel: *Ut autem hec nostra donatio inconcussa permaneant, presentem concessimus paginam sigillo nostro roboratam*. Akkor is stabilan formulás a corroboratio, ha több ilyen szilárd csoport létezik egymás mellett. Közepesen formulás a corroboratio,

32 Már Horváth is hangsúlyozta, hogy „a tisztán stíluskritikai szempontú kutatások eredményei a legtöbbször meglepően egyeznek az oklevelek tárgyi és diplomatikai szempontú vizsgálataiból nyert eredménnyel.” Egy stíluskritikai elemzés lehetséges hozadékaik kapcsán tanulságos röviden utalni Sulitková fentebb már idézett dolgozatára. Ő arra a kiábrándító eredményre jutott, hogy az egyes jegyzők személyes szokásainak, sajátosságainak feltárása során a szóban forgó oklevelek stíluselmzése csupán nagyon szerény eltéréseket mutatott ki. – Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 71., Sulitková, L.: III. András kancelláriája i. m. 43–44. – Ld. még: Szilágyi Imre: Ritmikus próza. In: Világirodalmi lexikon. I–XVIII. (Főszerk. Király István–Szerdahelyi István.) Bp. 1970–1995. (a továbbiakban: VL) XII. 779., Bárdos László–Wacha Imre: Prózaritmus. In: VL XII. 166–172.

33 Kivéve a két legformálisabb oklevélrészecskét: az invocatio és az intitutatio, amelyekben jellemzően csak egy formulacsoport azonosítható.

ha a különböző oklevelekben ingadozik a szavak sorrendje, vagy ugyanannak a corroboratióknak több szövegváltozata van jelen. Például az előbb idézetten kívül egy másik oklevélben ...*dupplicis sigilli nostri roboratam* szerepel, egy harmadikban pedig ...*dupplicis sigilli nostri in perpetuum roboratam*, úgy, hogy a formula többi része változatlan. Természetesen itt is elképzelhető több párhuzamosan használt, szövegváltozatokkal rendelkező csoport. Enyhén formulás a corroboratio, ha az okleveleket csak az alapján tudom csoportosítani, hogy mindegyikben szerepel az *inconcussa permaneant*, és *presentem paginam* fordulat, de az oklevélrészecské többi része teljesen esetleges. Egyértelműen látható, hogy a párhuzamosan használt formulák száma egy adott oklevélrészecskében független annak az oklevélrészecskének a szilárdságától és formulásságától.

Végezetül ki kell emelnem, hogy tartalmi korlátok ez a dolgozat nem vállalkozik a magyar okleveles gyakorlatot ért külföldi hatások átfogó, szisztematikus vizsgálatára, amelyre egy későbbi tanulmányomban fogok sort keríteni.³⁴

Stabilan formulás oklevélrészecskék:

Vizsgálatomat a stabilan formulást oklevélrészecskék együttes elemzésével kezdem. III. Béla uralkodásának első tíz évében még a korábbi formák használatosak, sokszor a promulgatio és/vagy az arenga megelőzi az intitutációt.³⁵ Azonban éles váltás figyelhető meg 1181-ben, ugyanis ekkor jelenik meg egy teljesen új invocatio, intitutatio és salutatio formula: *In nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis. Bela Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie Rameque rex in perpetuum*.³⁶ Ezek a formulák csak 1192 után válnak kizárólagossá, egészen addig együtt léteznek a korábbi formákkal.³⁷

Imre trónra lépése nem hoz változást a formula használatában, azonban feltűnő néhány bizonytalanság. Például a király megnevezése ingadozik a *Hemiricus*,³⁸ *Henricus*³⁹ és *Emericus*⁴⁰ között, azonban 1202-től a *Hemiricus* válik egyed-

34 Ezeknek a hatásoknak a vizsgálata kapcsán számos részeredmény született az utóbbi években – Eckhart Ferencz: A pápai és a császári kancelláriai gyakorlat hatása az Árpád-kori királyi okleveleink szövegvezetésében. *Századok*, 44 (1910) 713–724., Perényi József: A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp. 1938., Bezák Miklós: A középkori magyar okleveles gyakorlat kapcsolatai a cseh és lengyel okleveles gyakorlattal. Pécs 1939., Solymosi László: A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 335–344., Barabás Gábor: A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók okleveles gyakorlatára a 13. század első felében. *Per Aspera Ad Astra*, 2 (2015) 1. sz. 11–33., Uő: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pécs 2015. 94–124. 35 Pl.: RA 126., 130., 131.

36 RA I./1. 43. p., 133. sz. – A három oklevélrészecskében ebben a formában való kombinálása az új jelenség. Az intitutációkra ld. még: Barabás Gábor: A magyar királyi család címhasználatára a 13. század elején a magyarországi és a pápai források tükrében. *Turul*, 88 (2015) 121–129.

37 A korábbi, szabálytalanabb formákat hordozza Pl.: RA 140., 147. Érdekes föl hívni a figyelmet a DF 262045-es oklevélre 1192-ből, amelynek ez a 3 oklevélrészecské átmenetet képez a korábbi, és a Katapán féle formák között; ez az utolsó oklevél, ami nem követi teljesen a Katapán által véglegessé tett formákat. 38 Pl.: 1197: RA 169. (CDES I. 96.), 172., 174., 175., 176., 183., 185., 188., 189., 193.

39 RA 173. (CDES I. 98.) (1198)

40 RA 177. (CDES I. 99.) (1198), 182. (1199), 184. (1199), 185. (1199)

uralkodóvá.⁴¹ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a király megnevezése pecsétjein is ingadozik.⁴² 1202-ben Szerbiával bővül az intitutatio.⁴³ Imre uralkodásának második felében új tendencia figyelhető meg, az oklevelek elejéről elkezd elmaradózni az invocatio, az 1203 és 1204 között kiadott diplomák egy kivételével⁴⁴ mind nélkülözi ezt az oklevélrészét.⁴⁵

II. András uralkodásának első éveiben több dologra érdemes felhívni a figyelmet. A legfontosabb, hogy az invocatióval kapcsolatban 1203–1204 között megfigyelt folyamat fokozatosan a visszájára fordul 1205 és 1207 között. 1205-ben még az invocatioval nem rendelkező oklevelek vannak többségben,⁴⁶ azonban 1207-ben már mindegyik diplomának újra van foházkodás része. Ezen túl 1206-ban a társországok felsorolása két új taggal bővül, Gácsországgal és Lodomériával.⁴⁷ Imre öccse uralkodásának első két évében feltűnő még a formulák bizonytalan írásmódja, például Lodomériáé egészen 1212-ig ingadozik.⁴⁸

1207-től kezdve egy évtizeden keresztül stabilak a formulák, gyakorlatilag semmiféle ingadozás vagy bizonytalanság nem fedezhető fel bennük.⁴⁹ Az invocatiók, intitutációk és salutatiok szempontjából új korszakot 1216/1217 jelent, ugyanis ekkor jelennek meg az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek,⁵⁰ amelyek oklevélrészei egyértelműen visszahatottak az ünnepélyesebb oklevelekre. Először ezekre a hatásokra térek ki, és csak utána fogom elemezni ennek az új oklevéltípusnak a formuláit.

Az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek megjelenésével az ünnepélyesebb szerkezetűk formulái bizonytalanná váltak: ugyanebben az évben két ilyen diplomának nincs invocatioja.⁵¹ 1220-ban egy ünnepélyesebb privilegialis oklevélnek nincs ilyen oklevélrésze, és a salutatioja is szabálytalan.⁵² 1221-ben az egyik okmány intitutatioja *Nos Andreas...*-szal nyit, ami ekkor még szokatlannak mondható.⁵³ Ugyanebben az évben két diploma is szabálytalan

invocatioval rendelkezik.⁵⁴ A stabilan formulás oklevélrészek szempontjából új korszakot 1221/1222 jelent, ekkortól ugyanis jelentősen kevesebb a szabálytalanság az ünnepélyesebb privilegialis diplomákban,⁵⁵ illetve az 1217-es első fecske után ekkortól kezdenek nagyobb számban megjelenni az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek, utóbbioknak a *salutatio*jára érdemes bővebben kitérni.

1221 és 1223 között még bizonytalan ennek az oklevélrésznek a használata, sok korai egyszerűbb szerkezetű privilegialis diplomának egyáltalán nincs salutatioja.⁵⁶ 1225/1226-tól a *salutem et omne bonum* formula erőteljes előretörése figyelhető meg;⁵⁷ 1226–1227-ben és 1229-ben az összes egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevél salutatioját ez adja. Azonban 1230-ban feltűnnek a *salutem in Domino*⁵⁸ 1231-ben pedig a *salutem in vero salutari* csoportok.⁵⁹ 1232-ben pedig hat *salutem et omne bonum* formulát tartalmazó diploma⁶⁰ mellett négy olyan egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevél is van, amelynek nem ez a salutatioja.⁶¹ Tehát az 1227–1231 között gyakorlatilag egyeduralgó formula 1232–1235 között csak a relatívan legtöbbször használt.⁶²

Közepesen formulás oklevélrészek

Inscriptio:

III. Bélának az 1181-ben elindított kancelláriai reform előtti formákat követő kiadványainak jellemzően volt inscriptioja, azonban az Adorján és Katapán kancellárok által kialakított (ünnepélyesebb) szerkezetű privilegialis okleveleknek nincs. 1192-től kezdve, amikor egyeduralgóvá válnak a teljes szerkezetű privilegialis diplomák, nem találkozunk inscriptiókkal egészen az egyszerűbb szerkezetű kiváltságlevelek megjelenéséig 1216/1217-ben.⁶³

Kezdetben a rövidebb salutatio formulák voltak az elterjedtebbek, 1228-ig egyértelműen ezek dominálnak, ezek

41 RA 197. (Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. [Hrsg. Hans Wagner et al.] Bd. I–V. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999. [a továbbiakban: UdB] I. 38.). RA 197–210. – Elkerülő több tucat regeszta sorszámaának felsorolását, a továbbiakban sokszor csak intervallumokat fogok megadni. Ezek mindig csak azokat az okleveleket jelentik, amelyeket bevontam a vizsgálatomba. Ezeknek a teljeskörű listáját lásd a függelék táblázatát.

42 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Bp. 2012. 103–104.

43 RA 197.

44 RA 205.

45 RA 204–210.

46 RA 217. – Van invocatio; RA 218., 219. – Nincs invocatio.

47 Először a RA 222-esben szerepelnek. Ezután a korszak végéig használatos teljes intitutatio a következő: „Andreas Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rame, Servie, Gallitie Lodomerieque rex.” – CDES. I. 109.

48 RA 228., 254., 260., 275.

49 Kivétel pl.: RA 293. (1214)

50 1217-ben találkozunk az első egyértelműen egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevéllel. – RA 340.

51 RA 315., 320. – Tehát ezek az oklevelek az ekkor megjelenő egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek formáit követik.

52 RA 259.

53 RA 368. (Árpád-kori új okmánytár. [Közzé teszi Wenzel Gusztáv.] I–XII. Pest/Bp. 1860–1874. [Monumenta Hungariae Historica Diplomatica] [a továbbiakban: ÁUO] I. 171.)

54 RA 364., 367.

55 Szabálytalan pl.: RA 393. (1223), 440. (1228), 441. (1228)

56 Például a Szentpétery által 1222 körülre tett oklevelek. – RA 390–392.

57 RA 423., 429., 435., 436., 439., 444., 445., 452–454., 457., 460.

58 RA 464. (ÁUO. I. 269.)

59 RA 477. (UdB I. 135.)

60 RA 487., 490., 492., 493., 494., 495.

61 RA 486., 488., 489., 491.

62 1233: RA 515., 516., 518., 519., 513. (ÁUO VI. 522–523.): „salutem et omne bonum”; RA 514. (ÁUO I. 305–306.): „salutem et omnium bonorum incrementum”; RA 517. (ÁUO VI. 518–519.): „salutem in domino Iesu Christo”; RA 527. (Hazai okmánytár. [Szerk. Nagy Imre et al.] I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. [a továbbiakban: HO] 29–30.): „salutem in domino Ihesu Christo”.

1234: RA 531., 533. (CDES I. 317–318.): „salutem et omne bonum”; RA 534. (ÁUO XI. 267–268.): „salutem in Domino”; RA 530. (ÁUO VI. 552–553.): „salutem in vero salutari”.

1235: RA 539. (Monumenta ecclesiae Strigoniensis. [Ed. Ferdinandus Knauz et al.] I–IV. Strigonium–Bp. 1874–1999. [a továbbiakban: MES] I. 310.): „salutem in vero salutari”; RA 540., 542. (DL 202.): „salutem et omne bonum.”

63 Egy két elszigetelt kivételtől eltekintve. – RA 177. (1198), RA 256. (1210), RA 359. (1220), RA 367. (1222), RA 504–508. (1233).

három csoportra oszthatók. A legkorábbi 1217-ből az *omnibus presentes litteras inspecturis* és változatai.⁶⁴ A másik népszerű formula először 1219-ben tűnik föl,⁶⁵ és kevésbé változékony, mint az előző: *omnibus, ad quos presens scriptum pervenerint*.⁶⁶ A harmadik csoport első tagja 1226-ban⁶⁷ tűnik föl: *universis, quibus presens pagina patuerit*.⁶⁸ Ebbe a 3 csoportba osztható rövidebb formulák dominálnak 1227/1229-ig.

1228-ban új tendenciákra lehetünk figyelmesek, fokozatosan a bővebb formulák kerülnek előtérbe, amelyek két csoportba oszthatók. Az első először 1222-ben jelenik meg: *universis tam presentibus quam futuris litteras presentes inspecturis* és változatai.⁶⁹ A változás motorja, a hosszabb formulák egy másik csoportja: *universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis* és változatai,⁷⁰ amely először 1228-ban tűnik fel.⁷¹

1228 és 1231 között még évről évre változik, hogy a rövidebb vagy a bővebb formulák vannak-e túlsúlyban, azonban 1232-ben hirtelen váltás figyelhető meg, önmagában az *Christi fidelibus* csoport hét⁷² oklevélben szerepel, ezzel szemben csak háromban található rövid formula.⁷³ 1233-ban csak egy oklevélnek van rövid inscriptiója,⁷⁴ 1235-re pedig a *Christi fidelibus* csoport válik kizárólagossá.⁷⁵

Promulgatio:

Ellentétben az eddig tárgyalt oklevélrészekkel, a promulgációkban nem fedezhető fel törés 1181-ben, a teljes szerkezetű kiváltságlevelek első megjelenésekor. III. Bélának a korábbi formákat követő diplomáiban is megtalálható ez az oklevélrész,⁷⁶ és az első teljes szerkezetű oklevél promulgációja⁷⁷ is a korábbi kiadványok formáit követi. Azonban 1185-től az figyelhető meg, hogy a Katapán által véglegessé tett formákat követő oklevelekből elmarad a teljes promulgatio, és helyette csak az arengából átvezető promulgációval találkozunk. Például *hinc est quod* és változatai.⁷⁸

III. Béla idősebbik fiának uralkodása két részre osztható. Az első időszakban, amikor Katapán a kancellár (1196–1198),⁷⁹

töretlenül folytatódik a III. Béla alatt bevett átvezető promulgációk gyakorlata.⁸⁰ Azonban 1199-től, amikor Dezső szebeni prépost kerül a királyi oklevéladó szerv élére⁸¹ egy új tendenciára lehetünk figyelmesek, fokozatosan a teljes promulgációk kerülnek előtérbe. Ezek ugyanakkor teljesen újszerűek, nem tekinthetők a III. Béla korai diplomáiból megismertek folytatásának.⁸² Imre uralkodása alatt az első újszerű teljes promulgatio 1198-ban tűnik fel,⁸³ azonban Imre alatt még a formulák széles körével találkozhatunk.⁸⁴

Fontos kiemelni, hogy bár uralkodásának második szakaszában, főleg 1202-től, Péter fehérvári prépost kancellársága idején,⁸⁵ elmozdulás történik a teljes promulgációk irányába, még mindig körülbelül ugyanannyi átvezető promulgatio található az oklevelekben, mint teljes.⁸⁶ A későbbi kancelláriai gyakorlat szempontjából érdemes kiemelni egy 1202-es oklevél promulgációját: *sane igitur ad universorum notitiam volumus pervenire*.⁸⁷

Imre uralkodásának második felében elmozdulást figyelhetünk meg a teljes promulgációk használatának irányába, Andrásnál ez a tendencia – az invocatióknál megfigyelthez hasonló módon – teljesen megfordul. 1205-ben három oklevélből kettőnek van teljes promulgációja,⁸⁸ 1206-ban hét oklevél között már csak egy teljes promulgatio⁸⁹ található, tehát 1207-re újra az átvezetők használata válik egyeduralgódóvá.⁹⁰ A promulgációk egységessége szempontjából 1208 és 1210 közötti évek – nyilvánvalóan nem függetlenül az ekkor működő Róbert kancellártól⁹¹ – egy csúcspontot jelentenek, az oklevelek túlnyomó részében *inde est* szerepel.⁹² Azonban az uniformizáltság évei után a sokszínűség időszaka következett a királyi kancelláriai gyakorlatban. 1211-ben az eddig egységes promulgációk helyébe újra sokféle formulák lépnek, azonban egyértelmű tendencia egészen 1217-ig nem határozható meg.

Mint láttuk, II. András uralkodásának első szakaszát az átvezető promulgációk dominanciája jellemzi, azonban 1217-ben, Ugrin kancellár színrelépésekor⁹³ váltást figyelhetünk meg. Fentebb már említettem, hogy ebben az évben találkozunk az első egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevéllel. Ezek az esetek túlnyomó többségében teljes promulgációval rendelkeznek. Az invocatiók elemzésekor észrevettekhez hasonlóan most is azt figyelhetjük meg, hogy az egyszerűbb

64 Pl.: *omnibus* helyett *universis*, *litteras* helyett *paginam* vagy *scriptum*. – RA 340. (HO. V. 8.), 349., 350., 373., 385., 412., 424., 435., 463.

65 RA 352. (ÁUO. VI. 402.)

66 *Scriptum* helyett *littere* is elképzelhető.

67 RA 429. (ÁUO. I. 431.)

68 Változataiban inkább *omnibus* szerepel, mint *universis*, ezen kívül *pagina* helyett *scriptum* is elképzelhető.

69 RA 384. (ÁUO. VI. 410.), 390., 447., illetve 1231-ben RA 475., 482., 1234-ben RA 530.

70 RA 444. (UdB I. 115.)

71 RA 444., 445.

72 RA 486., 488., 489., 491., 493., 494., 495.

73 RA 492., 487., 490.

74 RA 519.

75 RA 539., 540., 542.

76 Pl.: RA 126., 131. (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. [Ed. Marko Kostrenčić–Tadija Smičiklas–Duje Rendić–Miočević.] I–XVIII. Zagabria, 1904–1990. [a továbbiakban: CDCr] II. 176.): „notum igitur sit”

77 RA I./1. 43. p., 133. sz.: „noscatur igitur omnes Christo renatus”

78 RA 139. (ÁUO I. 78.), RA 142.

79 Zsoldos Arch. 107.

80 Leggyakoribb a *hinc est quod* csoport (RA 169., 175).

81 Zsoldos Arch. 107.

82 Egy kivétellel: a Katapán által kiadott első oklevél teljes promulgációval rendelkezik, aminek a formulája inkább köthető a későbbiekben használtakhoz, mint a III. Béla korai diplomáiban lévőkhöz: „universis igitur tam presentibus quam futuris notum fieri volumus” – DF 262045.

83 RA 172.

84 RA 182., 183., 184., 197., 204., 210.

85 Zsoldos Arch. 107.

86 RA 185., 188., 189., 193., 195., 198., 205., 206.

87 RA 197. (UdB I. 38.)

88 RA 217., 219.

89 RA 224. Átvezető promulgatio: RA 222., 223., 225., 226., 227., CDES I. 109. p. 137. sz.

90 RA 228., 229.

91 Zsoldos Arch. 107.

92 RA 233. (ÁUO. I. 97.), 234., 235., 237., 240–244., 254., 255. Kivételek: RA 236., 251., 253.

93 Zsoldos Arch. 108.

szerkezetű privilegiális oklevelek visszahatottak az ünnepélyesebb szerkezetűekre, ugyanis II. András uralkodásának második szakaszát a teljes promulgatiók dominanciája jellemzi, mind az ünnepélyesebb, mind az egyszerűbb szerkezetű privilegiális diplomák körében.

Az 1217–1220 éveket átmeneti korszaknak tekinthetjük, ugyanis még sok átvezető promulgatói van használatban⁹⁴ ugyanakkor 1217-ben találkozunk először nagy számú teljes promulgatiók széles variációjával. Az időtállóbb formulák közül említésre érdemes: *tam modernis quam posteris notum esse volumus*,⁹⁵ illetve ennek a hosszabb-rövidebb változatai.⁹⁶ A másik jelentősebb formula így hangzik: *hac igitur consideratione salubriter inducti presentibus et posteris notum facimus*⁹⁷ Ezeknek a formulacsoportoknak a jelentősége abban rejlik, hogy 1224-ig ezek dominálják az ünnepélyesebb privilegiális oklevelek promulgatióit.⁹⁸

Az 1221-es év több szempontból is külön figyelet érdemel. Ugyanis ekkor jutnak többségbe a teljes promulgációval rendelkező ünnepélyesebb privilegiális oklevelek a csak átvezető jellegű tartalmazóakkal szemben.⁹⁹ Ugyanakkor feltűnik egy a későbbiekben kiemelkedően jelentős, régi-új formulacsoport: *ad universorum notitiam presentium et posteriorum volumus pervenire*. Ez a promulgatio Imre okleveleiből is ismert,¹⁰⁰ igazi jelentőségre azonban csak 1221 után tesz szert, ugyanis egészen az 1220-as évek végéig egy-két kivételtől eltekintve ez a formula dominálja az egyszerűbb szerkezetű privilegiális diplomák promulgatióit,¹⁰¹ és 1221-től az ünnepélyesebb szerkezetű privilegiális oklevelekben is szép számmal megjelenik.¹⁰² 1224-re külön ki kell térni, ugyanis a korábbi évekhez képest egy erős egységesülés figyelhető meg, a promulgatiók magas szintű formulássága szembevető.¹⁰³ Ezután ez az oklevélrész hasonlóan uniformizált marad egészen 1227-ig.¹⁰⁴

Több szempontból is úgy tűnik, hogy 1228 után korszakváltás következik be a promulgatiók használatában. Először is az egyszerűbb szerkezetű privilegiális okleveleket az 1220-as években domináló *universorum notitiam volumus pervenire* csoport használata jelentősen visszább szorul. Másrésről

megjelenik egy régi-új, népszerű formula: *universis tam presentibus quam posteris volumus fieri manifestum*.¹⁰⁵ Ennek a formulának egy közeli szövegváltozata szerepel egy 1192-ben kiadott oklevélben, tehát ebben az esetben is egy régi, a használatból már kiveszett formula visszatéréséről van szó.¹⁰⁶ Harmadrésről megnő azoknak az okleveleknek az aránya, amelyeknek szabályalan a promulgatioja, tudnillik nem sorolható formulacsoportokba.¹⁰⁷ 1229-ben megjelenik az *universorum notitiam volumus pervenire* formulának egy hosszabb változata,¹⁰⁸ amely II. András uralkodásának utolsó éveiben igen népszerű lesz,¹⁰⁹ azonban a formulának az eredeti, rövidebb változatai is használatban maradnak.¹¹⁰

1228/1229 után egészen 1231/1232-ig összességében az látszik, hogy a promulgatiók jelentősen lazulnak a keretei, formulásságuk szembevetően visszaesik. Az egyszerűbb privilegiális diplomák között előfordul olyan, amelyeknek egyáltalán nincs promulgatioja,¹¹¹ másoknak pedig – ennél az oklevéltípusnál szokatlan módon – arengájuk van promulgatio helyett.¹¹² Ebben az időszakban már folyamatosan csökken az ünnepélyesebb privilegiális oklevelek számaránya, azonban ezekben is a formai keretek lazulása látszik. 1229-ben 5 éves szünet után visszatérnek az átvezető promulgatiók,¹¹³ 1230-ban a két privilegiális diploma közül egyik promulgatioja sem sorolható csoportba, mindkettő szabálytalan.¹¹⁴

1233-tól megint egy váltás érzékelhető, amely egybeesik az ünnepélyesebb privilegiális oklevelek számarányának újbóli megemelkedésével.¹¹⁵ 1233-tól több újabb formula talál magának utat a kancelláriai gyakorlatba.¹¹⁶ Újra feltűnik a *hinc est quod*, amellyel 1221 óta nem találkoztunk.¹¹⁷ Azonban nagyon fontos, hogy a korábbi népszerű formulák sem vesznek ki a használatból, mint például az *universorum notitiam volumus pervenire* hosszabb és rövidebb változatai.¹¹⁸

94 Pl.: 1217: RA RA316. (ÁUO. XI. 150.), 319., 329., 330., 334.: „cum itaque”; RA 332. (UdB I. 68.), 333., 335.: „nos itaque.”

95 RA 338. (CDES I. 176.)

96 Pl.: 1220: RA 358., 1221: RA 362., 371., 1222: RA 382., 383.

97 RA 322. (ÁUO. VI. 383.)

98 Egyéb csoportokba tartozó teljes promulgációval rendelkezik: RA 318., 320., 323., 325., 339.

99 Csak átvezető promulgatio: RA 365., 368., 367., 381. Teljes promulgatio: RA 362., 364., 366., 369., 370., 371.

100 RA 197. (1202), 210. (1204).

101 Pl.: 1221: RA 372., 373. 1222: RA 384.

102 1221: RA 369., 370. – Ki kell térni röviden a Szentpétery által 1222 körülre keltezett egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevelekre. A promulgatiók szempontjából ezek mindegyike szabálytalan, kettőnek egyáltalán nincs ilyen oklevélrész (RA 391., 392.), kettőnek pedig csoportokba nem sorolható promulgatioja van. [RA 388., RA 390. (ÁUO VI. 315.)].

103 RA 407. (CDCr. III. 240.), 409., 410. – Promulgatiójuk szórul szóra megegyezik: „presentibus et posteris notum esse volumus.” Ezen túl a RA 402., 403. is szórul szóra megegyező promulgatiót tartalmaz, hasonlóan a RA 412. és 413-ashoz. Utóbbi négy az universorum notitiam volumus pervenire csoportba tartozik.

104 Más csoportba tartozó promulgatiót használ: RA 424.

105 1228: RA 442., 443. (UdB 114.), RA 445. – Ennek a formulának a későbbiekben mind a hosszabb, mind a rövidebb változatai használatban lesznek.

106 DF 262045.

107 Pl.: 1228: RA 440., 442.

108 RA 460. (CDES I. 257.): „ad notitiam universorum tam presentium quam futurorum harum tenore volumus pervenire.”

109 1230: RA 464., 1231: RA 473., 474., 475., 482., 1232: RA 486., 495.

110 1229: RA 452., 453., 456. 1232: RA 487., 488., 491., 492.

111 1228: RA 447.

112 RA 454. (1229), 467. (1230). – 1231-ben a 7 egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevél közül már háromnak van arengája. (RA 473., 474., 475).

113 RA 451.

114 RA 461., 462. – 1231-ből csak egy ünnepélyesebb szerkezetű privilegiális oklevél van (RA 471.) szemben hét egyszerűbbel, előbbi promulgatioja szabályos.

115 1233-ban kilenc ünnepélyesebb privilegiális oklevél van szemben hét egyszerűbb szerkezetűvel, 1234-ben ez a szám három illetve négy, 1235-ben kettő illetve három.

116 „proinde univerosum tam modernorum quam futurorum sancte matris ecclesie filiorum notitie presentium serie duximus declarandum.” – RA 502., 503. (UdB I. 148). Ez a promulgatio bizonyos szempontból köthető a RA 441-hez (1228), amelynek akkor nem volt párja. – „ad universorum notitiam tam presentium quam futurorum harum insinuatione volumus pervenire” – RA 516., 514. (ÁUO. I. 305).

117 RA 368.

118 1233: RA 518., 527. 1234: RA 529., 531., 534. 1235: RA 538., 539.

Mindezek alapján a következőket állapíthatjuk meg a promulgációkról 1228/1229 és 1235 között: Egyre nagyobb sokféleségnek lehetünk tanúi, a legtöbb évben új formulák jelennek meg, azonban amikor ezek bekerülnek az okleveles gyakorlatba, a régiak nem tűnnek el, csak relatív súlyuk csökken, olykor eltűnnek egy-két évre, hogy aztán újra visszaszivárognak az oklevelekbe. Az új formulák is ehhez hasonlóan viselkednek, sok van köztük, ami csak két-három oklevélben szerepel összesen egy-két évig, ezután eltűnik, majd újra felfelbukkan két-három évvel később. Ezen túl évről évre változik, hogy melyik formula kerül többségbe. Emellett megnő az aránya az egyedi formuláknak.¹¹⁹

Ez a jelenség legjobban az egyszerűbb szerkezetű privilegiális okleveleknél látszik, az 1220-as években még egyféle promulgációja van az összesnek – az *universorum notitiam volumus pervenire* csoport –, az 1230-as években viszont annyira sokféle formula van jelen, hogy csoportokat csak akkor tudunk azonosítani, ha több évet vizsgálunk egyszerre. Ezen túl ezeknek a formulássága messze elmarad az 1220-as években használatosakétól.¹²⁰ Ráadásul nagyon magas azoknak a diplomáknak az aránya, amiknek csoportba nem sorolható, szabálytalan promulgációja van.

Enyhén formulás oklevélrészek

Arenga:

Az arenga az oklevélrészek harmadik csoportjába tartozik, azaz csak enyhén formulás, erősen képlékeny szerkezetű oklevélrész.¹²¹ A dolgozatomban vizsgált diplomarészek között bizonyos szempontból kakukktójásnak számít, ugyanis az 1172 és 1235 között kiadott királyi oklevelekben szereplő arengáknak van szakirodalmi előzménye. Mindenképpen utalni kell Fichtenau 1957-ben megjelent monumentális művére, amelyben gyakorlatilag elkészítette a középkori arengák katalógusát.¹²² A munka kiválóan alkalmas a különböző arengatípusok közötti nemzetközi kapcsolatok azonosítására, a különféle csoportok magját alkotó gondolatok forrásának megállapítására. Mivel azonban a különböző formulák nemzetközi párhuzamainak a vizsgálata egy későbbi dolgozat tárgyát fogja képezni, ezért Fichtenau könyve kevésbé releváns jelen elemzés szempontjából.

Az említett munka után további három mű is született, amelyek részletesen vizsgálták a korszak arengáit. Kurcz Ágnes 1962-ben a 13. századi magyar oklevelek arengáiról és narrációjáról írt tanulmányt,¹²³ Richard Marsina 1971-ben

az 1235 előtti magyar arengákat vizsgálta,¹²⁴ végezetül Kristó Gyula II. András új intézkedéseit taglaló cikkében¹²⁵ elemezte részletesen a korszak arengáit. Mindezek ellenére mégsem tekinthetők el ennek az oklevélrésznek az elemzésétől, ugyanis Kurcz és Marsina is a teljesség igénye nélkül vizsgálta ezeket az oklevélrészeket, az egyes, akár évszázadnyi korszakon átívelő arengacsoportok bemutatása során a kronológiai szempontok sokszor teljesen háttérbe szorultak, következésképpen ezek a tanulmányok csak általánosságban jellemezhetik a Magyarországon használt arengákat, az egyes uralkodó- és kancellárváltások nyomán bekövetkezett változások azonosítására nem alkalmasak. Kristó pedig csak a *novae institutiones*hez köthető arengákat elemezte, emellett az ő vizsgálata teljesen más szempontokat követett.

Az arenga az eddig alkalmazott módszerekkel kevésbé vizsgálható, ugyanis az alacsony formulásság miatt nem lehet formai szempontok szerint csoportosítani, éppen ezért tartalmi csoportokat fogok kialakítani. A Kristó által az új intézkedésekhez kötött arengák csoportját úgy fogom kezelni, mint a kialakítható tartalmi csoportot egyikét, elemzésének eredményeit – hasonlóan Kurczéihoz és Marsináéihoz – az én vizsgálatommal párhuzamosan fogom ismertetni. Végezetül mivel az *novae institutiones*hez köthető arengák szoros kapcsolatban állnak az oklevél tartalmával, kiemelt figyelmet fogok fordítani arra, hogy vajon a többi oklevélben is kimutatható-e ilyen típusú összefüggés.¹²⁶

III. Béla uralkodásának első felében kibocsátott, archaikusabb szerkezetű oklevelek egyrésze rendelkezik arengával,¹²⁷ másrésze nem.¹²⁸ Érdekes módon ezek közül mindegyik az úgynevezett *memoria-oblivio* típusúak közé tartozik.¹²⁹ Az ebbe a csoportba tartozó – a középkori Európában széles körben elterjedt – arengák az emberi felejtést állították

Geschichtsforschung, 70 (1962) 323–354. – Kurcz tanulmányának súlypontja a IV. Béla kancelláriájáról kikerült arengákra esik.

124 Richard Marsina: Die Arengen in Ungarischen Urkunden bis zum J. 1235. *Folia diplomatica*, 1 (1971) 215–225.

125 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. *Századok*, 135 (2001) 251–300., Zsoldos A.: II. András Aranybullája i. m. 1–38. *Uő*: Egy új II. András-kép felé. In: II. András és Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár. 2012. 21–35., Weisz Boglárka: II. András jövedelmei: régi és új elemek. In: II. András és Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár. 2012. 49–80.

126 Marsina szerint a korszak arengáit jellemzően úgy fogalmazták, hogy azoknak a tartalmából következtetni lehet arra, hogy a destinarius egyházi vagy világi személy-e. – Marsina, R.: Arengen i. m. 217.

127 RA 130., 131., 136. és DF 262045.

128 RA 126, 140.

129 DF 262045., RA 130., 131., 136. RA 130. (*Fejérpataky László*: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 29–30.): „Quoniam ex defectu nature humane in memoriam rerum preteritarum per temporum successus de facili surrepit oblivio, dignum est scripto supportari et confirmari, quod inter legitimas contractum est personas. Quatinus et scripti confirmatione et virorum idoneorum testificatione inviolabiliter constet inconsumum.” (Kiemelés tőlem – V. K.) – Mivel az idézett oklevél arengával kezdődik, annak tartalma alapján a régebbi kutatás azt feltételezte, hogy III. Béla ebben az oklevélben rendelte el az írásbeli ügyintézt; ezt Kubinyi András cáfolta meggyőzően. – Kubinyi A.: Kancellária i. m. 108–109. – A Borsa Iván által részben rekonstruált szövegű 1177. évi könyvformátumú adománylevelnek is a memoria-oblivio csoportba sorolható arengája van. – Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *Levéltári Közlemények*, 33 (1962) 212–213.

119 Pl.: RA 519.

120 Érdemes itt utalni 1224-re, amikor két formulacsoportban három, illetve két oklevélnek szóról szóra megegyezik a promulgációja. Hasonlóra 1230 után – Jakab pápai követ okleveleit leszámítva – nincs példa.

121 Szeretném megköszönni Déri Balázs egyetemi tanárnak (ELTE BTK) az ezzel a fejezettel kapcsolatban tett értékes észrevételeit.

122 Heinrich Fichtenau: Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln. Graz–Köln. 1957. – Szeretném megköszönni Rudolf Veronika PhD hallgatónak a német szöveg értelmezésében nyújtott segítségét.

123 Agnes Kurcz: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische*

szembe az írott szó maradandóságával.¹³⁰ III. Béla említett okleveleinél nem úgy tűnik, hogy lenne összefüggés az oklevél tartalma és az arenga között, hiszen a *memoria-oblivio* típus szerepel világi személy által egyháznak tett adomány jóváhagyásakor,¹³¹ egyháznak visszaadott és leírt földnél,¹³² illetve egyháznak adott só- és pénzádománykor.¹³³

A Kalán által megteremtett, és Katapán által véglegesített formákat követő oklevelek teljesen új arengatípusokat tartalmaznak, ráadásul egyikükben sem lelhető fel a *memoria-oblivio* motívum. Adorján működéséhez¹³⁴ két új csoport is kapcsolódik. Az egyik szerint a kérőknek a jogos kívánságait ki kell elégíteni,¹³⁵ a másik pedig az új intézkedésekhez köthető típus első képviselője.¹³⁶ A Katapán kancellársága alatt kiadott, a későbbi formákat követő oklevelek közül egy tartozik az új intézkedések típushoz,¹³⁷ és ez a kiadvány a tartalma alapján is ebbe a kategóriába sorolandó.¹³⁸ III. Béla uralkodásának idejéből ezen kívül még egy oklevélre érdemes föl hívni a figyelmet, amely bizonyos szempontból a *memoria-oblivio* típusú arengák továbbgondolásának tekinthető. Ez az egyházi *destinarius*nak szóló, összeírást tartalmazó irat az autentikus, más szóval közhiteles diploma (*scriptum authenticum*) fontosságát hangsúlyozza.¹³⁹ Már Kumorovitz felhívta rá a figyelmet, hogy ebben az oklevélben a kánonjogi hatás érhető tetten, ugyanis ez az első magyar szerv által kiadott dokumentum, amely a III. Sándor által életre hívott kifejezést használja.¹⁴⁰ Azonban ennek a típusnak egyelőre nem akad folytatása az oklevelekben.

Összességében a III. Béla uralkodásának első felében kibocsátott archaikusabb szerkezetű oklevelek között egyeduralkodó *memoria-oblivio* típusú arenga a Katapán által véglegesített formákat követő diplomákban teljesen háttérbe szorul. Ezekben ugyanakkor a kísérletezés nyomait láthatjuk, Kalán, Adorján és Katapán is számos új arengát hoz be, azonban ezek közül egyelőre csak az új intézkedések típus látszik marandónak. Az eddig vizsgált oklevelekben nem fedezhető föl kapcsolat az arenga, illetve az irat tartalma között. Az archaikusabb diplomákban azért, mert mindegyikben *memoria-oblivio* típusú szerepel, a teljes szerkezetű kiváltságlevelekben pedig azért, mert ahány oklevél, gyakorlatilag annyiféle

arenga. Egyedül az új intézkedések típusú arengáknál fedezhető föl kapcsolat, de egyelőre ott sem mindig.

Imre trónrelépése után, bár Katapán marad a kancellár¹⁴¹ mégis új tendencia figyelhető meg az oklevelekben. 1197/1198-ban nagy számban feltűnik egy új arengatípus, amely azt hangsúlyozza, hogy Isten egyházait a királynak védenie és oltalmaznie kell. Ezek nem meglepő módon kivétel nélkül egyházi *destinarius*oknak szóló iratokban találhatók.¹⁴² Az ebbe a csoportba tartozó arengák gyakori szereplése mellett mindenképpen figyelemre méltó, hogy Imre király 1199-ben azt írja III. Ince pápának, hogy ha az öccse trónrajuttatásáért szervezkedő áruló papokat nem éri el az apostoli szigor, akkor ő maga fogja megvonni tőlük a királyi oltalmat.¹⁴³ Így a tárgyalt arengák valószínűleg többet akartak kifejezni az uralkodó jámbor óhájánál: abba a politikai gondolatba, hogy a király – és nem más – az egyházaknak a védnöke, azt is beleértették, hogy hűtlenség esetén ezt a védelmet bármikor megvonhatja az uralkodó – mint ahogy azt tette Elvin váradi püspök esetében is 1199-ben.¹⁴⁴

Katapán kancellárságának idejéből még egy új intézkedések típusú arenga maradt ránk,¹⁴⁵ illetve egy másik, ami az autentikus oklevél fontosságát hangsúlyozza, azonban ezúttal a *memoria-oblivio* csoporthoz közelítő szerkesztéssel.¹⁴⁶

Dezső szebeni prépost kancellárságának idején (1199–1201)¹⁴⁷ az arengák tartalmában nem látszik változás. Továbbra is nagy számban szerepelnek az egyház védelméről és gondoskodásáról szólók,¹⁴⁸ egy kivétellel¹⁴⁹ az összes egyházi *destinarius* oklevelében ilyen arenga szerepel. A kisszámú világi *destinarius*nak szóló diploma között felbukkan egyszer a *memoria-oblivio* típus,¹⁵⁰ illetve egy a pataki vendégek kiváltságait megállapító kiadvány arengája paradox módon azt hangsúlyozza, hogy a király feladata a szükségtelen merész kérések áradatát elhárítani, nehogy azok az alattvalók kárára váljanak.¹⁵¹ Végezetül Dezső vezet be két olyan szerkesztési

130 Ld.: Kurcz, A.: Arenga i. m. 326–327.

131 RA 130.

132 RA 131.

133 RA 136.

134 Zsoldos Arch. 107.

135 RA 142. (ÁUO VI. 161–162.): „Iustis petentium desideriis facilem nos decet adhibere consensum, et vota, quibus equitatis libra consentit, efficaciam prosecutione complenda.” – Ez a pápai oklevelekből ismert arenga két esztergomi érseki oklevélben is szerepel 1208-ból és 1210-ből, Marsina szerint nem kizárható, hogy ennek az arengának a korai magyar példányai kapcsán Empfängeräufertigungról beszélhetünk. – Marsina, R.: Arengen i. m. 219., Kurcz, A.: Arenga i. m. 335.

136 RA 139. (ÁUO I. 78.): „Regie sublimitatis obsequiis fideliter insudantes regia dignum est remuneratione gaudere, nec a tramite equitatis abhorret, ut devoti laboris meritum coagitata et superfluens mensura compenset.” – Vö.: Kristó Gy.: II. András i. m. 257.

137 RA 154.

138 Kristó Gy.: II. András i. m. 258.

139 RA 155.

140 Kumorovitz L. Bernát: Az autentikus pecsét. Turul, 50 (1936) 50–51.

141 Zsoldos Arch. 107.

142 RA 173–176. RA 175. (MES I. 142.): „Regie serenitatis clementia universis pie in Christo viventes protegere consuevit ac fovere; specialius tamen ecclesie Dei, per quem reges regnant, et locis religiosus promptum solet favorem impendere, et debite provisionis gratiam deligentius impertiri.” – Ennek közeli szövegváltozatát tartalmazza a RA 176.

143 Szabados György: Imre és András. Századok, 133 (1999) 102.

144 Uo. 100–104.

145 RA 169. – Kristó kiemelte, hogy Imre uralkodásának első kétharmadában az ebbe a csoportba tartozó arengák elég visszafogottak. Ezek szerint elsősorban a hívek megtartása miatt kell adományozni. – Kristó Gy.: II. András i. m. 260.

146 RA 172. (UDB I. 34–35.) „Quoniam factis, que scriptis carent autenticis, processu temporis solet oblivio novercare, hoc singulare remedium adinvenit humana sollertia, ut, quod memoria dignum creditur, testimonio literarum commendetur.”

147 Zsoldos Arch. 107.

148 RA 184., 188., 189., 193.

149 RA 183.

150 RA 182.

151 RA 194.: (Elenchus fontium historiae urbanae III/2. [Ed. András Kubinyi.] Bp. 1997. 21–22.) „Quoniam ex donorum pluralitate liberalitatis sequitur detrimentum, et onerosum, imo periculosum est diversorum subici iudicii, incumbit regum providentie legalibus institutis subditorum commoditati consulendo, nocuos indebitae presumptionis impetus, ab eorum gravaminibus sagaciter avertere”

technikát, amelyek Imre uralkodása alatt viszonylag népszerűek. Az egyik, hogy az *incumbit* (*regibus*) fordulatra,¹⁵² a másik pedig, hogy a *dinoscitur*¹⁵³ vezérigére fűzik föl az arengát.

Imre utolsó kancellárja, Péter fehérvári prépost idején (1202–1204)¹⁵⁴ elmozdulás figyelhető meg az új intézkedések típusú arengákban. Ekkor már Imre sem idegenkedik nagyobb birtoktestek eladományozásától, az arengák pedig a királynak a „bőven osztó és gazdagon adó”¹⁵⁵ kezét emlegetik.¹⁵⁶ Azonban a többi arenga tartalmában nem látszik változás. Az egyházi *destinatariusok* diplomáinak arengái továbbra is az egyházi gondoskodás fontosságát hajtogatják.¹⁵⁷ A világi oklevélgyűjtemények között az egyik dokumentum *memoria-oblivio* típusú arengát tartalmaz,¹⁵⁸ a másik a katonai serénykedés jutalmazását emeli ki.¹⁵⁹

Összességében Imre uralkodásáról elmondható, hogy az arengák használata viszonylag egységes, a kancellárok feltűnéséhez nem köthetők éles váltások. Változás azonban, hogy az egyházi oklevélgyűjtemények számára kiállított diplomákban egyértelműen kimutatható a kapcsolat a tartalom és az arenga között, ezek egy-két kivételtől eltekintve mind az egyházi gondoskodás fontosságáról szólnak. A világi *destinatariusok* között azonban csak az új intézkedésekhez kapcsolódó arengát tartalmazó kiadványokban fedezhető fel ilyen jellegű kapcsolat, a többi csoport használata továbbra is esetlegesnek tűnik.

II. András trónra lépése után több dologra lehetünk figyelmesek az arengák használata kapcsán. A legszembetűnőbb, hogy az Imre uralkodása idején legnépesebb, az egyházi gondoskodást hirdető jelentősen háttérbe szorulnak. 1205 és 1207 között ezek mindössze 2 oklevélszövegben lelhetők föl.¹⁶⁰ Ez természetesen összefügg azzal, hogy Imre országlásához képest 1205 után jelentősen csökken az egyházi *destinatariusok* számára adott diplomák száma. Azonban mégsem magyarázható pusztán ezzel az ilyen típusú arengák alacsony száma, ugyanis az arányaiban jelentősen kevesebb egyházi oklevélgyűjtemények szülő diplomáknak is csak mindössze fele épül az egyházi gondoskodás és védelem gondolata köré.¹⁶¹

Ezen kívül II. András uralkodásának elején felbukkannak új arengatípusok is. Az egyik ilyen csoport tagjai azt hangsúlyozzák, hogy az elődök intézkedéseit követni kell,¹⁶²

néha kibővítve: az elődök intézkedéseit követni kell, ha azt szeretnénk, hogy a mi intézkedéseinket is betartsák.¹⁶³ Az ebbe a csoportba tartozó oklevelek kivétel nélkül korábbi királyok által adományozott kiváltságokat erősítenek meg. A másik új csoport, amely felépítését tekintve rokonítható az egyházi gondoskodást hirdető arengákkal, azt hangsúlyozza, hogy a jövevényeket (*hospites*) óvni és védeni kell. Ezek az oklevelek kivétel nélkül jövevénykiváltságokat állapítanak meg.¹⁶⁴ II. András uralmának első éveit kapcsán szólni kell még az új intézkedésekhez köthető arengákról. Ezek 1205-ben és egy részük még 1206-ban is eléggé visszafogott az Imre által kiadott, vagy az András által hercegeként kiadott oklevelekhez képest, azonban ez természetesen összefügg azzal, hogy ebben a rövid időszakban nem találkozunk nagyobb mérvű adományozással.¹⁶⁵ 1206-ban azonban már jócskán akad olyan arenga is, amely szóhasználatát tekintve semmivel sem marad el Imre utolsó, illetve András hercegi éveitől.¹⁶⁶

Bár Róbert fehérvári prépost már 1207-től kancellár,¹⁶⁷ úgy tűnik, hogy – más oklevélrészekkel ellentétben – az arengákra csak 1208–1209-ben volt működésének hatása. Egyrészt ebben az időszakban az új intézkedésekhez köthető arengák formulássága hirtelen szokatlanul magas szintre ugrik, négy diplomának szórul-szóra megegyezik ez az oklevélrész.¹⁶⁸ Róbert ugyancsak újít az arengák nyelvezetében. Ekkor tűnnek föl az új intézkedésekhez köthető arengákban azok a történések által előszeretettel idézett gondolatok – mint például „a bőkezűséget semmiféle határok nem korlátozzák” vagy talán a legismertebb „az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség”.¹⁶⁹ Utóbbival kapcsolatban fontos kiemelni, hogy benne egy római jogi átvételt érhetünk tetten. Justinianus novellái szerint ugyanis az egyháznak tett adományok szempontjából a legjobb mérték a mértéktelenség.¹⁷⁰

163 RA 229. (CDCr III. 68–69.): „Regie sublimitatis interest et equitas suadet naturalis, ut qui sua statuta a suis successoribus desiderat observari, ipse quoque suorum predecessorum sanctiones pari stabilitate studeat conservari, ut nulla vetustate dissolvantur, que succedentium sibi regum auctoritas stabilitate perpetua decreverit roborare.” RA 233. Vö.: *Marsina, R.*: Arengen i. m. 221.

164 RA 223., 226.

165 Visszafogottabb nyelvezetűek pl.: RA 218. (UdB I. 45–46.) „Quia nobis ad salutis temporalis vite proventum plurimum expedit, universis prout opus est dignis grates reddere suis meritis commendatas titulo remunerationis proponimus insignire;” és részben RA 222. Vö.: *Kristó Gy.*: II. András i. m. 263–265.

166 RA 225. (CDES I. 111.): „Quamquam altithronus ille dominus, omnium largitor bonorum, omnem sibi solus retributionem vindicare videatur, post ipsum tamen amministrator quoque cuiuslibet boni retributionis non creditur immunis reliquendus, cum et auctori bonorum donationis sue retributio debeatur et humanus divini muneris dispensator ministerii sui premio dignus existat;” RA 227. Vö.: *Kristó Gy.*: II. András i. m. 263–265.

167 Zsoldos Arch. 107.

168 1208: RA 234., 235., 1209: 240. Továbbá a már Tamás kancellársága alatt kiadott RA 242.

169 RA 234. (ÁUO XI. 83–85.): „Cum regie celsitudinis munificentia nullis terminis coartetur, sed optima in principe donandi mensura immensitas iudicetur, precipua tamen est erga benemeritos circumscriptio adhibenda, ne quis apud illum sui laboris premio defraudetur, qui sue liberalitatis beneficia etiam ad extraneos usque protendit.” (Kiemelés tőlem – V. K.)

170 „[...] Quid enim causetur imperator, ne meliora det? cui plurima deus dedit habere et multorum dominum esse et facile dare, et maxime in

152 RA 183., 194. – II. András által kiadott oklevelekben: RA 365.

153 RA 188., 189., 193., 197., 206. – II. András által kiadott oklevelekben: RA 225., 226., 289., 337.

154 Zsoldos Arch. 107.

155 RA 197. (UdB I. 38–39.): „Ad regie benignitatis serenitatem pertinere dinoscitur insignem fidelium constantiam et omnium pro utilitate et honestate regni desudantium merita equitatis lance metiri et oportunitatis tempore, que usu habet adesse emeritis, manu dapsili et largiflua gratanter remunerare.”

156 RA 197., 206.

157 RA 204., 205.

158 RA 210.

159 RA 198. (UdB I. 39–40.): „Cum iusta petentium et honesta debeat exaudiri petitio illorum maxime, quorum et militaris strenuitas est experta et fidelitas comprobata”

160 CDES I. 109–110. (137. sz.), RA 224.

161 CDES I. 109–110. (137. sz.), RA 224. – Nem ilyen típusú arengát tartalmazó egyházi destinatariusnak szóló oklevél: RA 228., 230.

162 RA 219.

Ennek a széles körben ismert római jogelvnek a világiaknak tett adományokra való átültetése teljes egészében magyar innováció, Fichtenau könyvében egyetlen párhuzamot sem sikerült találnom ennek a római jogelvnek a hasonló használatára. Mivel 1208–1209-ben az ezt az arengát használó kiadványokban ez az oklevélrész szórul-szóra megegyezik, Marsina feltételezte, hogy egy a kancellárián dolgozó írnok kedvelhette ezt az arengát, ugyanis ha egy formuláskönyv használatát feltételezzük, akkor nehezen lehetne megmagyarázni, hogy miért csak ebben a két évben szerepel ez az arenga megegyező szövegvariánsokkal.¹⁷¹ Véleményem szerint valószínűbb, hogy Róbert kancellár utasítása lehetett, hogy az új intézkedésekhez köthető oklevelekben egységesen ezt az arengát használják, ugyanis egy római jogi tételnek a teljesen egyedi, fontos politikai üzenethordozó átdolgozására bajosan vállalkozhatott önállóan egy egyszerű kancelláriai írnok. Végezetül Róbert hivatalviselése alatt teljesen eltűnnek az egyház támogatására és védelmére buzdító arengák, hasonlóan a jövévényekkel kapcsolatosakhoz.

Tamás veszprémi prépost kancellársága idején¹⁷² a legszembetűnőbb mozzanat a *memoria-oblivio* típusú arengák újra feltűnése, illetve fokozatos előtérbe kerülésük.¹⁷³ Tamás első, még alkancellárként kiadott diplomája, amely egy világi személynek az egyház javára tett kegyes adományát hagyja jóvá is ilyen típusú arengát tartalmaz.¹⁷⁴ 1209-ben összességében az összes nem az új intézkedésekhez köthető oklevélnek ilyen típusú arengája van, a világiaknak és az egyháziaknak szólóknak egyaránt.¹⁷⁵ Érdekes módon legközelebb azonban csak 1212-ben találkozunk *memoria-oblivio* típusú arengával.¹⁷⁶ Ebből az évből fontos felhívni a figyelmet még egy arengára, ami első ránézésre csupán a csoportba nem sorolható szövegek táborát gazdagítja.¹⁷⁷ Kissé homályos tartalma szerint a királynak nem csak azt kell bevezetnie, ami előnyös, hanem a törvényesen megállapítottakat is megőrizni köteles, más szóval nem csak új intézkedéseket kell hozni, hanem a régieket is meg kell őrizni.¹⁷⁸ 1207-ben egy oklevélben szórul szóra ugyanez az arenga szerepel.¹⁷⁹ Nemcsak ez a kapcsolat a két egyedi arengájú kiadvány között, hanem az is, hogy mind a kettő dalmáciai egyházakat erősít

meg jogaikban. Tekintve, hogy az általunk vizsgált korszak egészében nem található a királyi oklevelekben ehhez köthető arenga, gyanítható, hogy ezt a két oklevél valamilyen módon Dalmáciához köthető.

1210-től, három év szünet után újra találkozunk az egyház támogatására bízató arengákkal.¹⁸⁰ Ezek közül egy azonban külön figyelmet érdemel. 1211-ben II. András megerősíti I. Andrásnak a tihanyi apátság részére kiadott adománylevelét. Egyedi módon az oklevél fogalmazványa is ránk maradt, aminek írásképvizsgálata alapján Szentpétery arra a következtetésre jutott, hogy azt Tihanyban fogalmazták, és készen vitték megerősítésre a királyi kancelláriára.¹⁸¹ Az oklevél arengája is ezt látszik alátámasztani, ugyanis az bár csupán annyit mond, hogy azokat az egyházakat kell támogatni, ahol az alapító királyok teste nyugszanak, a szövegezése alapján az új intézkedések csoportba is sorolható lenne.¹⁸² Valószínűleg az oklevél tihanyi fogalmazói az ekkor igencsak nagy számban kibocsátott új intézkedésekhez köthető diplomák nyelvezetét akarhatták utánozni.¹⁸³

Tamás kancellárságának első felében,¹⁸⁴ 1209 és 1212 között nem látszik változás az új intézkedésekhez köthető arengák tekintetében. Bár szövegezésük messze nem olyan egységes, mint Róbert kancellársága idején, tartalmilag továbbra is nagyrészt a „határtalan bőkezűség” gondolata köré épülnek.¹⁸⁵ 1213-ból azonban egy oklevélnek sincs az új berendezkedéshez köthető arengája, illetve ebben az évben az adományozás is szünetel, amit Kristó a Gertrúd királyné ellen elkövetett merénylettel hozott összefüggésbe.¹⁸⁶ Az ebből az évből teljes szövegében ránk maradt három oklevél mindegyike egyházak korábbi kiváltságait erősíti meg. Ezek közül egy az egyház támogatásának szükségességét hangsúlyozza¹⁸⁷ kettő pedig a *memoria-oblivio* csoportba tartozik.¹⁸⁸

1214-ből az összes teljes szövegében ránk maradt oklevél arengája az új intézkedésekhez köthető,¹⁸⁹ 1215-ben

sanctissimis ecclesiis, in quibus optima mensura est donatarum eis rerum immensitas.” (Kiemelés tőlem – V. K.) – Corpus iuris civilis 3. Novellae. (Ed. Rudolph Schoell–Guilelmus Kroll.) apud Weidmannos 1877. Nov. VII. caput II./1. Ld. még: Katarína Štulrajterová: The Non-Alienation Clause in the Hungarian and English Coronation Oaths: An Unjustified Papal Assumption. In: *Bulletin of Medieval Canon Law*, New Series 29 (2011) 234. 171 Marsina, R.: Arengen i. m. 218–219.

172 Zsoldos Arch. 107.

173 Róbert kancellársága alatt is találhatunk egy arengát, ami lazán a memoria-oblivio csoportoz köthető: RA 236.

174 RA 241.

175 RA 241., 244.

176 RA 269., 274., 276. – Azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ekkoriban ez egy nagyon laza csoport, amibe nagyon sokféleképpen megfogalmazott arengák tartoznak.

177 RA 254.

178 RA 254. (CDCr III. 99–100.): „Provida regum discretio non solum quod expedit debet instituere, set et legaliter instituta statu debito conservare.”

179 RA 228. – Erre az arengapárra Marsina is felfigyelt Ld.: Marsina, R.: Arengen i. m. 221.

180 1210: RA 253. 1211: RA 258., 259., 262., 1212: RA 273., 275.

181 RA 262.

182 RA 262. (ÁUO I. 106–126.): „Licet ad universa loca Divino cultui mancipata per amplitudinem regni longe lateque diffusa regie benignitatis aciem debemus dirigere, ad ea tamen specialius et devotius tenemur inspicere, que de progenitoribus nostris fundata, fundatorumque corpora in eis pia devotione sepulta cognoscimus requiescere et quadam prerogativa gratie serenitati regie commendata” (Kiemelés tőlem – V. K.).

183 Ugyancsak az új intézkedésekhez köthető arengák szókincséből tűnik meríteni a Német Lovagrend kiváltságait megállapító RA 275-ös.

184 Zsoldos Arch. 107.

185 1209: RA 242., 243., 1210: RA 255., 1211: RA 260., 261, 1212: RA 270, DF 261 647., DF 207541., Pl.: RA 255. (ÁUO VI. 341–343.): „Cum inter ceteras virtutes regiam maiestatem decorantes inmensitas largitatis commendabilior atque prepotens iudicetur, regie celsitudinis interest etiam non promerentibus manum largitatis copiose porrigere; multo habundancius eximia fidelium suorum servicia possessionum distributione tenetur compensare.” – Vö.: Kristó Gy.: II. András i. m. 265–272.

186 Kristó Gy.: II. András i. m. 271.

187 RA 281.

188 RA 282., 283.

189 RA 289–291. Pl.: RA 291. (ÁUO VI. 367–368.): „Cum regie serenitatis magnificentia iuxta suorum merita uberiori debeat diffuere gratia, interest et salutis, in bene meritorum laudibus manu plena et aperta regali munificentia assurgere, qui nec sibi nec suis parcere querunt, sed cum locus affuerit, pro devota fidelitate sui sanguinis effusionem non formidant.”

pedig feltűnik újra a Róbert féle, ebbe a csoportba tartozó arengaszöveg,¹⁹⁰ amely 1216-ban négyszer is szerepel.¹⁹¹ Természetesen ezek az arengák azokban az oklevelekben találhatók, amelyek a Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett pecsét miatt kerültek megújításra. 1213 után nem találkozunk az egyházzal való gondoskodást hangoztató arengákkal. 1214/1215-ből nem rendelkezünk *memoria-oblivio* típusú arengával, azonban az 1216-ban kiadott oklevelek között kettőt is találhatunk.¹⁹²

1217-ben Ugrin kancellár színrelépésével¹⁹³ számos változás tapasztalható az arengák használatában. Az ebből az évből vizsgált 25 oklevél közül 17 rendelkezik új intézkedések típusú arengával,¹⁹⁴ azonban korántsem mindegyiknek világi személy a *destinatarius*a. Kristó ugyanis felhívta a figyelmet arra, hogy II. András, hogy leszerelje az új intézkedéseket ellenzők egyre növekvő táborát, 1217-ben beemelte az egyházat az adományozottak körébe.¹⁹⁵ Nem meglepő módon az egyházi *destinatarius*ok szóló kiadványok arengái eltérnek a világiaknak szólóktól, az új intézkedések típusú arengáknak egy új altípusát hozva létre.¹⁹⁶ Ezek a *novae institutiones* teljes szókinszarzenálját felsorakoztatva azt hangoztatják, hogy jöllehet mindenkinek kell adni, de a legtöbbet mégis az egyháznak.¹⁹⁷ Ebből következik, hogy ezek az egyházzal való gondoskodást hangsúlyozó arengacsoport – mellyel utoljára 1213-ban találkoztunk – modernizált, újra gondolt változatokként is felfoghatók. Fontos megjegyezni, hogy az egyháziakon kívül továbbra is jócskán rendelkezünk világiaknak kiállított, ebbe a csoportba tartozó oklevelekkel.¹⁹⁸

1217-ben nem csak az új intézkedésekhez köthető arengáknak vehető észre egy új alcsoportja, hanem a *memoria-oblivio* csoportnak is. Ez az alcsoport a *venerandi regie stirpis successores* felütésről ismerhető fel könnyen, tartalmilag pedig utalás történik bennük az elődök rendelkezéseinek betartására. A csoport első tagja már 1216-ban feltűnik, azonban 1217-ből három oklevél is ezt az arengát használja, és ezek egymásnak a közeli szövegváltozatai.¹⁹⁹ Tartalmilag ezek a diplomák

sokfélék, van köztük világ személynek tett kisebb adomány,²⁰⁰ sóadomány monostornak,²⁰¹ végezetül a Zágrábi püspökség jogaiban való megerősítése.²⁰² Tehát ez az arengacsoport nem köthető valamilyen konkrét oklevéltartalomhoz.²⁰³ Fontos kiemelni, hogy 1217-ben kiadott oklevelekben nem szerepel másik típusú *memoria-oblivio* arenga. Ezekkel az arengákkal kapcsolatban így nem zárható ki, hogy egy a kancellárián dolgozó írnok személye kötheti őket össze.

Végezetül 1217-ből feltűnik még egy arengacsoport, amely röviden, velősen azt tudatja velünk, hogy amiről a király gondoskodik, annak épnek kell maradnia.²⁰⁴ Tartalmilag ezek az oklevelek mind világi *destinatarius*nak szólnak. Ehhez a csoporthoz kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy 1217-től számos alkalommal corroboratiós formulák szivárognak be az arengákba. 1217 előtt erre a jelenségre csak elvétve találhatunk példát,²⁰⁵ azonban ettől az évtől kezdve jelentősen megnő az ilyen típusú arengák száma.²⁰⁶ Ezek az esetek többségében a *salva semper et inconcussa permaneat* csoportba tartozó corroboratiós formulát használják.²⁰⁷ Fontos megemlítenem, hogy 1217-ben jelennek meg először jelentős számban a *salva semper* típusú corroboratiók a diplomákban (ld. alább), tehát ez a formula egyszerre talált utat két oklevélrészbe is. Ráadásul az ezt a típusú arengát használó oklevelek corroboratiói mind *salva semper* típusúak,²⁰⁸ és mind teljes promulgációval rendelkeznek, amik nagy számban először ugyancsak ebben az évben jelennek meg, Ugrin működéséhez köthetően.

1219-ből mindössze három oklevél maradt meg teljes szövegében, ezekből kettő új intézkedések típusú arengát tartalmaz,²⁰⁹ és bár mind a kettő egyháznak adományoz, csak az egyiknek az arengája tartozik ebbe az alcsoportba.²¹⁰ A harmadik oklevél ebből az évből az 1217-ben feltűnő, *salva semper* fordulatról felismerhető csoportba tartozik, és

190 DF 200962.

191 RA 304–307.

192 RA 308., 310.

193 Zsoldos Arch. 108.

194 RA 314., 315., 317., 319., 322., 324., 326., 328–337.

195 Kristó Gy.: II. András i. m. 276–281.

196 Ebbe a csoportba tartozik Pl.: RA 317., 322., 324., 326., 328–333., 337.

197 Pl.: RA 330. (Vetere monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta. [Coll., disp. Augustinus Theiner.] I–II. Roma 1859–1860. [a továbbiakban: Theiner: Monum. Hung.] I. 15–16.): „Munificentie regalis immensitas licet ad ignotos et cognitos dilatarı debeat, illos tamen divine pietatis intuitu largiori gratia fovere debet et amplecti, per quorum manus utpote dispensatorum fidelium non tantum largientis memoria commendatur, sed etiam succrescentibus vere religionis fructibus Dei cultus incessanter dilatatur.” RA 329.

198 Pl.: RA 332., 333. (UdBI. 70–71.): „Munificentie regalis immensitas licet etiam ad extraneos usquequaque dilatarı debeat, ad illos tamen copiosius manum pietatis debet porrigere, qui et temporalium bonorum impensum sibi fideliter obsecuntur et in offerendis orationum sacrificiis pro pace regis et regni Deo iugiter ac devote famulantur.” RA 315.

199 1216: RA 308., 1217: RA 316., 323., 325. Utóbbi kettő szóról-szóra meg-egyezik. (CDCr III. 150–157.): „Venerandi regie stirpis successores tam diligentem tam circumspectam in suorum antecessorum donationibus et

institutis, et in his maxime, que ad Dei cultum et honorem deputata sunt, debent habere providentiam, ut si qua parte vel annosa temporum canitie vel inoportuno malignantium inpetu vacillare viderint, non tantum in melius immutare, erum etiam inmutata sue auctoritatis munimine studeant in perpetuum roborare.”

200 RA 308.

201 RA 316.

202 RA 323., 325.

203 Mivel az okleveleket sem a tartalom, sem a destinatarius személye nem köti össze, Marsina feltételezte, hogy ez az arengacsoport egy scriptor működésével hozható kapcsolatba. – Marsina, R.: Arengen i. m. 221.

204 RA 318., 320. (RA I./1. 105. p.): „Cum ea, que bonorum deliberatione legitima disponuntur, et maxime, que regia pertractat autoritas, *salva semper et inconcussa permanere debeant*” (Kiemelés tőlem – V. K.) Vö.: Marsina, R.: Arengen i. m. 219. – Ehhez a csoporthoz köthető még a RA 338.

205 1217 előtt: RA 229., 244.

206 Pl.: 1217: RA 318.

207 RA 320., 338., 352., 407., 420., 445., 451., 454., 455., 572., 477., 503., 540.

208 Kivéve RA 338.

209 RA 353., 354.

210 RA 353. – Nem ebbe az alcsoportba tartozik: RA 354. (ÁUO VI. 399–402.): „Cum regum omnium et regnorum potentia, pax et securitas in sola suorum fidelitate consistant, merito apud regie serenitatis providentiam fidelitatis firmitas ceteris est virtutibus politicis preferenda, et quanto nunc hominibus, ex corruptela seculi senescentis infectis, et in malum pronis existentibus, ea rarior invenitur in terris; tanto carior est habenda et premiis amplioribus compensanda.”

egy világi személynek tett korábbi adományt erősít meg.²¹¹ 1219-ben Kilit egri prépost váltja Ugrint a kancellária élén.²¹² 1220–1221-ben az oklevelek arengáin a kísérletezés és/vagy útkeresés nyomai láthatóak, jelentősen megnő a nem csoportosítható, egyedi arengák száma, illetve több új kisebb csoport is feltűnik. 1220-ból egy világi adományt tartalmazó, új intézkedésekhez köthető arengát tartalmazó oklevélén kívül²¹³ csak olyan diplomákkal találkozunk, amelyek teljesen egyedi arengákkal rendelkeznek. Az egyik formula egyedisége valószínűleg az oklevél tartalmával függhet össze, ugyanis a diploma Jolánta királyné közbenjárására került kiállításra. Ezzel összefüggésben pedig az arenga arról tudósít minket, hogy a legjobban annak a kérését kell teljesíteni a királynak, akit a házasság szentsége hozzákötött.²¹⁴

1221-ből két új intézkedések típusú arenga maradt ránk,²¹⁵ mindkettő oklevél *destinatarius*a világa személy. Ebből az évből két oklevél arengája a *memoria-oblivio* csoportba tartozik. Az egyik a *venerandi regie stirpis successores* fordulatról felismerhető alcsoportba sorolható, amivel utoljára 1217-ben találkoztunk,²¹⁶ a másik az oklevél bizonyosságának fontosságát hangsúlyozza.²¹⁷ Fontos megemlíteni, hogy utoljára 1216-ban találkoztunk olyan, a *memoria-oblivio* csoportba sorolható arengával, ami nem volt tagja a *venerandi regie stirpis successores* alcsoportnak. Ebből az évből is van egy példa arra az arengacsoportra, ami rövidségéről, és a beszívargó corroboratiós fomulákról volt felismerhető.²¹⁸

Ugyancsak 1221-ben tűnik fel egy új, kizárólag egyházak számára kiállított oklevelekben szereplő arengacsoport, amely a köré a gondolat köré épül, hogy bár minden kérést teljesíteni kell, legjobban az egyház/isten katonái kéréseit.²¹⁹ Az ilyen arengát tartalmazó oklevelek rendszerint mások által tett adományokat hagynak jóvá, vagy korábbi jogokat vagy kiváltságokat állapítanak meg.²²⁰ 1221-ből két oklevélnek nem csoportosítható az arengája.²²¹

Két év kísérletezés után Kilit kancellárságának hátralévő éveiben (1222–1224)²²² az arengák szabályosabbak, ezekből

az évekből egy sincs, ami ne lenne csoportokba sorolható. Ugyanakkor arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy ezekben az években már lassan, de folyamatosan nő az arengával nem rendelkező, egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek aránya, bár robbanásszerű növekedés csak 1225 után fog bekövetkezni, pont azokban az években, amikor nem tudjuk, hogy ki volt a kancellár. 1222 és 1224 között 11 oklevél arengája köthető az új intézkedésekhez,²²³ ezek közül öt tartozik az egyháziaknak szóló alcsoportba.²²⁴ Érdemes felhívni a figyelmet három 1224-ben kiadott oklevélre, amelyek arengái nagyon közeli szövegrokonok.²²⁵ 1224-ben két év szünet után újra feltűnik a *salva semper* fordulatról felismerhető csoport egy tagja,²²⁶ illetve annak az arengatípusnak egy tagja is, ami azt hangsúlyozza, hogy a legjobban Isten egyházainak kéréseit kell teljesíteni.²²⁷ Végezetül 1222 és 1224 között kis számban, de folytatódik a *memoria-oblivio* gondolat köré épülő arengák használata.²²⁸ Ebből a csoportból érdemes kitérni egy 1223-ban kiadott oklevélre, amiben II. András megerősíti Szent László adománylevelét a pannonthalmi apátság számára.²²⁹ Ennek a diplomának az arengája szóról-szóra megegyezik egy 1213-ban ugyanebben a témában kiállított királyi oklevél arengájával.²³⁰ Elképzelhető, hogy ezeknél is arról lehetett szó – hasonlóan a fentebb említett tihanyi oklevelekhez –, hogy az oklevelet nem a királyi udvarban, hanem Pannonthalmán fogalmazták. Az is lehetséges, hogy az első, 1213-ban kiadott oklevelet még az udvarban fogalmazták, és a másodikat pedig ennek felhasználásával készítették Pannonthalmán (vagy a királyi udvarban).²³¹

211 RA 352.

212 Zsoldos Arch. 107.

213 RA 358.

214 RA 357.

215 RA 369., 370.

216 RA 362.

217 RA 366. (CDCr III. 203–204.): „Iure naturali requiritur, ut si que commutationes in temporalibus equo tramitis pondere celebrantur, ad perpetue firmitatis robur optineant, et ne aliquo unquam tempore versuta emergente calumpnia retractentur, litterarum testimonio debent confirmari.”

218 RA 371.

219 RA 364. (UdB I. 82–84.): „Cum ex regie dignitatis officio teneamur iustas cuicumque petitiones admittere, illis precipue favorem adhibere debemus efficaciorum petitionibus, que corde divinitus inspirato procedentes petentem procedunt, contemptis terrenis pro celestibus et transitoris pro sempiternis, regi regum celesti velle militare. Et ut in tam laudabilis tamque desiderabilis militie stipendio portionem habere mereamur, affectuose petitionem admittentes effectui perstudeamus mancipare.” (Kiemelés tőlem – V. K.)

220 Pl.: RA 364., 403., 438.

221 RA 365., 368.

222 Zsoldos Arch. 108.

223 RA 377., 382., 383., 393., 394., 402., 408., 409., 410., 411., 413. Pl.: RA 411. (HO VI. 17–18.): „Cum regie celsitudo dignitatis universis teneatur manum porrigere largitatis, potissime illis sue munificentie beneficium deputatur impertiri, qui serenitati regie devoti quamplurimes serviverunt unde mereantur si non condigno tamen qualicumque prout eorum petitio eis provideat competentur.”

224 RA 383., 394., 408., 409., 410.

225 RA 408., 409., 410., Pl.: RA 410. (ÁUO. VI. 424–425.): „Licet inter cetera virtutum opera largiendi beneficium a plerisque semper comprobetur, ibi tamen largientis memoria precipue commendatur, cum Deo datum, quod est sanctum, a devote dispensationis cultoribus propagatione bonorum operum in Dei laudem et servitium de die in diem dilatatur.” – Vö.: *Marsina, R.*: Arengen i. m. 220.

226 RA 407.

227 RA 403. (ÁUO I. 196–197.): „Cum quelibet iusta petitio apud regie serenitatis excellentiam sit admittenda, illa maxime mereri censetur optentum, que ab animo Divinitus inspirato procedens prodit velle petentis, largiendo terrena lucrari celestia, et temporalibus institutis acquirere sempiterna.”

228 RA 381., 396.

229 RA 396.

230 RA 396. (ÁUO VI. 360–365.): „Quoniam ea, que charitatis geruntur officio apud eum, qui charitas est non celat ingrata temporum oblivio; dignum est ut ea, que a regibus gloriose memorie divine remunerationis intuitu collata ecclesiis esse cognoscuntur, tanto clemencius regia autoritate illa permaneat, quanto orationes Deo iugiter servantium apud regem regnum omnium elementiorum aditum optinere pie confiduntur.” – Vö.: RA 283.

231 Marsina is kiemelte ezt az oklevélpárt, az egyező arengák szerinte arra példák, hogy a királyi kancellária olykor felhasználta a korábbi diploma („Vorurkunden”) szövegét, amikor egy oklevelet megújított. – *Marsina, R.*: Arengen i. m. 222.

1225-ben pápai nyomásra II. András arra kényszerült, hogy felfüggeszse az új intézkedések politikáját.²³² Természetesen ez a váltás az oklevelek arengáin is észrevehető, ugyanis 1225 és 1227 között egyik oklevélnek sincs az új intézkedésekhez köthető ilyen oklevélrész. Ebből a három évből egy diploma arengája sorolható a *memoria-oblivio* csoportba,²³⁴ egy pedig azt hangsúlyozza, hogy bár minden jogos kérést teljesíteni kell, legjobban mégis az egyházéit.²³⁵ Két kiadvány arengája kevésbé sorolható csoportba, érdekes módon mind a kettő *destinatarius*a a pannonhalmi apátság.²³⁶ Logikusnak tűnhet ebben az esetben is arra gondolni, hogy ezek a korszakban teljesen egyedi arengák kapcsolatban lehetnek valamilyen úton Pannonhalmával.

1228-tól újra feltűnnek az új intézkedésekhez köthető arengák, azonban jelentősen kisebb arányban szerepelnek a diplomákban, mint 1225 előtt.²³⁷ Még feltűnőbb azonban, hogy az egyházi oklevélnyerőknek szóló altípus 1224 után teljesen kivész a gyakorlatból, II. András uralkodásának végéig egy oklevélben sem szerepelnek újra.²³⁸ 1228-ban három év szünet után²³⁹ újra feltűnik a *salva semper* fordulathoz köthető arenga,²⁴⁰ 1229-ben pedig megjelenik egy kibővített változata, ami ebben az évben az arengák háromnegyedét adja, ráadásul ez a három arenga nagyon közeli szövegrokonai egymásnak.²⁴¹ Vajon itt az 1228-tól kancellár Lád nembeli Bulcsú

egy reformjára bukkantunk? Ez kevésbé valószínű, ugyanis mind a három oklevél *destinatarius*a a pannonhalmi apátság, valamint ez az arenga altípus 1172 és 1235 között csak ebben az egy évben, és ebben a három oklevélben szerepel. Összességében ez azt valószínűsíti, hogy ezeket az okleveleket nem a királyi kancellárián fogalmazhatták.

Mint láthattuk, a Kilitet követő három kancellár – István aradi prépost (1224–1225)²⁴², Bulcsú győri prépost (1228–1229)²⁴³, illetve Albert aradi prépost (1229)²⁴⁴ – hivatalviselése kapcsán nem körvonalazhatók olyan egyértelmű váltások az arengák használatában, mint korábban. 1230-tól újra Ugrin lesz a kancellár,²⁴⁵ ekkor már kalocsai érsekként, azonban az arengák szempontjából az ő második színrelépése kapcsán sem fedezhető föl éles váltás 1230-ban, a különböző változások csak évek alatt lassan gyűrűznek be. Az egyetlenazonnali változásnak talán az mondható, hogy a *memoria-oblivio* csoport használata visszább szorul, 1230-ban csak egyszer szerepel,²⁴⁶ érdekes módon egy olyan oklevélben, ami egy birtokviszavételt erősít meg, 1233-ban pedig kétszer, ezután a vizsgált korszakban kivész a gyakorlatból.²⁴⁷ A *salva semper* fordulatról felismerhető arenga a három 1229-es Pannonhalmához köthető oklevél után visszatér a korábbi formákhoz, ingadozó használata ellenére a korszak végéig használatban marad. Furcsa módon csak minden második évben szerepel, 1231-ben az arengák kétharmadát ez adja,²⁴⁸ 1233-ban egyszer szerepel,²⁴⁹ 1235-ben pedig kétszer;²⁵⁰ 1230-ban, 1232-ben és 1234-ben pedig egyszer sem. 1231-től jellemzően bekerül a *legum imperatrix* kifejezés ezekbe a rövidnek mondható arengaszövegekbe.²⁵¹

1230-ból van egy arengaszöveg, ami külön figyelmet érdemel. Eszerint az uralkodónak minden vendéget (*hospes*) védelmeznie kell, legjobban azonban azokat, akik a királynak

232 Kristó Gy.: II. András i. m. 290–291.

233 Valószínűleg az új intézkedések politikájának felfüggesztéséhez köthető az is, hogy 1225 és 1227 között jelentősen visszaesik a királyi oklevelek száma. Ebből a három évből négy-kettő-négy oklevél maradt ránk teljes szövegében, míg 1224-ből tíz, 1228-ból pedig nyolc.

234 RA 420.

235 RA 438.

236 RA 422. (ÁUO I. 209–211.): „Inter universos, qui superne largitis dona recipiunt, multum obligatur regum sublimitas, quibus qui plura ac specialia donorum insignia committuntur, merito ob eisdem plura exiguntur. Ne igitur pro non augmento commissi talenti lucro inutilitatis arguamur, si ecclesiis Dei, et locis divino cultui mancipatis, cum possumus et teneamur, honores et possessiones augmentare renuerimus.” RA 430. (ÁUO I. 215–217.): „Cum ad ultime voluntatis stabilitatem provida dispositio sit necessaria, et omnis dispositionis confirmatio ad regie maiestatis pertineat officinum.”

237 1228 és 1231 között évente csak egy ilyen arengával találkozunk (RA 441., 456., 467., 471); 1232-ből pedig egyet sem. 1224-ben nyolc arengából hat köthető az új intézkedésekhez. (RA 402., 408., 409., 410., 411., 413). Tehát ez a jelenség nem magyarázható csupán az arengával nem rendelkező, egyszerűbb szerkezetű privilégialis oklevelek arányának gyors növekedésével. 238 1228-ból rendelkezünk még egy oklevéllel (RA 442), aminek arengája nagyon közeli szövegrokona egy Imre kori oklevélnek (RA 205). Ez azt hangsúlyozza, hogy Isten egyházait támogatni, és róluk gondoskodni kell.: RA 442. (ÁUO I. 250–252.): „Quanto in sublimiore dignitatis culmine per divine dispensationis providentiam sumus constituti, tanto propensior sollicitudine iure erga plurima intendere tenemur, maxime ecclesiarum Dei pie querulantium necessitatibus subvenire.”

239 Ha nem számítjuk a RA 420-as oklevelet.

240 RA 445.

241 RA 451. (ÁUO VI. 466–477.): „Cum ea, que causa sopiendarum licium legitime disponuntur, posterorum commendanda notitie rata semper et inconcussa debeant permanere, ad regie maiestatis excellentiam precipue pertinere dinoscitur, ut que regum auctoritate seu donatione in ampliandis locis divino cultui dedicatis ordinantur, standi vigorem in perpetuum sorciantur.”

RA 454., 455. (CDCr III. 297–298.): „Cum ea, que deliberatione bonorum legitime disponuntur, posterorum commendanda notitie rata semper et

inconcussa permanere debeant, ad regie maiestatis excellentiam precipue pertinet, ut que regum auctoritate seu donatione in ampliandis locis ad Dei cultum dedicatis pertractantur, standi vigorem in perpetuum sorciantur.” – Erre az arengapárra Marsina is felhívta a figyelmet: *Marsina, R.*: Arengen i. m. 219.

242 Zsoldos Arch. 108.

243 Uo.

244 Uo.

245 Uo.

246 RA 461.

247 RA 512., 515.

248 RA 472., 476. – Utóbbi a csoporton belül bizonyos szempontból kivételnek tekinthető, ugyanis nem a *salva semper* corroboratiós formulát használja, hanem egy másikat.: RA 476. (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. [Studio et opera Georgii Fejér.] I–XI. Buda 1829–1844. [a továbbiakban: Fejér CD] III./2. 223–224.): „Quod per deliberativam sententiam auctoritatis regie legitime terminatur, ne processu temporum in irritum queat revocari, solet scripture testimonio perennari.” (Kiemelés tőlem – V. K.)

249 RA 503.

250 RA 539., 540.

251 Pl.: RA 472. (ÁUO I. 282.): „Cum eas, que regia confert vel confirmat auctoritas *legum imperatrix* salva semper et inconcussa permanere debeant.” (Kiemelés tőlem – V. K.) – Bónis György kiemelte, hogy ez az arenga a magyar királynak a német-római császároktól átvett igényét jelzi arra, hogy a törvények legfőbb ura legyen. – Bónis György: Petrus de Vineae leveleskönyve Magyarországon (Gondolatok a szicíliai államszervezet hazai hatásáról). II. rész. *Filológiai Közöny*, 4 (1958) 184.

hasznosak.²⁵² Ez az oklevél szatmári német vendégek kiváltsága-it állapítja meg, arengája pedig egy nagyon közeli szövegrokona egy 1206-os kiadványának, amelyek *destinatariusai* latin vendégek.²⁵³ A tartalmon kívül még az *ex fonte nascitur pietas* fordulatára is érdemes felhívni a figyelmet, ugyanis ez a kifejezés több oklevélben is szerepel 1206-ból,²⁵⁴ más példa viszont nincs rá a korszakban. Lehetséges lenne, hogy az 1230-as oklevél fogalmazói a negyed századdal korábbi iratot használták mintaként? Természetesen az is elképzelhető, hogy a két diploma közös előképre megye vissza.

1233-ban, mintegy öt éves szünet után újra feltűnnek azok az arengák, amelyek szerint minden jogos kérést teljesíteni kell, de legjobban az egyházéit.²⁵⁵ Azonban ennek a csoportnak a visszatérése rövid epizód csupán, ugyanis 1234–1235-ben egy oklevélben sem szerepel. Ezekhez kapcsolódik lazán egy harmadik diploma arengája, amely szerint a királynak minden egyházzal gondoskodnia kell, mégis legjobban azokról, amelyeknek ő a kegyura.²⁵⁶ Ennek a bizonyos szempontból egyedi arengának a *destinatarius*a a pannonhalmi apátság, ráadásul ez az oklevél Jakab pápai legátus²⁵⁷ közbenjárására került kiállításra.

1232-től egyértelműen megnő a csoportokba nem sorolható arengák száma, ami II. András uralkodásának végéig magas marad, azonban közülük több külön figyelmet érdemel. Az első ugyanebből az évből azt hangsúlyozza, hogy a hit a bűnösök vétkeit a jótétemény adományaival ki tudja váltani.²⁵⁸ Az idézett oklevélrész közeli szövegrokona egy 1207-ben kiadott diploma arengájának, azonban a fentebb felsorolt

számos esettől eltérően itt nem azonosítható kapcsolat a két kiadvány *destinatariusai* között.²⁵⁹ Érdekes kérdés, hogy az 1232-es oklevélre milyen csatorna közvetítésével hathatott az 1207-es dokumentum, vagy mi volt az a közös forrás, amiből mind a két diploma arengájának fogalmazói meríthettek.

1233-ból az egyik oklevél arengája arról tudósít minket, hogy az irat azért került kiállításra, mert a *destinatarius* a király kegyúri jogától (*patrocinium*) vár rendet és gyámságot.²⁶⁰ Az oklevélgyerő ismét a pannonhalmi apátság, hasonlóan ahhoz az 1234-ben kiadott diplomához, amelynek szóról-szóra megegyezik az arengája az előbb említett kiadványéval.²⁶¹ Valószínűleg itt is azzal szembesülünk, hogy ezeket az okleveleket nem a királyi udvarban fogalmazhatták, hanem Pannonhalmán. Végezetül 1233-ban újra feltűnnek az új intézkedésekhez kapcsolható arengák.²⁶²

II. András király által kibocsátott diplomák arengáinak elemzése végén röviden ki kell térni az egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevelekre, amelyeknek az 1217 után kialakuló formák szerint nincs arengája. 1228-ban azonban változás következik be e tekintetben: ebben az évben két ilyen kiadvány is rendelkezik ilyen oklevélrészlettel.²⁶³ Ettől kezdve egyre több egyszerűbb szerkezetű privilegiális diplomában található ilyen oklevélrész, azonban egészen 1234-ig az arengával nem rendelkezők lesznek többségben;²⁶⁴ ezeket érdemes röviden megvizsgálni. Összesen 13 egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevél rendelkezik arengával a korszakból, ebből nyolc sorolható csoportokba, öt pedig nem.²⁶⁵ A csoportba sorolhatók fele a *salva semper* fordulatról felismerhető arengát tartalmazza.²⁶⁶

III. Béla, Imre és II. András arengáinak elemzése végén az alábbi észrevételeket tehetjük. A III. Béla uralkodásának első felében kibocsátott, archaikusabb szerkezetű oklevelek arengái közül mindegyik a *memoria-oblivio* csoportba tartozik. Azonban a Katapán által véglegesített formákat követő diplomákban a kísérletezés nyomait láthatjuk, számos új

252 RA 462. (Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. [Ed.: Endlicher Stephanus Ladislaus.] Sangalli. 1849. 426–428.): „Regie serenitatis gratie plurimum expedit, quia ex fonte nascitur pietas, ut omnes hospites ad sinum sue benignitatis tanquam ad portum salutis confugientes colligat. Sed ordo rationis expositulat, ut eos propensius protegat et confueat, quos pro posse suo ad regni utilitatem et corone honorem inspexit efficacius inherere.”

253 RA 223.

254 RA 223., CDES I. 109–110. (137. sz.)

255 RA 511., 514.

256 RA 513. (ÁUO VI. 522–523.): „Cum regie intersit maiestatis de statu omnium ecclesiarum in ambitu sui regni existentium diligenti sollicitudine vigilare, precipue de earum cura ac provisione debet esse sollicitus et attentus, que ad eius solius personam nullo medio pertinere dinoscuntur, et quicquid de earum statu arbitrorum sententia ratione previa ordinat et diffinit, ne processu temporis aliquo casu emergente possit infirmari, auctoritatis sue munimine inconcussam eis debet tribuere firmitatem.”

257 Személyére ld.: *Almásy Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar egyház-történeti vázlatok*, 5 (1993) 129–141.

258 RA 484. (ÁUO I. 292–293): „Pia est fides et sancta devotio, qua peccata deliquentium elemosinarum largitione redimi posse quiuis catholicus non desperat, ut ea, que humane conditionis fragilitas contra Divina precepta committit, benignitas iudulgeat salvatoris, dum suis pauperibus misericorditer erogantur, que ipsius misericordia ad sustentationem vite presentis humano generi contulit possidenda.”

Vö.: RA 230. (CDCr III. 72–73.): „Pia est fides et sancta devotio qua peccata deliquentium elemosinarum largitione redimi posse quiuis catholicus non desperat, ut ea que humane conditionis fragilitates (rec.: fragilitate – V.K.) contra divina precepta committuntur, benignitas indulgeat conditoris, dum suis pauperibus misericorditer erogantur, que ipsius misericordia ad sustentationem vite presentis humano generi contulit possidenda.” – Erre az arengapárra Marsina is felhívta a figyelmet: *Marsina, R.*: Arengen i. m. 220–221.

259 RA 230. Az 1207-ben kiadott oklevél *destinatariusai* szlavóniai keresztetek, az 1232-esnek viszont a bakonybéli monostor.

260 RA 517. (ÁUO VI. 518–519.): „Quoniam temperata nostri temporis, nostri regiminis clausulis circumscripta, et ordinem et tutelam a nostro expectant patrocinio”

261 RA 532.

262 1233: RA 502. (ÁUO XI. 256–258): „Circumspecta regum dapsilatas licet ad notos et incognitos oppinionis bone fragrantia dilatarı debeat, ad illos tamen abundantius sue munificentie dextream tenetur extendere, quos preterita meritorum insignia reddunt commendabiles, et excrescens bene serviendi studium de die in diem esse comprobant prompiciores.” 1244: RA 528., 529., 531. 1235: RA 538. – 1231-ben egyébként Béla kénytelen felhagyni a birtokok visszavételével, apja pedig ebből kifolyólag újra nagy ütemben nekilát a birtokok adományozásának. – *Kristó Gy.*: II. András i. m. 294.

263 RA 444., 445.

264 1229: RA 452., 453., 457., 460. (nincs arenga); 1230: RA 467. (van arenga), 464. (nincs arenga); 1231: RA 472., 476., 477. (van arenga); 473., 474., 475., 482. (nincs arenga); 1232: RA 491. (van arenga), RA 486–490., 492–495. (nincs arenga); 1233: RA 516., 518., 519., 527. (nincs arenga); RA 513., 514., 517. (van arenga); 1234: RA 531., 533. (van arenga), 530., 534. (nincs arenga); 1235: mindegyik egyszerűbb szerkezetű oklevélnek van. (RA 539., 540., 542.)

265 Csoportba sorolható arengával rendelkezik: RA 444., 445., 472., 476., 514., 515., 539., 540. Csoportba nem sorolható, egyedi arengával rendelkezik: RA 491., 513., 517., 533.,

266 RA 540., 539., 472., 445.

arenga jelenik meg, de ezek nagyrésze nem kerül be tartósan a használatba. Ezzel szemben a kísérletezés évei után Imre királysága alatt ezek az oklevélrészek sokkal egységesebb, a kancellárok feltűnéséhez nem köthetők éles váltások. Uralkodása alatt sokkal kevesebb a kivételszámba menő arenga, s mindegyik nagyobb csoport – új intézkedések, és az egyházat támogatni kell – esetében azonosítható a kapcsolat az arenga és az oklevél tartalma között.

Ezzel szemben II. András uralkodásának idején – főleg annak második felében – több okból kifolyólag gyakorlatilag okafogottá válik az arenga, és az oklevél tartalma közötti esetleges összefüggés átfogó vizsgálata. Először az egész korszakon átívelő arengacsoportok – például *memoria-oblivio*, egyházat támogatni kell, új intézkedések – súlya a diplomákban jelentősen csökken, számos kisebb, csak pár oklevélben, néhány évig használt csoport tűnik föl. Ezeket néha a kancellár (scriptor?)²⁶⁷ személye – például: *venerandi regie stirpis successores* alcsoport: Ugrin (vagy egy írnoke) – köti össze, máskor a *destinarius* a kapcsolat – például: az 1229-ben Pannonhalmának kibocsátott 3 diploma. Ezeknél a kis (al)csoporthoz, amelyek nagy számban 1205–1208 között, 1217-ben, illetve 1220–1221-ben tűnnek föl, jellemzően van kapcsolat az oklevél tartalma és az arenga között.

Másodszorban amellet, hogy a nagyobb arengacsoportok relatív súlya csökken, feltűnő, hogy II. András alatt az új formulákkal való kísérletezés ellenére közülük nagyon kevés kerül be tartósan a használatba. Mindösszesen kettő ilyen csoportról beszélhetünk: a *salva semper* csoport Ugrinhoz, a minden jogos kérést, de legfőképp az egyház kéréseit teljesíteni kell csoport pedig Kilithez köthetően kerül be a kancelláriai gyakorlatba. Ezzel a kettővel együtt összesen öt nagyobb tartalmi arengacsoport létezik a kancelláriai használatban, és az új intézkedésekhez köthető típus kivételével az összes használatában jelentős ciklikusság figyelhető meg. Ezt talán a *memoria-oblivio* csoporton lehet a legjobban szemléltetni. Ez eredetileg III. Béla korai okleveleiben használták, Katapán kancellársága alatt azonban már nem alkalmazták. Imre uralkodásának második felében azonban (1199, 1204) kétszer is feltűnik, majd újabb négy év szünet után Tamás kancellár hozza vissza 1208/1209-ben. Ezután három év kihagyás után nagyobb számban 1212–1216-ban használják őket. Ugrin egy új alcsoportját alakítja ki ennek a típusnak, ami 1217-ben egyeduralkodó a *memoria-oblivio* gondolat köré épülő arengák között. Ezután 1221-ben tűnik fel újra az 1217 előtt használt formában ez a csoport, majd 1225-ig folyamatosan szerepel, ezután megint két év szünet következik. 1228 és 1230 között megint szerepel, majd 1231–1232-ben ismét nem találkozunk vele. Végezetül utolsó szereplése a korszakban 1233-ra tehető. Ennek szokatlan ciklikusságnak az okait majd az összes oklevélformula elemzésének a végén kíséreltem meg feltárni.

Harmadszorban a II. András uralkodása alatt kibocsátott arengákkal kapcsolatban feltűnő még az egyedi, csoportokba nem sorolható magas száma, amelyek közül több két, időben

sokszor egymástól viszonylag távol lévő oklevélben szerepel. Ezeket a diplomákat a *destinarius* – esetünkben legtöbbször egyházi *destinarius* – személye köti össze. Erre a jelenségre az első példa az 1207-ben és 1212-ben kiadott oklevélpár, amelyeknek az oklevélnyerői egyaránt dalmáciai egyházak. Azonban számos Pannonhalma számára kiállított diplomával is találkozhatunk a korszakból, amire igaz ez a megállapítás.

Érdemes ezen a ponton röviden visszatérni az egyszerűbb szerkezetű privilégialis oklevelekhez. Ezekben a csoportba nem sorolható arengák magas aránya a többi kiadványhoz képest önmagában is feltűnő, azonban még érdekesebb megvizsgálni ezeknek az okleveleknek a *destinarius*ait. Három egyedi arengával rendelkező egyszerűbb szerkezetű privilégialis diploma kedvezményezettje a pannonhalmi apátság,²⁶⁸ egy az esztergomi egyháznak,²⁶⁹ egy pedig a garamszentbenedeki apátságnak²⁷⁰ lett kiállítva. Fentebb már több oklevél kapcsán felhívtam a figyelmet arra, hogy elképzelhető, hogy azokat Pannonhalmán fogalmazták. Azonban ha feltételezzük, hogy ezt a gyakorlatot más egyházak is szívesen követték, akkor könnyedén meg lehetne magyarázni, hogy ezek között az egyedi arengákat tartalmazó diplomák között miért nem találunk világi *destinarius*okat, ellentétben a csoportokba sorolható arengákat tartalmazó egyszerűbb szerkezetű privilégialis oklevelekkel. Ugyanis ezekben a világi és egyházi oklevélnyerők aránya pontosan fele-fele.²⁷¹ Mielőtt további feltételezésekbe bocsátkoznánk a *destinarius*ok esetleges szerepével kapcsolatban a királyi diplomák kiállításában, érdemes elvégezni a privilégialis oklevelek corroboratioinak elemzését, és majd csak a teljes forrásbázis vizsgálata után visszatérni erre a kérdésre.

Corroboratio:

A corroboratio is enyhén formulás oklevélrész. A korszakban a legtöbb ilyen oklevélrész két tagra bontható, egy bevezető részre, amiben „indoklást” kapunk, hogy miért pecsételik meg az oklevelet,²⁷² és egy „pecsételő” részre, ami a pecsételést tényéről számol be.²⁷³ Ezt a két formulát azért indokolt külön vizsgálni, mert az okleveles gyakorlatban csak lazán kötődtek egymáshoz, és gyakran egymástól függetlenül fejlődtek.

A promulgációkhoz hasonlóan a corroboratiookban sem fedezhető föl törés 1181-ben, az első teljes szerkezetű privilégialis oklevelek megjelenésekor. III. Béla kancelláriai gyakorlatában még nagyon sokféle ez az oklevélrész; a bevezető formulák kapcsán ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet egy 1192-es oklevélre: *ut igitur huius nostre donationis pagina perpetuis temporibus inconcusse stabilitatis robur optineat.*²⁷⁴

268 RA 454., 513., 517.

269 RA 491.

270 RA 533.

271 Világi oklevélnyerő: RA 445., 476., 515., 540. Egyházi oklevélnyerő: RA 444., 472., 514., 539.

272 Pl.: RA 126. (III. Béla kir. okl. 15.): „ut igitur hec concessio rata et inconcussa permaneret.”

273 Pl.: RA I./1. 44. p., 133. sz.: „presentes litteras regii sigilli munimine iussimus insigniri.”

274 RA 152. (ÁUO VI. 183.)

267 Marsina az egy bizonyos arengatípust kedvelő scriptorok szerepét hangsúlyozta. – Marsina, R.: Arengen i. m. 222.

A későbbiekben ez meghatározó szerepet fog betölteni az okleveles gyakorlatban.

Imre hatalomra kerülésével a corroboratiók feltűnően egységesebbé válnak. Uralkodásának első felében (1196–1199), amíg Katapán a kancellár²⁷⁵, a bevezető formulák közül a *robur obtineat* fordulatról felismerhetőek dominálnak, amelyek már III. Béla uralkodásának utolsó éveiben is nagyobb jelentőségre tettek szert.²⁷⁶ Az 1190-es években még nagyon sokfélék a pecsételő formulák²⁷⁷

1199-ben Dezső szebeni prépost lesz a kancellár,²⁷⁸ működésének nyomán 1200-tól a *robur obtineat* típusú bevezető formula teljesen háttérbe szorul, helyette egy először 1199-ben feltűnő formula, és annak változatai válnak kizárólagossá: „ut igitur huius dispositionis series inrefragabili stabilitate duret in posterum”.²⁷⁹ Az 1202. évvel bezáróan ez a csoport egyeduralkodó a kancelláriai gyakorlatban,²⁸⁰ azonban használata kérészetűnek bizonyult, 1203-ban már csak az oklevelek felében szerepel, 1204-ben pedig végleg kivész a gyakorlatból.²⁸¹ A pecsételő formulák között 1199-ben feltűnik egy új, amely II. András uralkodása alatt nagy karriert fog befutni: *presentem concessimus paginam privilegiantis sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam*.²⁸²

II. András hatalomra kerülésével a corroboratiók formulássága jelentősen visszaesik. 1206-ban azonban már látszanak az egységesülés nyomai az oklevelekben, feltűnik a pecsételő formulák között kiemelendő a *presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine roboratam*,²⁸³ amely már 1199-ben szerepelt Imre okleveleiben.²⁸⁴ Ugyanakkor a bevezetők teljesen esetlegesek és rendszertelenek, 1205–1206-ban mindösszes egy-egy szófordulat, sőt olykor csak hasonló jelentés alapján lehet két-három oklevelet egymáshoz vonni.²⁸⁵ Mindazonáltal ekkor születik meg egy a későbbiekben kiemelkedően jelentős

formula: „...nostris et nostrorum successorum temporibus salva semper et inconcussa permaneat”.²⁸⁶

1207-ben, Róbert fehérvári prépost kancellári hivatalbalépéséhez köthetően²⁸⁷ éles váltás figyelhető meg; jelentős egységesülés következik be a corroboratiókban, azonban teljesen új formulákból kiindulva. Róbert működésén ugyanaz látszik, mint ami András trónralépésekor több oklevélrészről is feltűnt, tudniillik, hogy egy uralkodóváltás vagy a kancellária személyzetének cseréje nem azonnal csapódik le a kiadványokban, ugyanis Róbert első oklevele²⁸⁸ még a korábbi formákat követi, azonban a kancellársága alatt egy kivétellel²⁸⁹ az összes többi kiadott diploma corroboratiója addig példátlan formulásságot mutat. A bevezetőknél *ut autem hec a nobis facta donatio nullis unquam temporibus valeat retractari*,²⁹⁰ a pecsételőknél pedig *presenti eam pagina in notitiam deduci posterorum, et regie auctoritatis sigillo iussimus roborari* szerepel, utóbbi teljesen ugyanabban a szövegváltozatban öt oklevélben.²⁹¹ Amíg Róbert a kancellár (1209),²⁹² addig az összes diploma corroboratiójában ezek a formulák és változataik szerepelnek.²⁹³

1209-ben Tamás veszprémi prépost kerül a kancellária élére,²⁹⁴ alatta jelentősen csökken a corroboratiók formulássága, ugyanakkor működésének első felében furcsa kettősség figyelhető meg az oklevelekben. Egy részükben a Róberthez köthető bevezető és pecsételő formulák szerepelnek,²⁹⁵ ezeknek a formulássága nem marad el a korábbi években megszokottól, számarányuk azonban folyamatosan csökken, utoljára 1210-ben szerepelnek. Ezzel szemben azok az oklevelek, amelyek nem a Róbert féle formákat követik egyrészt sokkal szabálytalanabbak és kevésbé formulásak, másrészt viszont köthetők az 1207 előtti formulákhoz.²⁹⁶ Ebben az esetben egyértelműen látszik, hogy új kancellár érkezésekor, minden bizonnyal az ekkor már magasfokú szakértelem miatt, időbe telt a személyzet lecserélése, és ennek következményeként az intézmény által kiadott oklevelek formuláinak megváltoztatása.

Az 1211-es mélypont után 1212-ben megnő a diplomák formulássága.²⁹⁷ Ekkor újra (immár harmadszorra) megjelennek a *robur obtineat* csoportba sorolható bevezető formulák,²⁹⁸

275 Zsoldos Arch. 107.

276 III. Béla idejéből ide tartozik: RA 152., 154. – Ennek a formulának egy, a későbbiekben jelentős szövegváltozatával találkozhatunk 1199-ben: RA 185. (UdB I. 36.): „ut igitur hec donatio a nobis facta nostris nostrorumque successorum temporibus perpetue stabilitatis robur optineat.”

277 Egyik korai formulacsoport a fecimus insigniri fordulatról ismerhető meg: 1197: RA 169., 1198: RA 173. – Ebből a korszakból érdemes még fölhívni a figyelmet két formulára: RA 175. (MES I. 157.): „sigilli nostri impressione communivimus.” és RA 172. (UdB I. 34.): „sigilli nostri munimine iussimus insigniri.” – Ezeknek a későbbiekben lesz folytatása.

278 Zsoldos Arch. 107.

279 RA 183. (HO V. 3.) (Kiemelés tőlem – V. K.)

280 RA 188–198., 205.

281 András két korai oklevele kivételével, amelyek részben ide köthetők: 1206: RA 226. (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. [Hrsg. Franz Zimmermann et al.] I–VII. Hermannstadt–București 1892–1991. [a továbbiakban: ZW] I. 9–10.): „quod ut ratum ac stabile perduret in posterum”; 1207: RA 228. Ezen a csoporton túl Imre uralkodásának utolsó két évében az alábbi bevezető formulákat érdemes megemlíteni: RA 210. (ÁUO I. 92.): „ut autem huius regie concessionis series firma et invariabilis in perpetuum permaneat”. (Kiemelés tőlem – V. K.) – A (in perpetuum) permaneat fordulatról felismerhető formulára ez az első példa. 282 RA 185. (HO. II. 2.)

283 CDES I. 110. p. 137. sz.

284 RA 185.

285 Pl.: RA 224. (MES I. 185.): „ac stabile perseveret in posterum”; RA 225. (CDES I. 111.): „permaneat in posterum”; RA 226. (ZW I. 10.): „ac stabile perduret in posterum”.

286 CDES I. 110. p. 137. sz. (Kiemelés tőlem: V. K.)

287 Zsoldos Arch. 107.

288 RA 228.

289 DL 87 639.

290 RA 230. (CDCr III. 74.)

291 RA 233. (ÁUO I. 98.), RA 233–240.

292 Zsoldos Arch. 107.

293 RA 230., 233., 234., 235., 237., 240. – Ugyanakkor 1207-ben, Róbert kancellárságának az elején újra felbukkan az Imre okleveleiből ismert *robur obtineat* csoport egy tagja: RA 229.

294 Zsoldos Arch. 107.

295 RA 242., 244., 253., 255.

296 Pl.: RA 243.

297 Az ebből az évből vizsgált nyolc oklevél közül háromnak a pecsételő formulái viszonylag közeli szövegrokoni egymásnak: RA 278. (DF 207541.): „presentem paginam supradicto Iohanni concessimus sigilli nostri testimonio roboratam”; RA 273. (ÁUO XI. 114–115.): „presentem paginam supradictis fratribus concessimus sigilli nostri testimonio roboratam”; RA 269. (HO VIII. 12–15.): „presentem paginam sepedicto Banconi concessimus sigilli nostri testimonio roboratam”

298 1211: RA 259., 260., 1212: RA 270., 273., DF 261647.

azonban Imre korából nem ez az egyetlen típus, amely újrat talált a királyi oklevelekbe.²⁹⁹ Ezzel szemben egy év szünet után 1212-ben, 1214-ben illetve 1216-ban a Róbert kancellárhoz köthető bevezető formulák különböző szövegváltozatai kerülnek be újra a diplomákba.³⁰⁰ 1216-ban emellett egy éles váltás is megfigyelhető a bevezető formulákban, az először 1206-ban felbukkant *salva semper et inconcussa permaneat* csoport változatai több oklevélben is szerepelnek.³⁰¹

1217-ben Csák nb. Bász fia Ugrin lesz a kancellár,³⁰² ebben az évben jelentős változás következik be az oklevelekben, a corroboratiók formulássága jelentősen megnő, utóbbiak szempontjából ez az év egy csúcspontnak tekinthető. Róberthez hasonlóan Ugrin első kiadott diplomájában sem látszik még az alább leírt változások. Működése nyomán az előző évben visszatért *salva semper et inconcussa permaneat* formulássága közelíti az 1207–1209. évi corroboratiók szintjét.³⁰³ 1217-ben ugyanarra a jelenségre lehetünk figyelmesek, mint Tamás kancellárságának első két évében, csak ellentétes előjellel. Ugyanis még jelentős számban vannak olyan oklevelek, amelyek nem az Ugrin által bevezetett formákat követik,³⁰⁴ ezeknek a formulássága azonban megmarad a korábbi évek szintjén. Ez a jelenség is afelé mutat, hogy a kancelláriai személyzet lecserélése és egy reform keresztülvitele időbe telt. A pecsételő formulák egységesebbek, mint a bevezetők, közülük a legfontosabb a *presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam*.³⁰⁵ Ezzel a formulával találkozunk 1199-ben,³⁰⁶ és 1206-ban is,³⁰⁷ azonban 1217-ben szerepel először nagy számban. Az ekkoriban megjelenő egyszerűbb szerkezetű privilegiális oklevelek corroboratiói az ünnepélyesebb szerkezetűekét követik, az intulatióval, a salutatioval, az inscriptióval és a promulgatioval ellentétben nem rendelkeznek csak rájuk jellemző corroboratióval.

299 Vö: RA 269., 274., 275.

300 RA 290. (CDES I. 143.): „ut autem hec a nobis facta donatio nullis unquam temporibus velet [sic!] retractari;” RA 278., 289.

301 RA 308. (CDES I. 165.) – A Gertrúd királyné megölésekor elveszett pecsét miatt megújított oklevelek is ennek a formulának a változatait használják. (RA 304–307.) A corroboratiók alapján úgy tűnik, hogy ezeket a diplomákat egyszerre adhatták ki, ugyanis ez az oklevélrészük szinte szóról szóra megegyezik, ami szokatlan összevetve az ebben az évben kiadott többi szabálytalanabb oklevéllel. RA 304. (ÁUO. XI. 134.): „[...] presentem paginam renovandam fore dignum duximus, et alio sigillo, quod contra false cavillationis dolositates, que possent accidere, parari fecimus, ut facta per nos predictae terre Bozen donatio tam nostris quam nostrorum successorum temporibus firma semper et inretractabilis permaneret, in perpetuum roboravimus.” (Kiemelések tölem – V. K.)

302 1217-ben még van egy oklevél, ami Tamás neve alatt került kiadásra (RA 314), ez is az elveszett pecsét miatt renovált oklevelek csoportjába tartozik. – Zsoldos Arch. 107.

303 [...] donatio [...] nostris nostrorumque successorum temporibus salva semper et inconcussa permaneat hosszabb és rövidebb változatai (RA 316., 318., 319., 320., 323., 324., 326., 328., 329., 330., 332., 333., 339., 356.)

304 egyrészük egyáltalán nem köthető semmihez: Pl.: RA 337.

305 RA 316. (ÁUO XI. 150.) – Hosszabb és rövidebb változatai: RA 316., 318., 319., 320., 324., 326., 332., 334., 335., 336., 338., 339. – Több oklevélben szerepelnek ezen kívül a *presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari* formula változatai is: RA 317., 322., 323.

306 RA 185.

307 CDES I. 110. p. 137. sz.

II. András mellett annak szentföldi zárandoklatán – legalábbis annak első felében – működhetett egy utazókancellária. Ugrin kancellár ugyanis elkísérte a királyt a Szentföldre;³⁰⁸ ráadásul négy szentföldi lovagrend számára kiállított oklevél is ránk maradt, amelyek őt nevezik meg a *datum per manus* formulájukban.³⁰⁹ Azonban az 1217-es csúcs után 1219-ben jelentősen visszaesik az okleveleknek a száma, és az oklevélrészek formulássága is.³¹⁰ Ugyanebben az évben Bél nb. Kilit lesz a kancellár,³¹¹ azonban működésének csak 1220-ban lesznek nyomai. 1220–1221-ben a pecsételő formulák visszatérnek az 1217-en bevezetett, a RA 185-ösre visszamenő típus hosszabb, rövidebb változataihoz, de számarányuk nem nő.³¹² A bevezető formuláknál 1220-ban még nem látszik egységesülés, azonban 1221-ben már annál inkább. Ebben az évben feltűnnek az 1206. évre visszamenő, *salva semper et inconcussa permaneat* bevezető formula kevésbé formulás változatai, amelyek 1217-ben szerepeletek nagy számban.³¹³ Fel kell hívni a figyelmet egy új bevezetőformula-konstrukcióra ebben az évben: *ut autem hec a nobis facta donatio nec nostris nec nostrorum successorum temporibus retractari valeat, sed salva semper et inconcussa permaneat*.³¹⁴ Ez egyesíti a Róbert féle formulát, amely leírja, hogy az oklevéllel mi ne történhessen, illetve a *salva semper et inconcussa permaneat*-ről megismerhető formulát. Ez az új típusú, kettős bevezető formula a későbbiekben lesz jelentős.

Az Ugrin kancellár által 1217-ben megkezdett, azonban a keresztesháború miatt elakadt reformot végül 1222-re sikerült teljesen keresztülvinnie Kilitnek. Ebben az évben a corroboratiók teljes egészében visszatérnek az 1217-ben bevezetett formákhoz, az általam vizsgált hét oklevélből négynek teljesen, szóról szóra megegyezik a corroboratiója: *Ut igitur hec a nobis facta donatio et nostris et nostrorum successorum temporibus salva semper et inconcussa permaneat, presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam*.³¹⁵ ezen túl további két kaidvány is ennek a formulának a közeli szövegváltozatát használja.³¹⁶ Végezetül az utolsó diploma corroboratiójának bevezető része az előző évben népszerű, Róbert nevéhez köthető formulát használja,

308 Borosy András: A kereszties háborúk és Magyarország. II. rész *Hadtörténelmi Közlemények*, 109 (1996) 2. sz. 12.

309 RA 328–331. – A RA 330-as oklevélben a kiadás helyeként Margat van feltüntetve, azonban a másik három oklevél is valószínűsíthetően a Szentföldön készült, és nem később dátumozták vissza őket az adomány szóbeli megtételének időpontjába; hiszen azokat már 1218 júniusában ártírtta III. Honorius pápa. Kiemelendő továbbá, hogy az említett iratok formuláikban nem különböznek az Ugrin által 1217-ben kiadott többi oklevélétől. – Ld.: RA 328. (Theiner: Monum. Hung. I. 16–17.), RA 329. (Theiner: Monum. Hung. I. 14–15.), RA 330. (Theiner: Monum. Hung. I. 15–16.), RA 331. (ÁUO I. 140–142.)

310 A pecsételő formulák az előző évi RA 317. stb. csoportot követik, a bevezető formulák ugyanakkor egyrészről szabálytalanok (RA 352., 354.), másrészről az 1217-es reform előtti mintákhoz köthetők (RA 353).

311 Zsoldos Arch. 108.

312 Ebben a két évben hat oklevél követi az 1217-es formákat, hét pedig nem: RA 359., 364., 366., 367., 368., 371., 373.

313 Pl: RA 370.

314 RA 369. (ÁUO XI. 172.)

315 RA 377. (ÁUO VI. 407–408.), 381., 383., 385.

316 RA 382., 384.

a pecsételő része pedig egy másik, Ugrin által bevezetettet.³¹⁷ Összességében egységesség szempontjából ez az év 1207–1208-at is felülmúlja.

1223-ban enyhén, azonban 1224-ben már szembetűnően csökken a bevezető formulák egységessége. A *salva semper* fordulatról felismerhető széttagoltabbá válik, hosszabb, rövidebb szövegváltozataival találkozhatunk.³¹⁸ 1224-ben pedig megugrik azoknak az okleveleknek a száma, amelyek nem ezt használják. Ugyanis három év szünet után visszatérnek a Róberthez köthető bevezető formulák,³¹⁹ emellett 12 év szünet után a *robur obtineat* csoport is újra felbukkan, amelynek III. Béla kora óta ez harmadik feltűnése.³²⁰ A pecsételő formuláknak is enyhén csökken a formulássága, azonban itt nincs látványos visszaesés.³²¹ Ezekkel a változásokkal párhuzamosan 1224-ben István aradi prépost lesz a kancellár, aki ezt a tisztséget 1225-ig biztosan viselte.³²²

1225–1227 között a bevezető formulákkal kapcsolatban több dologra lehetünk figyelmesek. Egyrészt egyre nagyobb számban használják a *robur obtineat* csoportot³²³ a csúcs az 1227. év, amikor négy oklevélből háromban ez található.³²⁴ Ezekben az években fel, felbukkanak a kettős bevezető formulák, amelyeknek az egyik fele mindig a Róberthez köthető csoport adja, a másik pedig vagy a *salva semper*³²⁵ vagy pedig a *robur obtineat* csoportból kerül ki.³²⁶ A pecsételő formulák között újra a *munimine in perpetuum roboratam* csoport dominál,³²⁷ azonban széttagoltabb formában. Tehát mind a két formula szempontjából az 1222-es csúcs után (az 1224-es átmeneti stabilizációt leszámítva) csökken a formulásság.

Az oklevelek méltóságsoraiból nyert adatok híján nem tudni, hogy 1226-ben és 1227-ben ki volt a kancellár, a változásokra egyébként érzékeny corroboratiós formulák vizsgálata alapján pedig lehetetlennek tűnik eldönteni. István 1227-ig tartó kancellársága mellett szól, hogy az általa visszahozott *robur obtineat* csoport számaránya egészen 1227-ig növekszik. Ez ellen szól azonban, hogy az ugyancsak általa előtérbe tolt *munimine fecimus roborari* csoport 1226–1227-ben egyáltalán

nem szerepel. Továbbá az 1228-ban kiugróan népszerű kettős bevezető corroboratiók már 1226-ban feltűnnek az oklevelekben.³²⁸ Ezek alapján kijelenthető, hogy István az első kancellár II. András uralkodása alatt, akinek a működéséhez (1224–1225?) nem lehet szembetűnő változásokat kapcsolni az okleveles gyakorlatban, ami a kancellárok tényleges szerepének csökkenésére utalhat az oklevelek kiállításában.

1228–1229-ben Lád nb. Bulcsú győri prépost³²⁹ kerül a királyi oklevéladószerv élére, működése elsősorban a bevezető formulák szempontjából érdekes. 1228-ban megugrik a kettős bevezetők száma, ezek azonban még viszonylag széttagoltak, sok szövegváltozatban szerepelnek.³³⁰ Bulcsú működése alatt a pecsételő formulák egységessége megmarad a korábbi szinten, ugyanakkor ezeknek kibővített változatai jönnek létre, amelyek csak Bulcsú kancellársága alatt jellemzőek.³³¹

1229/1230 mélypont a corroboratiók formulássága szempontjából. A bevezetők formulássága nem csökken tovább,³³² azonban a pecsételők az 1217-ben bevezetett – és 1222/1223 óta folyamatosan alkalmazott – formulák mellett sok egyedit, a korabeli kancelláriai gyakorlattól teljesen idegent is használnak.³³³ Ez valószínűleg azzal hozható összefüggésbe, hogy a Bulcsút kancellárként követő Albert aradi prépost kevesebb, mint egy évig viselte a hivatalt 1229-ben. Következésképpen pedig az egymást sűrűn váltó kancellároknak lazulhatott a felügyelete a kiadott diplomák formai jegyei felett. Az is elképzelhető, hogy gyors kancellárváltásokhoz kapcsolódóan a személyzet megnövekedett fluktuációjának hatásait érethetjük tetten az oklevelekben.

1231-ben ugrásszerű növekedés figyelhető meg a corroboratiók formulásságában. Visszatérnek és többségbe kerülnek a kettős bevezető formulák, valamint újra a RA 185-re visszamenő pecsételők kerülnek be az oklevelekbe, bár ebben az évben még sokféle szövegváltozatban.³³⁴ Az 1232. évben a bevezető formuláknál a kettősek vannak többségben, emellett ennek a csoportnak megnő az egységessége, ettől az

317 CDES I. 203. (274. sz.): „Ut autem hec a nobis facta donatio nullis umquam partibus possit in irritum revocari, presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari.”

318 Pl.: 1223: RA 393., 394. (CDCr III. 232–233.): „ut autem hec nostra donatio salva semper et inconcussa permaneat;” Vö.: RA 396. (ÁUO VI. 360–365.): „ut autem donationes antecessorum nostrorum et nostre, que in hoc privilegio confirmate sunt, salva semper et inconcussa permaneat;” RA 408. (UdB I. 89–90.): „et ut hec nostra confirmatio vel donatio salva semper permaneat;” és RA 410., 411.

319 RA 403.

320 RA 414.

321 Érdemes említeni, hogy 1223-ban visszatérnek a *munimine fecimus roborari* típusú pecsételő formulák, amik ugyancsak 1217-ben kerültek bevezetésre: RA 396., 1224: RA 408., 412., 413., 414.

322 Zsoldos Arch. 108.

323 RA 422., 435., 436., 439.

324 RA 435., 436., 439.

325 1224: RA 402. (CDCr III. 231.): „ut autem hec a nobis facta donatio salva semper et inconcussa permaneat et nullo contrario privilegio ab aliquibus exhibitio possit umquam retractari;” 1226: RA 430.

326 1227: RA 439. (ÁUO VI. 442.): „ut autem rei huius series perpetue stabilitatis robur obtineat, nec ullis unquam temporibus valeat retractari.”

327 1225: RA 420., 423., 424., 1226: RA 429., 430., 1227: 435., 436., 439. – Ebben az évben feltűnik egy oklevél, ami nem sorolható csoportokba: RA 442.

328 Ugyanakkor az, hogy István 1225-től a zágrábi püspöki székhelyre kerül folytatólagos tisztségviselő ellen szól. – Zsoldos Arch. 102.

329 Zsoldos Arch. 108.

330 RA 441., 442., 445. – Ennek a csoportnak a formulássága igen alacsony szinten állt. Pl: RA 442. (ÁUO I. 251–252.): „ut ergo hec nostra donatio nullis unquam temporibus ab aliquo successorum nostrorum valeat retractari, sed perpetue robur obtineat firmitatis.” (Kiemelések tőlem – V. K.)

331 Az egyik típusban a datum per manus formula beékelődik a corroboratióba. Pl: RA 452. (CDCr III. 325.): „presentem paginam duplici sigillo nostro per manus Bulchu geuriensis prepositi et aule nostre cancellarii, fecimus roborari.” – ide tartozik még: RA 453. – A másik típusban a destinatarius kerül be a corroboratióba. Pl. RA 451. (ÁUO VI. 476.): „presentem paginam sub eodem tenore tam ecclesie Albensi, quam monasterio Sancti Martini concessimus sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam.” (Kiemelések tőlem – V. K.)

332 Jelen van a *robur obtineat* csoport (RA 460., 464.), a *salva semper* csoport (RA 457, 462.), valamint a Róbert féle csoport (RA 456.), azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy mindegyik csoport formulássága alacsony szintű, illetve magas az aránya a szabálytalan corroboratióknak. Pl.: RA 452., 454., 461.

333 Pl.: A RA 461-es oklevél corroboratiója egyáltalán nem bontható bevezető és pecsételő tagmondatokra: „in testimonium confirmationis a nobis legitime facte presentem paginam privilegiantis sigilli nostri caractere roborantes.” (HO VI. 25–26.)

334 RA 471–474., 477–482.

évtől kezdve a *robur obtineat* fordulat nem szerepel, helyette mindig *salva semper et inconcussa permaneat*-ot láthatjuk.³³⁵ Ugyanebben az évben a RA 185-ös csoport formulái átalakulnak, kibővülnek.³³⁶ Az ebben a két évben megfigyelt változások valószínűleg Ugrinhoz köthetők, aki 1230 óta – immár kalocsai érsekként – újra a királyi oklevélkiállító szerv élén állt egészen II. András haláláig.³³⁷ Az ő második színrelépése után egy egész évnek kellett eltelnie, hogy az oklevelekben feltűnjön a működése.

A corroboratiók elemzése közben feltűnhetett az olvasónak, hogy mind a bevezető, mind a pecsételő formulák használatában erős ciklikusság figyelhető meg, hasonlóan az arengáknál megfigyelt módon. Ez a jelenség a legszembetűnőbb talán a *robur obtineat* csoport esetében, amely először III. Béla utolsó éveiben tűnik fel a királyi kancelláriáról kikerült oklevelekben, és egészen 1199-ig szerepel bennük. Ezután 1207-ben feltűnik egy oklevélben, harmadszorra 1211–1212-ben kerül be a corroboratiókba. Negyedik, egyben utolsó szereplése 1224 és 1231 közé tehető. Ennek az immár két oklevélrészben is kimutatott szokatlan ciklikusságnak az okait vizsgálatom eredményeinek összegzésekor igyekszem feltárni.

Összegzés:

III. Béla, Imre és II. András diplomáinak elemzése után két egymással összefüggő tanulságot vonhatunk le. Az első, hogy a különböző mértékben formulás oklevélrészek különböző mértékben reagálnak a politikai és a kancellária szervezetét érintő változásokra. A stabilan formulások ezekre sokkal kevésbé érzékenyek, mint például az arengák vagy a corroboratiók, utóbbiak alapján sokkal részletesebb következtetéseket tudunk levonni. Ehhez kapcsolódik, hogy bár eltérő mértékben reagálnak a változásokra, a különböző oklevélrészek az esetek túlnyomó többségében egyszerre mozognak, a bennük felfedezhető változások azonos előjelűek, használatukkal kapcsolatban egységes korszakok alakíthatók ki:

A III. Béla uralkodásának idején, 1181-ben Kalán kancellár³³⁸ működésének köszönhetően jelenik meg először a teljes szerkezetű privilegiális oklevél, amelynek invocatioja, intitutatioja, salutatioja és arengája egyértelműen elkülöníti azt a korábbi oklevelek formáitól, azonban a promulgatio és corroboratio szempontjából nem látszik éles váltás.³³⁹ Azonban az 1190-es évek elejéig kell várni, hogy Adorján és Katapán kancellárok diadalra vigyék az 1181-ben megkezdett, több

visszalépés által hátráltatott reformot, és az először Kalán által használt formák kizárólagossá váljanak a kancelláriáról kikerülő privilegiális oklevelek körében.³⁴⁰

A Katapán által véglegessé tett minták használata Imre uralkodásának első éveiben is jórészt töretlenül folytatódik, miközben fokozatosan nő az oklevélrészek formulássága. Azonban még Katapán kancellársága alatt, 1197/1198-ban nagy számban feltűnik egy új arengatípus, amely azt hangsúlyozza, hogy Isten egyházait védeni és oltalmazni kell. A többi oklevélrész szempontjából új tendenciák 1199 körül jelentkeznek – Dezső szebeni prépost kancellári hivatalviselésének kezdetével –, név szerint az invocatio fokozatosan eltűnik, a teljes promulgatio aránya fokozatos növekszik. Ezen túl feltűnő még a *robur obtineat* bevezető corroboratiós formula teljes elhagyása, végül pedig a *presentem paginam sigilli nostri munimine roboratam* csoport előtérbe kerülése. Mindezek alapján nem úgy tűnik, hogy Katapán azután is tevékenyen részt vett a kancellária működésében, hogy egri püspök lett. II. András trónralépésével az 1199 utáni tendenciák 2 év leforgása alatt a visszajára fordulnak. Az okleveleknek újra lesz invocatioja és a teljes promulgatio helyett visszatérnek az átvezető típusúak.

Érdemes ezen a ponton figyelmünket András herceggé kiadott okleveleire irányítanunk. Szentpétery ezekről megállapította, hogy az első két dalmáciai oklevelet követik, azonban 1198-tól feltűnik a királyi diplomák formája mind belső szerkezet, mind a külső kiállítás tekintetében. 1200-tól pedig ezek csupán abban különböznek Imre okleveleitől, hogy bennük méltóságsor helyett tanúk szerepelnek, illetve a hercegi okleveleken jellemzően van *plica*.³⁴¹ Ebben a kérdésben gyakorlatilag Szentpéteryt követi Györffy György is 1984-ben megjelent, német nyelvű cikkében.³⁴² Kiemeli, hogy András herceg első két oklevele 1198-ból a dalmáciai és velencei oklevél gyakorlatot követi, azonban a kiadványoknak a jelentős részén a magyar királyi kancellária hatása érezhető, amennyiben az intitutatiót arenga, majd promulgatio, és ezt követően dispositio követi, illetve az oklevél kiadásáért felelős személyt a *datum per manus* formula vezeti be.³⁴³

Véleményem szerint azonban igenis van két nagyon fontos különbség Imre király és András herceg diplomái között. Ugyanis a hercegi kancellárián 1200-tól kiadottaknak mind van invocatioja, illetve egyikben sem szerepel teljes promulgatio, ellentétben Imre okleveleivel.³⁴⁴ Ezzel szemben II. András trónralépése után 1205–1206-ban fokozatosan újra lesz a királyi diplomáknak invocatioja, illetve az Imre féle teljes promulgatio fokozatosan kivesznek a gyakorlatból. Ezek alapján csak arra gondolhatok, hogy András trónra lépése után a hercegi kancelláriájának személyzetével cserélte le Imre embereit a királyi kancellárián. Azonban ez a drasztikus

335 RA 484–487., 489., 493., 494. Pl: RA 494. (ÁUO VI. 505.): „ut igitur hec a nobis facta donatio nullis umquam temporibus valeat retractari, vel in irritum revocari sed semper salva et inconcussa permaneat.”

336 RA 484–486., 488–489., 491., 493–495. Pl.: RA 495. (UdB I. 140.): „ad argumentum amplioris veritatis presentem concessimus paginam duplicis sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam.” (Kiemelés tőlem – V. K.) – Nem a RA 185-ös csoportba tartozik: RA 487., 490., 492.

337 Zsoldos Arch. 108.

338 Uo. 107.

339 RA 133. – Ezek alapján egyet kell értenem Érszegi Géza azon megállapításával, hogy az 1181-es kancelláriai reform nyitányának inkább ez az oklevél tekinthető, és nem az archaikusabb formákat követő RA 130-as. – Érszegi G.: III. Béla reformjáról i. m. 76.

340 Az 1180-as évek ingadozó oklevél gyakorlatának részletes bemutatására és elemzésére ld.: Kubinyi A.: Kancellária i. m. 60. 112–115.

341 Szentpétery I.: Oklevéltan i. m. 71.

342 Györffy György: Die Kanzleien der Arpaden-Dukate In: Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatik. München. 1984. Vol. I. 325–336.

343 Uo. 329–331.

344 1200: CDCr III. 353., 355.: „igitur;” 1201: CDCr III. 6.: „igitur;” 1202: CDCr III. 17. – Utóbbi oklevélnek még átvezető promulgatioja sincs.

lépés jelentősen kihatott az oklevelekre, 1205–1206-ban a legtöbb oklevélrész formulássága jelentősen visszaesett Imre utolsó éveihez képest.

1207–1209-ben Róbert kancellár működésének köszönhetően jelentősen megnő az oklevélrészek formulássága, még az arengák és a corroboratiók is kiugróan egységes szerkezetűek.³⁴⁵ Róbert egyébként liégi származású, kancellársága után veszprémi püspök lett, majd esztergomi érsekként fejezte be pályafutását.³⁴⁶ Vele – és Adorjással kapcsolatban – kapcsolatban Kumorovitz megjegyezte, hogy „a francia műveltségű egyházfejedelmek hatása sem lehetett nyomtalan az okleveles gyakorlatra.”³⁴⁷ Ezen a ponton érdemes lehet feltenni a kérdést, hogy vajon a Róbert által bevezetett corroboratiós formulák valamilyen francia hatásra kerültek hozzánk? Elképzelhető egyáltalán, egy földrajzilag ennyire távoli párhuzam a korszakban? Erre határozott igennel kell felelni. Solymosi László hívta fel ugyanis a figyelmet arra, hogy Fehérváron pont akkor készült egy Magyarországon oklevélkülönlegességnek számító *transfixum*, amikor Róbert a fehérvári prépost. Solymosi rámutatott, hogy a *transfixum* rendelkezik normandiai analógiával, és ennek nyomán elképzelhetőnek tartotta, hogy francia származású kanonok által behozott francia hatást érhetünk tetten ebben az oklevélben.³⁴⁸ Ezen a ponton természetesen el kell ismernem, hogy a korabeli francia okleveles gyakorlat vizsgálata nélkül nem lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy a Róbert által bevezetett formulákon érzékelhető-e francia hatás.

1209 és 1216 között Tamás kancellársága alatt³⁴⁹ a közepesen és enyhén formulás oklevélrészek egységessége visszaesik, azonban a kancellária működésében nem történik akkora váltás, hogy az a stabilan formulás oklevélrészekben is meglátszódjon. 1217-ben az Ugrin által megkezdett reform nyomán jelentősen nő a promulgatiók és corroboratiók formulássága, illetve ebben az évben jelenik meg egy új oklevéltípus, az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevél. Ugyanakkor a kereszteshadjárat következményeként beállt országos zűrzavar miatt az összes oklevélrész formulássága visszaesik, egészen 1222-ig tart a regeneráció, illetve a kancelláriai reform betetőzése Kilit által. Ezután a stabilan formulás oklevélrészek formulássága nem változik, azonban 1227 után mind a promulgatiók mind a corroboratiók egységessége visszaesik. Végül 1231/1232 után Ugrin kancellár második működésének köszönhetően újra megnő ezeknek az oklevélrészeknek a formulássága, és visszatérnek az 1217-ben általa bevezetett formákhoz.

Róbert kancellárhoz hasonlóan érdemes Ugrin személye körül is időzni egy keveset. Az első, ami feltűnik vele kapcsolatban, hogy az Árpád-korból ő az egyetlen királyi kancellár,

aki anélkül vezette a központi oklevéladó szervet, hogy egyházi stallumát az oklevelek *datum per manus* formulájában feltüntette volna. Mégis 1217-ben belevág a III. Béla kora óta legjelentősebb kancelláriai reformba, emellett éppen akkor lesz kancellár, amikor II. András beemeli az egyházat az új intézkedések kedvezményezettjeinek körébe. Bár látszólag semmilyen jelentős egyházi stalluma sincs, alig két év kancellárság után megkapja a második legmagasabb egyházi tisztséget Magyarországon, kalocsai érsek lesz.³⁵⁰ 1230-ban pedig újra visszatér a királyi oklevéladó szerv élére, második kancellársága idején az oklevélformulák visszatérnek az általa 1217-es mintákhoz, ráadásul 1230 után bevezet még egy újítást: ekkor állandósul az alkancellári tisztség.³⁵¹ Végezetül vele kapcsolatban az is különlegesség, hogy kétszer állt az oklevéladó szerv élén, ami a korszakban igen ritkának számított.³⁵²

Az arengákra és a corroboratiókra külön ki kell még térnem, ugyanis elemzésem közben mindkét oklevélrésznél felhívtam a figyelmet arra, hogy használatukban jelentős ciklikusság figyelhető meg.³⁵³ Vajon mi lehet az oka ennek? 1975-ben Kubinyi András kimutatta, hogy a 12. században szoros kapcsolat állt fenn a királyi alapítású társaskáptalanok és az akkori oklevéladó szerv, a királyi kápolna között. Rámutatott, hogy bár a királyi okleveleket a *notarius* fogalmazta, a fogalmazatot sokszor „az uralkodó által éppen meglátogatott nagyobb egyházi központok, elsősorban a székeskáptalanok papjai tisztazták le.”³⁵⁴ Elképzelhető, hogy a 13. század első harmadában is szoros kapcsolat állt fenn a székes- és társaskáptalanok, valamint a királyi oklevéladó szerv között? Vizsgált időszakunkban a kancellárok többsége a székes- és társaskáptalanok prépostjai közül kerül ki,³⁵⁵ így elképzelhető, hogy a kancellárok hivatalba

350 Politikai befolyását jól jellemzi, hogy III. Honorius hozzá és Béla herceghez címezte bulláit 1225-ben, amelyben bírálta II. András birtokadományozását, és engedélyt adott az ország sérelmére tett adományok visszavételére. Az általa alapított szerémi püspökség kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a középkori magyar történelemben ez az első, és egyetlen olyan püspökség, amit igazolhatóan nem a király alapított. – Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). (Főszerk.: Kristó Gyula.) Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 696–697. (Kosztai László írása); *Ternovác Bálint*: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. *Századok*, 147 (2013.) 457–470.

351 Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az 1220-as évek közepéig minden kancellár színrelépése így vagy úgy meglátszódott az oklevelekben használt formulákon, azonban ez a kapcsolat az 1220-as évek második felében lazulni látszik. Ez a tény is abba az irányba mutat, hogy ezekben az években kezdhetette meg az alkancellár a kezébe venni az oklevéladó szerv tényleges irányítását. Vö.: KMTL 36–37. (Bertényi Iván írása): A tisztség Róbert a későbbi veszprémi püspök kancellárága idején tűnik föl 1209-ben. Azonban állandó jelleggel, csak 1230-tól kezd újra szerepelni Ugrin kalocsai érsek kancellársága alatt, „akinek magas egyházi méltóságával járó egyéb elfoglaltságai miatt már állandó helyettesre bízták a királyi kancellária tényleges irányítását.” – A korabeli kancellári karrierre ld. még: *Thoroczkay Gábor*: A székesfehérvári bazilika és prépostság az Árpád-korban. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 171–175.

352 Ugrin királyának halálát követően kénytelen volt megválni a kancelláriai hivataltól. – KMTL 696–697. (Kosztai László írása)

353 Fontos kiemelni, hogy sokkal enyhébb mértékben a promulgatiók használatánál is felfigyelhettünk hasonló ciklikusságra, főleg az 1220-as évek közepétől.

354 Kubinyi A.: Kancellária i. m. 60. 106.

355 II. András kancellárjai közül Ugrin kivételt mindenki. – Zsoldos Arch. 107–108.

345 Hivatalviselése alatt annyira kiugróan egységesek az oklevélrészekben használt formulák, hogy akár azt is lehetségesnek tarthatjuk, hogy a kancellárián az irányítása alatt – a korszakban egyedi módon – formuláskönyvekből dolgoztak.

346 Kumorovitz L. B.: Az autentikus pecsét i. m. 53., Zsoldos Arch. 348. 347 Uo.

348 Solymosi László: *Transfixum*. Oklevélritkaság a XIII. századból. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsét-tani tanulmányok. Bp. 2006. 148.

349 Zsoldos Arch. 107.

lépésükkor a kanonokok egy részét, és velük együtt a hiteleshelyi oklevéladásban használatos formulák egy részét is magukkal hozhatták a királyi udvarban. Az arengák és a corroboratiók ciklikussága következtetésre abból adódna, hogy bizonyos kancellárok ugyanabból a káptalanból jöttek, ezen túl az is elképzelhető, hogy egyes káptalanoknak hasonló volt az oklevél gyakorlata. Egy ilyen kapcsolat azt jelentené, hogy a kancelláriai és a vidéki írásbeliség központjainak kapcsolatát nem alá-fölé rendeltségi viszonyként kellene elképzelni, tudniillik, hogy a kancellárián történő innovációk fokozatosan terjedtek el az országban, hanem egy oda-vissza kölcsönösen ható kapcsolatként, ahol egy társaskáptalan oklevélkibocsátó tevékenysége is hathatott a királyi kancellária működésére.

Érdemes ezen a ponton figyelmünket a veszprémi püspök és káptalan által kiadott korai oklevelekre irányítani. Róbert kancellárból lett veszprémi püspök által 1209-ben kiadott oklevél corroboratiója a *robur obtineat* csoportba sorolható, éppúgy, mint Tamás veszprémi prépostból lett kancellár első oklevelének corroboratiója. Ugyanennek a püspöki oklevélnek a *fecimus communiri* pecsételő formulája³⁵⁶ több alkalommal szerepel a Tamás irányítása alatt kiadott oklevelekben.³⁵⁷ Fontos kiemelni, hogy Tamás előtt ezek a fordulatok 2 évig nem szerepelnek a királyi kancelláriáról kikerült oklevelekben. Ezen a diplomán túl a veszprémi káptalan 1214-ben kiadott oklevelének *nostro sigillo munitas* fordulata először Tamás kancellár működése alatt talál utat a királyi oklevelekbe.³⁵⁸ Ezen a ponton el kell ismernem, hogy az arengák és corroboratiók ciklikusságának okairól írt fejtegetésem a két idézett veszprémi oklevél ellenére sem több pusztá ötletnél, ugyanis egy ilyen típusú kapcsolat igazolására a királyi oklevéladó szerv és a vidéki írásbeliség központjai között csak a káptalani és püspöki oklevelek formuláinak teljeskörű vizsgálata után nyílhatna lehetőség, amely egy későbbi tanulmány témájául fog szolgálni.

Az arengák elemzésének végén felhívtam a figyelmet azokra az egyedi arengákat tartalmazó oklevélpárookra, amelyeket a *destinarius* személye köt össze. Tisztább képet kaphatunk a *destinarius* esetleges szerepével kapcsolatban a királyi diplomák kiállításában, ha figyelmünket a stabilan formulás oklevélrészekre, illetve az azokban található kisszámú szabálytalanságra irányítjuk. Az ezekben a diplomákban található szabálytalanságok két nagy csoportba sorolhatók. Az egyikbe azok az oklevelek tartoznak, amelyeknek több stabilan formulás oklevélrésze is szabálytalan.³⁵⁹ Ezek közül

kettőnek a *destinarius* Trau városa³⁶⁰ egynek Donaldus sebenicói comes,³⁶¹ egynek sebenicói polgárok,³⁶² ötöt pedig Jakab pápai nuncius közreműködése köt össze.³⁶³

A másik csoportba azok a diplomák tartoznak, amelyeknek csak egy-két stabilan formulás oklevélrésze szabálytalan.³⁶⁴ Ezek közül négynek a *destinarius* Pannonhalma³⁶⁵ kettőnek az esztergomi egyház,³⁶⁶ egynek Garamszentbenedek,³⁶⁷ egynek a nyitrai egyház,³⁶⁸ végül pedig egynek Borsmonostor.³⁶⁹ Az ebben a csoportban szereplő oklevelek egy része megegyezik azokkal, amelyekre a szabálytalan arengák kapcsán már korábban felhívtam a figyelmet.³⁷⁰

Érdemes ezen a ponton Szentpétery Imre 1960-ban, posztumusz megjelent tanulmányára utalni.³⁷¹ Ebben a magyar diplomatika egyik legnagyobb tekintélye felhívta a figyelmet arra, hogy II. András erdetiben fennmaradt oklevelei a számukhoz képest nagyon sok kéz írását mutatják, túl sokat ahhoz, hogy ezek a kancellária állandó személyzetéhez tartozhassanak. Azonban találhatóak kisebb-nagyobb számú oklevelekből álló csoportok, amelyek írása egy-egy kéztől tűnik származni, ezeknek a diplomáknak a nagy része egy személy javára vagy egymással kapcsolatban lévő oklevélnyerők javára szól. Ezeknek a kiadványoknak a *destinarius*ai sokszor egyháziak, leginkább nagyobb egyházak: az esztergomi érsek, az

zása gyanús, záradéka pedig teljesen a pápai okleveleket követi. – Végezetül a Jakab pápai nuncius által kiadott oklevelek is ebbe a csoportba tartoznak (RA 504–508.): Ezeknek a diplomáknak a legtöbb formulája idegen a magyar gyakorlatól. Elképzelhető, hogy egyszerre kerültek kiállításra, ugyanis oklevélrészeik formulája kiugróan magas. A kiadványok invocatioja és salutatioja teljesen szabályos, ugyanakkor az intitlatio csak a RA 507 esetében szabályos; a RA 504., 505., 508. invocatiojának felütése „Andreas tertius...” (RA I./1. 161. o.), a RA 506-nak pedig „Andreas secundus...” (ÁUO VI. 519.) Ez a három oklevélrész az ünnepélyesebb szerkezetű királyi diplomákhoz teszi hasonlatossá ezeket a kiadványokat. Azonban mindegyük rendelkezik konkrét csoportnak szóló inscriptióval, és ennek az oklevélrésznek a megléte az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek jellemzője – csakúgy, mint az arenga hiánya. A RA 508-as diploma kivételével a promulgatiók sem köthetők a magyar gyakorlathoz: RA 504., 505., 506., 507.: „per presens scriptum omnibus nunc et in posterum facimus manifestum.” (RA I./1. 161. o.)

360 RA 359. (1220), RA 438. (1227)

361 RA 256. (1210)

362 RA 367. (1222)

363 RA 504–508.

364 1228: RA 447.: Szabálytalan salutatio. 1229: RA 454. (ÁUO I. 259–261.): Szabálytalan intitlatio: „Andreas Dei gratia ungarorum rex;” RA 455.: Annak ellenére, hogy ünnepélyesebb privilegialis oklevél, van inscriptioja, és nem in perpetuum a salutatioja. RA 489. (ÁUO XI. 240.), 491. (1232): mindkettőnél szabálytalan salutatio: „salutem in domino Iesu Christo;” illetve a RA 489-esnek konkrét csoportnak szóló teljes promulgatioja van, ami rendkívül ritka: „universorum sancte matris ecclesie filiorum notitie insinuatione presentium volumus fieri manifestum.” RA 486. (1232): Szabálytalan salutatio; RA 511. (1233): Konkrét csoportnak szóló teljes promulgatio, ami közeli szövegrokona RA 514-esnek (1233); utóbbinak a salutatioja is szabálytalan. Végezetül RA 517. (1233): szabálytalan, konkrét csoportnak szóló inscriptio, illetve szabálytalan salutatio.

365 RA 454., 455., 514., 517.

366 RA 489, 491: Ezeknek egyébként megegyezik a szabálytalan salutatiojuk.

367 RA 447.

368 RA 486.

369 RA 511.

370 RA 454., 455., 517.

371 Szentpétery Imre: A harmadik személy szerepe a középkori oklevelek kiállításában. *Levéltári Közlemények*, 35 (1964) 161–172.

356 Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1523). (Kiadásra előkészítette: Kredics László.) Veszprém. 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) 32–33.: „Et ut hoc inconcusse firmitatis *robur obtineat* in posterum, presentem paginam sigilli nostri testimonio *fecimus communiri*. (Kiemelések tőlem – V. K.)

357 Pl: 1210: RA 253.

358 1211: RA 258., 259.

359 RA 256. (1210): Szabálytalan az intitlatio, illetve szabálytalan, hogy nincs invocatio, illetve hogy van konkrét csoportnak szóló inscriptio, végezetül a korszakban teljesen egyedi a promulgatio.

RA 359. (1220): Nincs invocatio, van konkrét csoportnak szóló inscriptio, teljesen egyedi salutatio, egyedi arenga.

RA 367. (1222): Szabálytalan invocatio, van konkrét csoportnak szóló inscriptio, nincs se arenga, se promulgatio. Ide sorolandó még a RA 438. (1227), amelyre még Szentpétery hívta föl a figyelmet, eszerint a fogalma-

esztergomi káptalan, Pannonhalma, Garamszentbenedek. Ezek ugyanazok az intézmények, amelyek az egyedi arengával rendelkező egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelek *destinarius*saként tűntek föl először vizsgálatomban. Emellett a szabálytalan stabilan formulás oklevélrészrel rendelkező diplomák második csoportja is pontosan a Szentpétery által elősorolt egyházakat, Esztergomot, Pannonhalmát és Garamszentbenedeket adták. Szentpétery az írásképvizsgálat alapján arra a következtetésre jutott, hogy még II. András alatt is gyakori volt a *destinarius* közreműködése az oklevelek kiállításában. Ő az egyedülálló írásképet mutató oklevelek egy részét is ebbe a kategóriába tartozónak gondolta.³⁷²

Véleményem szerint az egyedi fogalmazású arengapárok, és a szabálytalan stabilan formulás oklevélrészek kapcsán ugyancsak a diplomáknak a *destinarius* által való fogalmazását érhetjük tetten, sőt Szentpétery nyomán azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a teljesen egyedülálló arengával rendelkező oklevelek egy része is ebbe a kategóriába tartozhat. Azonban minden jel arra mutat, hogy nem csak a fentebb már többször elsorolt nagyobb egyházakra volt jellemző a *destinarius* fogalmazás, hanem a korszakban igen fejlett írásbeliséggel rendelkező Dalmácia bizonyos részeire is. Itt elég utalnom a két traui, és a két sebenicói oklevélre.

Végezetül nem csak az oklevélrész szerepe érhető olykor tetten a diplomák fogalmazásában, hanem Szentpétery szavaival élve egy „harmadik személy” is hatással lehetett a kiállításukra. Itt természetesen elsősorban a Jakab pápai nuncius működése kapcsán kiadott oklevelekre kell gondolni, amelyekre már Szentpétery felhívta a figyelmet.³⁷³ Azonban írásképvizsgálat alapján egy 1229-ből származó diploma kapcsán feltételezte, hogy annak fogalmazásában részt vehetett az akkor itt tartózkodó Egyed pápai subdiaconus.³⁷⁴ Fontos kiemelnem, hogy erről az oklevélről arengája kapcsán én is feltételeztem, hogy nem a királyi udvarban fogalmazhatták.³⁷⁵ Így az írásképvizsgálat és a formulák elemzésének eredménye újra egymást látszik erősíteni.³⁷⁶

Dolgozatomban a magyar királyi kancelláriai okleveles gyakorlatát mutattam be 1172 és 1235 között. Bár III. Béla szervezte meg a királyi kancelláriát, azonban ez sok szempontból nem egy fejlődési folyamat betetőzése, hanem kezdete volt: így a magyar okleveles gyakorlat minden bizonnyal az 1180-as években váltott új korszakba,³⁷⁷ és nem 1205-ben. Ennek a periódusnak az 1235-ig terjedő szakaszában a királyi okleveles gyakorlatot egyáltalán nem jellemezhetjük egy egyenes vonalú, evolúciószerű fejlődésként, ami a diplomák számának fokozatos emelkedésével és az oklevélrészek

formulásságának folyamatos növekedésével írható le. Sokkal inkább beszélhetünk az okleveles gyakorlat hullámvázáról, ciklikus változások begyűrűzéséről egy olyan rugalmas intézmény keretei között, amely nem csak a vidéki írásbeliség központjaival volt kölcsönös kapcsolatban, hanem olykor az oklevélrészével, vagy akár egy „harmadik személlyel is.”

1. táblázat: A dolgozathoz felhasznált királyi oklevelek szövegeinek forrásai

Dátum*	RA szám	Felhasznált oklevélrész forrása
1174-1178k	126	III. Béla kir. okl. 15.
1181	130	III. Béla kir. okl. 29-30.
1181	131	CDCr II. 176-178.
1181	133	RA I./1. 43-44.
1183	136	ÁUO XI. 47-48.
1183	138	ÁUO VI. 148.
1185	139	ÁUO I. 78.
1185	140	CDCr II. 139-140.
1186	142	ÁUO VI. 161-162.
1188.05.06	147	CDCr II. 225-226.
1188k	149	Katona István: Historia critica Regum Hungariae. I—XXIII. Buda—Pest 1779—1817. IV. 335.
1192	–	DF 262045.
1192	152	ÁUO VI. 183-184.
1193	154	CDCr II. 262-263.
1193	155	MES I. 142.
1197	169	CDES I. 96-97
1198	172	UdB I. 34-35
1198	173	Theiner: Monum. Hung. I. 68.
1198	174	ÁUO VI. 193-195.
1198	175	MES I. 156-157.
1198	176	HO VII. 2
1198	177	CDES I. 99
1198k	180	CDCr II. 310.
1199	182	MES I. 160-161.
1199	183	HO V. 1-4
1199	184	CDCr II. 339-340.
1199	185	HO II. 1-2.
1199	186	CDCr III. 18
1199	187	ÁUO. VI. 198-201.
1200	188	CDCr II. 354-355.
1200	189	CDCr II. 358
1201	193	CDCr III. 7-13.
1201	194	EFHU III./2. 21-22.
1201	195	HO V. 4-5.
1202	197	UdB I. 38-39.
1202	198	UdB I. 39-40
1203	204	CDCr III. 35.
1203	205	VOS 60—62. 19. sz.
1203	206	ÁUO I. 97-98.
1203	208	CDCr III. 36-37.

372 Uo. 162-163. Sajnálatos módon Szentpétery dolgozatának ezt a megállapítását nem támasztotta alá jegyzetapparátussal, természetesen ez a tanulmány posztumusz megjelenésével függhet össze.

373 Szentpétery I.: A harmadik személy i. m. 164-165.

374 Uo. 165-166.

375 RA 451.

376 Ezek az eredmények még tanulságosabbak tűnhetnek, ha összevetjük őket Kumorovitz alábbi, 1963-ban tett megállapításával: „[...] már közelgett, majd III. Bélával be is köszöntött az idő, amikor az oklevélrésznek az oklevél kiállításában való részvétele megszűnt” – Kumorovitz L. B.: Magánjogi írásbeliség i. m. 11-12.

377 Ahogy Marsina és Kubinyi is feltételezte.

1203	209	CDCr III. 19.	1214	293	ÁUO VI. 370–372.
1204	210	ÁUO I. 91–92.	1214	294	Theiner: Monum. Hung. I. 1.
1205.08.01.	217	CDCr III. 50–52.	1215	–	DF 200962.
1205	218	UdB I. 45–46.	1215	299	CDES I. 155–156.
1205	219	ÁUO VI. 300.	1215	302	ÁUO VI. 374–375.
1206	222	HO VII. 2.	1216	303	CDES I. 159–160.
1206	–	CDES I. 109–110. (137. sz.)	1216	304	ÁUO XI. 137–138.
1206	223	ÁUO XI. 83–85.	1216	305	CDES I. 161–162.
1206	224	MES I. 185–186.	1216	306	ÁUO XI. 133–134.
1206	225	CDES I. 111.	1216	307	ÁUO XI. 135–136.
1206	226	ZW I. 9–10.	1216	308	CDES I. 164–165.
1206	227	ÁUO. VI. 307–308.	1216	310	HO VI. 11–12.
1207	228	CDCr III. 70–71.	1216	311	PRT I. 633–634.
1207	229	CDCr III. 68–69.	1217	314	CDES I. 167–168.
1207	230	CDCr III. 72–74.	1217	315	ÁUO XI. 139–140.
1207? (1205)	231	CDCr III. 54–55.	1217	316	ÁUO XI. 150–151.
1208	–	DL 87639.	1217	317	MES 216–217.
1208	233	ÁUO I. 97–98.	1217	318	ÁUO VI. 391–393.
1208	234	CDES I. 113–114.	1217	319	ÁUO XI. 143–144.
1208	235	ÁUO VI. 324–325.	1217	320	RA I./I. 105.
1208	236	UdB I. 51–55	1217	322	ÁUO VI. 383–385.
1208	237	UdB I. 55–57	1217	323	CDCr III. 147–149.
1209	240	ÁUO VI. 333–334.	1217	324	CDCr III. 146–147.
1209	241	CDES I. 120–121	1217	325	CDCr III. 150–157.
1209	242	CDES I. 121–122	1217	326	CDCr III. 160–162.
1209	243	CDES I. 122–123	1217	327	ÁUO VI. 380–383.
1209	244	ÁUO VI. 334–335.	1217	328	Theiner: Monum. Hung. I. 16–17.
1209–1210	251	DL 202.	1217	329	Theiner: Monum. Hung. I. 14–15.
1210	253	CDCr III. 97–99.	1217	330	Theiner: Monum. Hung. I. 15–16.
1210	254	CDCr III. 99–100.	1217	331	ÁUO I. 140–142.
1210	255	ÁUO VI. 341–343.	1217	332	UdB I. 68–70.
1210	256	CDCr III. 101.	1217	333	UdB I. 70–71.
1211	258	CDCr III. 103–106.	1217	334	CDES I. 173–174.
1211	259	ÁUO VI. 348–349.	1217	335	CDES I. 174–175.
1211	260	Fejér CD III./I. 108–109.	1217	336	ÁUO XI. 141–142.
1211	261	Theiner: Monum. Hung. I. 95–96.	1217	337	CDES I. 175–176.
1211	262	ÁUO I. 106–126.	1217	338	CDES I. 176–177.
1211k	266	CDCr III. 121.	1217	339	CDCr III. 157–159.
1212	269	HO VIII. 12–15.	1217	340	HO V. 8–9.
1212	270	CDES I. 135–136.	1217	342	UdB I. 74.
1212	273	ÁUO XI. 114–115.	1217	343	CDCr III. 122.
1212	274	ÁUO VI. 353–354.	1217k	344	CDCr III. 123.
1212	275	ZW I. 14.	1218	349	ÁUO VI. 393–394.
1212	276	HO VI. 8–11.	1218	350	CDES I. 179–180.
1212	278	DF 207541.	1219	352	ÁUO VI. 402–403.
1212	–	DF 261647.	1219	353	ÁUO XI. 154–156.
1213	281	ÁUO VI. 358–360.	1219	354	ÁUO VI. 399–402.
1213	282	PRT I. 625–626.	1219	355	Theiner: Monum. Hung. I. 20.
1213	283	ÁUO I. 129–132.	1220	357	CDCr III. 183–184.
1214	289	ÁUO XI. 128–129.	1220	358	ÁUO XI. 157–159.
1214	–	Érszegi G.: Eine neue Quelle i. m. 96–97. (DL 91934.)	1220	359	CDCr III. 184–185.
1214	290	CDES I. 142–143.	1221	362	UdB I. 80–82.
1214	291	ÁUO VI. 367–368.	1221	364	UdB I. 82–84.
			1221	365	CDCr III. 199–201.

1221	366	CDCr III. 203–204.	1228	442	ÁUO I. 250–252.
1221	367	CDCr III. 204–205.	1228	443	UdB I. 114–115.
1221	368	ÁUO I 171–175.	1228	444	UdB I. 115–116.
1221	369	ÁUO XI. 172–173.	1228	445	ÁUO VI. 455–456.
1221	370	UdB I. 79–80.	1228	446	Fejér CD III./2. 118–129.
1221	371	Fejér CD III./1. 325–328.	1228	447	CDES I. 243–244.
1221	372	RA I./1. 123–124.	1229	451	ÁUO VI. 466–477.
1221	373	MES I. 277–278.	1229	452	CDCr III. 324–325.
1221k	376	CDCr III. 187–191.	1229	453	ÁUO VI. 482.
1221k– 1225.09.22.	–	VOS 67. (25. sz.)	1229	454	ÁUO I 259–261.
1222	–	CDES I. 203. (274. sz.)	1229	455	CDCr III. 297–298.
1222	377	ÁUO VI. 407–408.	1229	456	CDCr III. 318–320.
1222	381	ÁUO VI. 408–409.	1229	457	ÁUO I. 263.
1222	382	UdB I. 88–89.	1229	460	CDES I. 257.
1222	383	HO V. 9–11.	1230	461	HO VI. 24–26.
1222	384	ÁUO VI. 410.	1230	462	Monum. Arp. 426–428.
1222	385	ÁUO I. 183–184.	1230	463	UdB I. 122.
1222k	388	CDES I. 205–206.	1230	464	ÁUO I. 269.
1222k	389	CDCr III 121.	1230	467	ÁUO XI. 218–230.
1222k	390	ÁUO VI. 315.	1231	471	ÁUO XI. 230–234.
1222k	391	ZW I. 14.	1231	472	ÁUO I. 282.
1222k	392	MES I. 311.	1231	473	ÁUO VI. 497.
1223	393	UdB I. 91–92.	1231	474	UdB I. 135.
1223	394	CDCr III. 232–233.	1231	475	ÁUO VI. 498.
1223	396	ÁUO VI. 360–365.	1231	476	Fejér CD III./2. 223–224.
1223	397	HO V. 11.	1231	477	UdB I. 135–136.
1224	402	CDCr III. 230–232.	1231	482	CDES I. 270.
1224	403	ÁUO I. 196–197.	1232.05.16.	485	CDES I. 275–276.
1224	407	CDCr III. 240–241.	1232	484	ÁUO I. 292–293.
1224	408	UdB I. 89–90.	1232	486	CDES I. 279–280.
1224	409	ÁUO XI 174–175.	1232	487	ÁUO I. 293.
1224	410	ÁUO. VI. 424–425.	1232	488	ÁUO XI. 241–242.
1224	411	HO VI. 17–18.	1232	489	ÁUO XI. 240.
1224	412	Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. 200–201.	1232	490	CDES I. 281–282.
1224	413	ZW I. 34–35.	1232	491	ÁUO XI. 242–243.
1224	414	CDES I. 214–215.	1232	492	BTOE I. 21–22.
1224k	417	CDCr III. 124.	1232	493	Szabó Dezső: Két Árpád-kori oklevél. Századok, 40 (1906) 626–627.
1225	420	UdB I. 102–109.	1232	494	ÁUO VI. 503–505.
1225	422	ÁUO I. 209–211.	1232	495	UdB I. 140.
1225	423	BTOE I. 18–19.	1232	496	ÁUO. VI. 506–507.
1225	424	ZW I. 43.	1233. szept.	501	Theiner: Monum. Hung I. 116.
1225?	425	PRT I. 653–655.	1233	502	ÁUO XI. 256–258.
1226	429	ÁUO VI. 431–432.	1233	503	UdB I. 148–149.
1226	430	ÁUO I. 215–217.	1233	504	ÁUO VI. 517–518.
1227	435	ÁUO I. 223.	1233	505	RA I./1. 161–162.
1227	436	DF 261130.	1233	506	ÁUO VI. 519–521. és XI. 258–260.
1227	437	ÁUO XI. 199.	1233	507	ÁUO I. 302–304.
1227	438	CDCr III. 278.	1233	508	PRT X. 519–520.
1227	439	ÁUO VI. 440–442.	1233	511	HO V. 12–14.
1228	440	CDCr III. 296.	1233	512	HO IV. 14–19.
1228	441	CDCr III. 458–459.	1233	513	ÁUO VI. 522–523.
			1233	514	ÁUO I. 305–306.
			1233	515	VOS 91–94.

1233	516	CDES I. 302–303.
1233	517	ÁUO VI. 518–519.
1233	518	ÁUO I. 304–305.
1233	519	ÁUO XI. 261–262.
1233	527	HO VI. 29–30.
1234	528	ÁUO VI. 550–552.
1234	529	ÁUO VI. 545–549.
1234	530	ÁUO VI. 552–553.
1234	531	UdB I. 160–161.
1234	532	ÁUO XI. 265–267.
1234	533	CDES I. 317–318.
1234	534	ÁUO XI. 267–268.
1235	537	<i>Thallóczy Lajos</i> : Árpádházi Jolán Aragon királynője. <i>Századok</i> , 31 (1897) 583–585.
1235	538	ÁUO VI. 567–568.
1235	539	MES I. 310.
1235	540	ÁUO VI. 569–570.
1235	542	DL 202.
1212 után	545	Magyar Történelmi Tár: a „történeti kútfők” ismeretének előmozdítására. I–XXVIII. (Szerk. Eggenberger Ferdinánd.) Pest/Budapest 1855–1934. XII. 112.

* A csak évvel kelezett okleveleknél ezt a tényt külön nem jelzem

A táblázatban használt rövidítések:

ÁUO	Árpádkori új okmánytár. (Közzé teszi Wenzel Gusztáv.) I–XII. Pest/Bp. 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica Diplomatica)
BTOE	Budapest történetének okleveles emlékei. I. (Csánky Dezső gyűjtését kieg., s. a. r. Gárdonyi Albert.) Bp. 1936.

CDCr	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. (Ed. Marko Kostrenčić–Tadija Smičiklas–Duje Rendić-Miočević.) I–XVIII. Zagabria, 1904–1990.
CDES	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. (Ed. Richard Marsina.) Vol. I–II. Bratislava 1971–1987.
EFHU	Elenchus fontium historiae urbanae I–III. (Ed. András Kubinyi.) Bp. 1997.
Fejér CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Studio et opera Georgii Fejér.) I–XI. Buda 1829–1844.
HO	Hazai okmánytár. (Szerk. Nagy Imre et al.) I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891.
III. Béla. kir. okl. MES	<i>Fejérpataky László</i> : III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. (Ed. Ferdinandus Knauz et al.) I–IV. Strigonium–Bp. 1874–1999.
Monum. Arp.	Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. (Ed.: Endlicher Stephanus Ladislaus.) Sangalli. 1849.
PRT	A pannonhalmi szent-Benedek-rend története. (Szerk. Erdélyi László.) I–XII. Bp. 1902–1912.
Theiner: Monum. Hung.	Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta. (Coll., disp. Augustinus Theiner.) I–II. Roma 1859–1860.
UdB	Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (Hrsg. Hans Wagner et al.) Bd. I–V. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999.
VOS	Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526). (Összeáll. Érszegi Géza–Solymosi László.) Veszprém 2010.
ZW	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Hrsg. Franz Zimmermann et al.) I–VII. Hermannstadt–București 1892–1991.

TARJÁN ESZTER

A Szicíliai Királyság Stauf és Anjou uralkodóinak címerhasználata és azok megjelenése a korai angol címerkönyvekben

The Stauf and Anjou dynasties' heraldic representation in the Kingdom of Sicily and their appearance in the early English rolls of arms.

The royal coat of arms of Sicily appears properly – with one exception – in the early English rolls of arms. The examination of these armorial bearings brings us closer to the appreciation of the political situation of Southern Italy regarding its foreign policy with England, the Papal State, France and Aragon. The examined rolls of arms were compiled during the reign of Charles I and his son Charles II of Sicily. However, considering the large-scale Stauf attendance in Sicily and the close connection with the southern kingdom it was reasonable to extend the interval of the examined period to the reign of Frederick II. The present study deals not only with the surviving sigillographic sources but also pays attention to the numismatic records. Hence, it also focuses on the representation of the so-called augustali coin issued by Frederick, the German and French coinage in the Kingdom of Sicily, as well as on the armorial bearings of the Anjou dynasty and latter's appearance in the early English rolls of arms.

A Szicíliai Királyság noha meghatározó szerepet játszott mind a Stauf, mind pedig az Anjou dinasztia 12–13. századi történetében, az országnak ekkor még nem volt saját címere. A különleges forrásértékkal bíró 13. század végi (korai) angol enciklopédikus címergyűjteményekben¹ azonban igen gyakran megjelent a terület uralkodójához köthető jelvény: *kék mezőben arany liliomok, vörös tornagallér*.

Szicília uralkodói címerai a korai angol címerkönyvekben – egy variánstól eltekintve –, egységes képet mutatnak. Mindazon forrásokban, amelyekben megjelennek – a Walford-², a Herald-³, a Camden⁴- és a Smallpece-tekerce-⁵ – általában a fenti címerleírás olvasható. Az egyetlen ettől eltérő címet a Sir William Neve-címerkönyvben⁶ találjuk, ahol a lilimos címer vörös rámát kapott, amelyben arany várak találhatók, tornagallér nélkül. Mindkét címervariáns esetében

elmondhatjuk, hogy nem előkép nélküli jelvénykonstrukciókról, tehát nem fiktív címerekről van szó.

Ahhoz, hogy megértsük ezt az angliai forrásokban megjelenő címet, meg kell vizsgálnunk II. Frigyes (1189–1250) és I. Károly (1266–1285) címerpraxisát és ki kell térnünk utódaik címerhasználatára is. Ennek tükrében foglalkozom tehát a Stauf-dinasztiából származó II. Frigyes német-római császártól és leszármazottaitól ránk maradt címeres emlékekkel, valamint I. Károly utódai címeres gyakorlatával: fiáéval és unokájáéval, az Anjou-dinasztiából származó II. Károly (1285–1309) és I. Róbert (1309–1343) címerhasználatával. Ugyancsak vizsgálatra szorul az említett források keletkezésekor uralkodó I. Edward angol uralkodó vonatkozó kapcsolatrendszere.

A Stauf dinasztia szicíliai uralma

A Stauf-dinasztia tagjai közül másodikként II. Frigyes (Roger)⁷ került a Szicíliai Királyság trónjára, édesanyjának, Szicíliai Konstanciának (1194–1198), II. Roger (1130–1154) lányának köszönhetően. Trónra kerülése nem volt konfliktus nélküli, ahogy hosszú uralkodása sem.⁸ Az édesapja, VI. Henrik halálakor még gyermek Frigyes jogát a szicíliai trónra senki nem

1 Enciklopédikus címergyűjteménynek nevezzük azokat a címerkönyveket, amelyekben az angol uralkodói jelvényen kívül egyéb európai vagy Európán kívüli uralkodók jelvényei szerepelnek. Gerard J. Brault: *Early Blazon. Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to arthurian heraldry*. Woodbridge, 1997. 3–4.

2 Anthony Richard Wagner: *Catalogue of English Medieval Rolls of Arms*. London, 1950. (Aspilogia I.) (a továbbiakban: CEMRA) 8–9.; *Rolls of Arms*. Henry III. The Matthew Paris Shields, c. 1244–59. (Ed. Thomas D. Tremlett.) London, 1967. (Aspilogia II.) (a továbbiakban: Aspilogia II) 97–103.

3 CEMRA 9–14.; Gerard J. Brault: *The Rolls of Arms of Edward I. I–II*. Woodbridge, 1997. (Aspilogia III.) (a továbbiakban: Aspilogia III) 79–142.

4 CEMRA 16–18.; Aspilogia III 172–201.

5 CEMRA 37.; Aspilogia III 471–482.

6 Uo.; Aspilogia III 511–521.

7 Apai és anyai nagyapái, I. Frigyes német-római császár és II. Roger szicíliai király után nevezték el.

8 David Abulafia: *Frederick II. A Medieval Emperor*. London, 1992. 89–131.; Eva Sibylla–Gerhard Rösch: *Kaiser Friedrich II. und sein Königreich Sizilien*. Sigmarining, 1995. 59–66.

vitatta, azonban a német korona körül kialakuló belháborúk kedveztek III. Ince pápa politikájának, aki – noha Frigyes gyámja volt – IV. Ottót támogatta a német korona és császári cím elnyerésében. Ince így sikeresen elérte, hogy a német és szicíliai koronák egymástól külön legyenek választva. IV. Ottó császárrá koronázása után azonban szembefordult a pápával – ígérete ellenére Ottó igényt tartott a Pápai Államhoz tartozó területekre –, aki erre válaszul a német királyság területén lázadást támasztott. A lázadás vezetőért kiáltott, így Ince IV. Ottóval szemben támogatta II. Frigyes hatalomra kerülését.⁹ Mindazonáltal az alig központosított, laza adminisztrációs rendszerrel és ellenőrzési hálózattal rendelkező – több autonóm területet magába foglaló – Pápai Államnak a legkevésbé sem állt érdekében, hogy a német és a szicíliai korona egy kézbe kerüljön.¹⁰ Frigyes német trónra lépésekor ígéretet tett arra, hogy lemond Szicília trónjáról, III. Ince halála után az őt császárrá koronázó III. Honoriusz pápának szintén megerősítette ígéretét a német és a szicíliai királyságok különválasztására, továbbá a Pápai Állam határainak és szervezetének tiszteletben tartására vonatkozóan. Noha Honoriusz kételkedett a Frigyes által tett ígéret betartásában, a következő tervezett keresztes hadjárat vezető alakjának Frigyes szánta.¹¹ Frigyes mind a pápai területek és jogaik tiszteletben tartására, mind a kereszteshadjáratra tett ígéretét igyekezett megtartani.

Szicília – miután Frigyes kiskorúként nyerte el koronáját – VI. Henrik uralkodását követően anarchiába süllyedt. Frigyes ilyen állapotban kezdte meg uralmát és látott neki pénzügyi-, valamint adminisztratív reformoknak. Gazdaságpolitikájának köszönhetően Szicília ismét meghatározó kereskedelmi tényező lett Európa déli részén. A királyság Mediterráneumban való pozícionálásának egyik legértékesebb produktuma a később részletezendő augustalis érme, amely stílusában és reprezentációs célú kommunikációjában Frigyes a római császárok utódjaként tüntette fel. Frigyes jelentős gazdasági és katonai erőt képviselt az 1230-as évekre, amelynek következtében egy esetleges támadástól tartva a lombard városok ismét életre hívták a Lombard Ligát. Mindeközben fia, a német királlyá koronázott Henrik is apja érdekeivel szemben kezdett politizálni, amelyet Frigyes sikeresen felszámolt.¹² IX. Gergelynek nem állt érdekében az apjával és politikájával szembeszálló Henriket megvédeni. Sőt, Frigyes felesége, II. Izabella jeruzsálemi királynő – akinek Frigyes a Jeruzsálem királya titulását köszönhetette – halála után segítette a császárnak harmadik házassága megkötésében. A házasságot 1235-ben Frigyes, I. János angol király második feleségétől született lányával, Plantagenet Izabellával kötötte, aki III. Henrik húga volt.¹³

A császár és a pápa végleges szakítására akkor került sor, amikor Frigyes Szardínia trónjára segítette egyik törvénytelen fiát, Enzót.¹⁴ Mivel a Pápai Állam is jogot formált a területre, a konfliktust IX. Gergely a császár kiközösítésével tartotta megoldandónak. IX. Gergely életében a két hatalom szembenállása nem oldódott meg, így a IV. Celesztin rövid pontifikálása után megválasztott IV. Incére maradt a helyzet rendezése. II. Frigyes hatalma és pozíciója – mind a német, mind az itáliai területeken –, valamint a Stauf-dinasztia által kiépített adminisztráció uralkodása vége felé meggyengült, ennek jele előbb Raspe Henrik, majd Hollandiai Vilmos német trónra kerülése.¹⁵ Az észak-itáliai városok ellenállása, azok sikertelen ostroma, végül pedig a megalázó parmai vereség súlyosbította a helyzetet. Legfőbb bázisát, Szicíliát, Frigyes uralkodása végéig megtartotta, annak gazdasági ereje és a szerteágazó távolsági kereskedelemről befolyó javak biztosították az anyagi hátteret itáliai törekvéseire.

Frigyes halála után törvényes utódja, IV. Konrád (1250–1254) vette át Szicília koronáját, aki igyekezett folytatni apja itáliai politikáját. IV. Ince 1254-ben kiközösítette Konrádot,¹⁶ és, mint Szicília hűbérura, a pápa egy uralkodásra alkalmas és a pápai hatalomhoz lojális jelöltet keresett. Ekkor ajánlotta fel Ince III. Henrik angol király fia, Edmund számára a koronát.¹⁷ Konrád 1254-ben hirtelen bekövetkezett halála után a Szicília feletti hatalomra mind IV. Ince, mind pedig Manfréd, II. Frigyes egyik törvénytelen gyermeke igényt tartott. IV. Konrád örököse, Konradin ekkor még kisgyermek volt, így a német trónra nem kerülhetett, illetve Szicíliában sem gyakorolt hatalmat. Manfréd eleinte elismerte a pápai hatalmat a királyságban, később azonban sikerült elérnie, hogy 1258-ban Szicília királyává koronázzák.¹⁸ Mindeközben III. Henriknek sikerült a német trónra juttatnia öccsét, Cornwalli Richárdot, így Manfréd megkoronázása előtt az angol király karnyújtásnyira került Szicília trónjának megszerzéséhez. Henrik azonban az Angol Királyságon belül belső ellenállásba ütközött, valamint komoly finansziális problémákat is okozott neki mind a német területekre, mind a déli irányba mutató törekvések anyagi hátterének biztosítása.¹⁹ Henriknek így fel kellett adni az Edmund számára áhított dél-itáliai trónt.

IV. Sándor pápa annak ellenére gyanakvással figyelte Manfréd szicíliai jelenlétét, hogy a német és szicíliai trónt sikerült különválasztani egymástól, a déli királyság gazdagsága ugyanis képes volt hátteret biztosítani Manfrédnak ahhoz, hogy – apját követve – a Pápai Állam rovására tovább terjeszkedjen. A pápának ismét új jelöltet kellett találnia, így esett IV. Orbán választása IX. Lajos francia király öccsére, Károlyra. Manfréd és Károly seregei 1266-ban Beneventónál

9 David Abulafia: *The Kingdom of Sicily Under the Hohenstaufen and Angevins* In: *The New Cambridge Medieval History*. Vol. V. c. 1198 – c. 1300. (Ed. David Abulafia.) Cambridge, 1999. 501.; Molnár Péter: Császárság, pápaság és az itáliai nagypolitika. In: *Európa ezer éve: a középkor*. II. (Szerk. Klaniczay Gábor). Bp., 2004. 68–69.

10 Uo.

11 Uo.

12 D. Abulafia: *The Kingdom of Sicily* i. m. 504.

13 D. Abulafia: *Frederick II*. i. m. 308.

14 Az Enzónak tulajdonított címer megjelenik az angol címeres hagyományban is: British Library, Royal MS 14 C VII, 1455v.; *Aspilogia* II 31.

15 D. Abulafia: *The Kingdom of Sicily* i. m. 505.

16 Uo. 506–507.

17 ¹⁷ William Chester Jordan: *The Capetians from the Death of Philip II to Philip IV*. In: *The New Cambridge Medieval History*. Vol. V. c. 1198 – c. 1300. (Ed. David Abulafia.) Cambridge, 1999. 295.

18 D. Abulafia: *The Kingdom of Sicily* i. m. 507–508.

19 Joseph P. Huffman: *The Social Politics of Medieval Diplomacy. Anglo-German Relations (1066–1307)*. Michigan, 2000. 285.

megütözköztek, amelyből Károly került ki győztesen, míg Manfréd elhunyt a csatamezőn. Szicíliában a jól kiépített adminisztratív háttérnek köszönhetően I. Károly könnyen átvette az uralmat, 1268-ban azonban IV. Konrád fia, Konradin apja örökségére igényt tartva megtámadta az Anjou uralkodót. A két had Tagliacozzo városa mellett ütközött meg, a csata ismételen Károly győzelmével zárult, így elhárult minden akadály, hogy Szicília törvényes uralkodója lehessen. Konradint néhány héttel később Nápolyban nyilvánosan kivégeztette, az őt segítőket pedig birtokelkobzással sújtotta. Károly nem sokkal Konradin legyőzése után ellenőrzése alá vonta Toscanát, valamint a lombard városokat.²⁰

A Stauf uralkodók szicíliai reprezentációja

Bár II. Frigyes német uralkodói címerpraxisa nem tárgya jelen tanulmánynak, a korai angol címerkönyvekben megjelenő német uralkodói címer jelenti a kapcsolódási pontot a Staufok szicíliai jelvényviselésével. A vizsgált angol enciklopédikus gyűjteményekben – az alkalmanként elkülönülő – német császári és királyi címerek esetében az egy, illetve kétfejű sas szerepel.²¹ A korai angol hagyomány, a Staufokhoz, Frigyeshez és utódaihoz is sasokat köt, ²² ennek ellenére a sas motívum sem német királyi, sem császári kontextusban nem jelent meg Figyesnél, pecsétjein uralkodóalak felségjelvényekkel, valamint városfal és városkapu látható.²³ Szicília királyaként azonban a német uralkodói reprezentációtól eltérő eszközöket használt. Szicíliai pecsétjét nem ismerjük – vélhetően nem is létezett ilyen –, ellenben nagy mennyiségű pénzleletet maradt ránk a vizsgált időszakból. Frigyes korai és kései (1231 előtti, illetve utáni) dénárjain és tarijain (arab típusú helyi aranypénz), valamint augustalis típusú érméjén is feltűnik a sas jelkép. Míg Amalfi típusú tari pénzein csillag és

pálmafa látható,²⁴ addig az azt felváltó szicíliai típusú tariján már sok esetben szerepet kap a sas jelvény.²⁵ A II. Frigyes által veretett pénzekben minden esetben egyfejű sast ábrázolnak.

Augustalis típusú érméi kitűnnek a többi általa veretett pénz közül. A ránk maradt érmékről több esetben elmondható, hogy valódi kereskedelmi értékkel nem bírtak, ékszerként viselt, függővel ellátott, reprezentatív funkciójú érme alakú díszek voltak.²⁶ Kiemelendő továbbá, hogy a vereten szereplő sas motívum nem hordja magán a heraldikai sas stílusjegyeit, inkább a római típusú sasábrázolást követi. Az érme egyik felén római típusú császárábrázolás látható, míg a másik felén a szintén római stílusú sas, amely az antik császárok és Frigyes közötti párhuzamot hivatott jelezni.²⁷

Frigyes 1231 után veretett pénzein – mind a Brindisi, mind a Messina típusú érméken – szintén többször szerepel sas, illetve gyakran tűnnek fel különböző osztóvonalak, kereszttek, égitestek, valamint koronák a sasok fején.²⁸ Az érmek körirata többnyire F[REDERICUS] I[M]P[ER]ATO[R] ROM[ANORUM] SE[M]P[ER] AUG[USTUS], valamint F[REDERICUS] ROMANOR[UM] IMP[ERATOR], az érmék másik oldalán pedig legtöbbször R[EX] IERUS[A]L[EM] ET SICILE olvasható.²⁹ A dénárokon szereplő sas megfelel a heraldikában és az élő heraldika korában elvárt ábrázolásnak.

Frigyes utódja, I. Konrád szicíliai uralkodó (1250–1254)³⁰ – német királyként IV. Konrád (1237–1254) –, a ránk maradt források alapján nem használta gyakran a sas jelképet. Különböző típusú dénárjai, tarijai, valamint obulusai közül csupán néhány érmén látható egy korona nélküli sas képe. A trónon legitim uralkodóként őt követő Konradin tarijainak egy típusán feltűnik a II. Frigyes augustalisa kapcsán ismert és ismertetett sas jelvény, valamint két különböző típusú aranypénzén a heraldikai szabályoknak megfelelően ábrázolt sas. Ezen arany veretek körirata legtöbbször CO[N] R[ADUS] SECUNDUS. Konradin dénárjai közül a Brindisi és Messina típusúakon ugyancsak feltűnik a sas motívum, CO[N]R[ADUS] SECUNDUS, valamint a R[EX] IERUS[A]L[EM] ET SICILE köriratokkal.³¹ Megjegyzendő, hogy ezek a dénárok stílusukban jelentős hasonlóságot mutatnak az ulmi pénzverdében készült pénzekkel.³² A Konradin mellett régensként, majd önállóan uralkodó Manfréd (1258–1266) követte elődei pénzverési szokásait, tarijain és dénárjain többször feltűnik az egyfejű sas szimbólum, kereszttekkel együtt. Körirata csak az uralkodó nevében különbözik, a MANFRYDUS név kerül az általa veretett pénzekre.³³

20 Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* (Szerk. Neumann Tibor–Rácz György.) Bp.–Piliscsaba, 2009. 26–27.

21 Bővebben ld. *Tarján Eszter: Angol és francia címerterecsek vizsgálata.* Az I. Edward (1272–1307) uralkodása alatt született angol enciklopédikus címerkönyvek királyi címereinek és lehetséges francia forrásainak vizsgálata. Budapest 2019. (Kézirat, doktori disszertáció, ELTE-BTK).

22 A német uralkodók közül Matthew Paris műveiben már IV. Ottó is sast visel címerén: arany mezőben fekete sas (Aspilogia II: *Historia Anglorum* 15., *Chronia Maiora* IV. 60.), valamint vörössel és arannyal hasított pajzs, melynek jobb oldalon három lépő angol címeroroszlán fele szerepel, bal felén egy fél sas. Ez a hagyomány folytatódik II. Frigyesnél és utódainál is. II. Frigyes: arany mezőben fekete kétfejű sas (Aspilogia II: *Liber Additamentorum* 34., *Chronica Maiora* IV. 45., *Historia Anglorum* 64.) (VII.) Henrik: arannyal és vörössel hasított pajzsos fél fekete sas, fél fehér kereszt, valamint arannyal és zölddel hasított mezőben fekete kétfejű sas (Aspilogia II: *Historia Anglorum* 28., *Liber Additamentorum* 68., *Abbreviatio Chronicorum* 76., *Chronica Maiora* IV. 77.) IV. Konrád: arany mezőben fekete kétfejű sas (Aspilogia II: *Abbreviatio Chronicorum* 76., *Chronica Maiora* IV. 77.) Manfréd: arany mezőben egy fekete kétfejű sas, fehér pólya (Aspilogia II: *Abbreviatio Chronicorum* 76., *Chronica Maiora* IV. 77.) Enzió: zölddel és arannyal hasított pajzsos fekete kétfejű sas (Aspilogia II: *Historia Anglorum* 31.).

23 *Otto Posse: Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806.* Vol. I. 751–1347. Dresden, 1909. Taf. 27–30.

24 ²² *Medieval European Coinage with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge.* Vol. 14. South Italy, Sicily, Sardinia. (Ed. Philipp Grierson–Lucia Travanini.) Cambridge, 1998. (a továbbiakban MEC 14.) 166.

25 Uo. 166–167

26 Uo. 172.

27 <https://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/collections/coinsandmedals/CM.PG.1191> (hozzáférés: 2019. jan. 30.)

28 MEC 14. 180–183.

29 Uo. 181.

30 Valójában teljesen sosem gyakorolt hatalmat.

31 MEC 14. 189.

32 Uo.

33 Uo. 190.

Az Anjouk szicíliai jelenléte és angol kapcsolataik

A Stauf-dinasztia szicíliai uralma után az Anjou-házból származó I. Károly (1266–1285) került trónra, akinek uralkodásával egyidőben jelentek meg Angliában az első címerkönyvek. Károly a II. Frigyes által kiépített adminisztrációt megtartotta, székhelyét azonban áthelyezte Nápolyba.³⁴ Noha Károly a Pápai Állam területi és jogi határait nem sértette meg, mégis aggasztóan nagy volt mind a politikai hatalma, mind pedig az általa könnyen mozgósítható javak mennyisége. Károly uralmában fordulópontot jelentett az 1282. évi „szicíliai vecsernye”, amely egy kisebb palermói külvárosi civakodásból az Anjou uralom elleni lázadásáá fajult. Noha Szicília lakói névleg pápai védelem alá helyezték magukat, valójában Manfréd leányát, Konstanciát és férjét, III. Péter aragón királyt várták, hogy megérkezzenek. III. Pétert királlyá kiáltották ki, amelyre válaszul IV. Márton pápa kiközösítette őt. Károly eközben nápolyi központtal a szárazföldön igyekezett megtartani hatalmát, átfogó reformprogramot hirdetett tisztségviselői és katonái túlkapasai ellen, valamint az adóterhek csökkentésére is ígéretet tett.³⁵

Mindezekkel párhuzamosan a francia uralkodó és a pápa tárgyalásokba kezdett egy esetleges Aragónia elleni hadjárat megszervezéséről, amelyről végül 1284-ben megállapodás született. Ezzel az angol király, I. Edward nehéz helyzetbe került. Leánya, Eleonóra és III. Péter fia, III. Alfonz házasságáról³⁶ nem sokkal ezt megelőzően állapodott meg a két uralkodó.³⁷ A pápai kiközösítésre és a Walesben kialakult helyzetre hivatkozva Edward késlekedett Eleonóra Aragóniába küldésével. A helyzetet tovább bonyolította, hogy III. Fülöp francia király I. Edwardot mint Gascogne urát – ezáltal vazallusát – hadba hívta Aragónia ellen. Mindeközben III. Péter is segítséget várt I. Edwardtól.³⁸ Az angol uralkodó igyekezett távol maradni a kibontakozó háborútól, maroknyi csapatát is csak késve küldte III. Fülöp serege után.³⁹ A hadjárat végül aragón győzelemmel zárult.

1285-ben a Szicília koronájáért folytatott harcok összes szereplője meghalt, mind I. Károly, mind IV. Márton pápa, mind III. Fülöp, valamint III. Péter is.⁴⁰ A kialakult helyzet rendezése III. Péter fiaira, III. Alfonz aragón uralkodóra, majd öccsére – Alfonz hirtelen bekövetkezett halála után utódjára –, II. Jakabra (Szicília királyaként I. Jakab), valamint IV. Honoriusz pápára várt. III. Alfonz és II. Károly követői között 1291-ben Brignoles-ban került sor a béke megkötésére.⁴¹ I. Jakab azonban trónra kerülése után a békeszerződést

semmisnek nyilvánította. VIII. Bonifác szerepvállasa a konfliktusban végül rákényszerítette Jakabot a békeszerződés elfogadására, illetve kénytelen volt szicíliai trónját átadni testvérének, Frigyesnek. Frigyes 1289-ben feleségül vette II. Károly lányát, Anjou Eleonórát, majd a későbbi I. Róbert szicíliai királlyal kötött békemegállapodás értelmében a két részre szakadt királyság helyzete megmaradni látszott. A nápolyi székhelyű terület továbbra is Szicíliai Királyságnak nevezte magát, míg a szigetország antik elnevezése és háromszög alakja után Trinacria névvel szerepelt a korabeli forrásokban.⁴²

Az angol-szicíliai kapcsolatokhoz kötődően hangsúlyozni kell I. Edward és I. Károly, majd II. Károly közeli, baráti viszonyát. IX. (Szent) Lajos halála után a Tunisz falai alól elvonuló kereszties hadseregben tartózkodott I. Károly és I. Edward is. Előbbi meghívására az angol uralkodó Szicíliában töltötte 1270 telét. A partot érést követően nem sokkal egy tengeri vihar szétszórta Edward hajóhadát, így a kereszties hadjárat folytatása lekerült napirendről.⁴³ A két uralkodó ekkor szoros barátságot kötött, amely később ugyan egy időre megromlott a viterbói gyilkosság után, végül azonban sikerült rendezni viszonyukat. Henry of Almain, Edward unokaöccsének gyilkosai, Simon de Montfort életben maradt fiai apjuk és bátyjuk halálát bosszulták meg a merénylettel.⁴⁴ Edward közbenjárására X. Gergely mindkettejüket kiközösítette. Simon nem sokkal később elhunyt, Guy de Montfort azonban I. Károly védelme alatt állt. Károlynak köszönhetően Gergely feloldotta a kiközösítést, az Anjouk őrizetére bízva a világi bűnökben vétkes Guy-t. Utóbbi kérdéses körülmények között nem sokkal később megszökött az Anjou őrizetből. I. Károly, évekkel később pedig II. Károly is igyekezett közbenjárni Edwardnál Guy érdekében, az angol király azonban hajthatatlan maradt.⁴⁵ Edward ugyan egy darabig neheztelt az ügy miatt, a prosperáló Plantagenet-Anjou viszony azonban személyes sérelme miatt nem szenvedett csorbát, a két dinasztia királyai továbbra is különösen jó viszonyt ápoltak.

Az Anjou címerviselés Szicíliában

A Stauf uralmat követő Anjou dinasztiaaváltás a pénzverésre is hatással volt, I. Károly uralkodása alatt eltűntek az Ulm városának pénzverdéből kikerült pénzekhez hasonló veretek, valamint a királyság pénzverdéinek hálózatát is átalakította. Előbb a Manfrédhoz köthető manfredonai verdét záratta be, ehelyett Barlettában nyitott újat. A barlettai pénzverde sem működött azonban sokáig, Károly ugyanis bezárta, majd Nápolyban nyitott új verdét, amelyet központi pénzverdének szánt. Ez a lépés a Nápolyt központtá alakító politikájának része volt. Ennek következtében Brindisi és Messina verdéi jelentősen veszítettek fontosságukból és forgalmukból, így az itt vert érmék száma is csökkent.

34 I. Károly nápolyi kormányzatának főbb jellemzőiről lásd Csukovits E.: i. m. 32–56.

35 D. Abulafia: *The Kingdom of Sicily* i. m. 514.

36 Michael Prestwich: *Edward I.* New Haven–London, 1997. 314.

37 Fritz Kern: *Analekten zur Geschichte des 13. und 14. Jahrhunderts*. Eduard I. von England und Peter von Aragon. *Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung*, 30 (1909) 412–423.

38 Prestwich, M.: i. m. 321.

39 Uo. 321–322.

40 Appendix: Genealogical Tables. In: *The New Cambridge Medieval History*. Vol. V. c. 1198 – c. 1300. (Ed. David Abulafia.) Cambridge, 1999. III. Fülöp: 828., I. Károly: 828., III. Péter 829.

41 Molnár P.: i. m. 86.

42 Uo. 87.

43 M. Prestwich: i. m. 73–74.

44 Jean Richards: *The Crusades*, c. 1071–1291. Cambridge, 1999. 431.

45 Bárány Attila: Angol-magyar diplomáciai kapcsolatok, 1241–1437. In: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I.* (Szerk. Bárány Attila–Laszlovsky József–Papp Zsuzsanna.) Máriabesenyő, 2008. 267–269.

Károly 1278. évi pénzügyi reformja nemcsak a verdék rendszere, valamint az új pénzek nemesfém tartalmára volt hatással, hanem az ott készült érmék stílusa is jelentősen megváltozott. Ez utóbbi változás a heraldikai kutatások szempontjából érdekes adalékul szolgálhat mind a Staufok, mind pedig az Anjouk reprezentációs eszközeinek és azok szimbolikájának megértéséhez.⁴⁶ A királyságban korábban forgalomban levő pénzek a dinasztikus kötődésből fakadóan inkább a német verdék stílusjegyeit hordták magukon, gyakran kaptak helyet pénzeken keresztek, égitestek, uralkodói mellképek, míg I. Károlynak köszönhetően a francia pénzverés és reprezentáció sajátosságai kezdtek megjelenni az itáliai királyságban vert pénzeken. Reáljain és több tariján lovas alakja jelenik meg lóháton. Néhány tariján pedig a lovas motívum kiegészül pajzsral, olykor lovas alak nélkül, csak a pajzs szerepel rajtuk.⁴⁷

Károly uralkodása alatt a Staufok sasos érméi helyett a saját családi címerével ellátott vereteket készíttetett. Néhány esetben a behintett címermezővel megegyező módon tűnnek fel a francia uralkodói liliomok, míg több esetben a behintés motívuma nélkül, csak egy-egy liliom jelenik meg. Ezek főleg a Messinában készült veretekre jellemzők.⁴⁸ Jelen kutatás szempontjából azonban a legfontosabb ránk maradt érme a Brindisiben veretett pénz, amelyet az angol címertekercsekben is szereplő címerrel láttak el. Ezek a vereteken címerpajzs tűnik fel, behintve liliomokkal, azon egy tornagallér látható.⁴⁹ I. Károly pénzeinek köriratán legtöbbször K[AROLUS] DEI GRA[TIA] REX SICILI[E], illetve DUC[ATUS] AP[U]L[IE] ET PRINC[IPATUS] CAP[UE] olvasható. Az 1278. évi pénzügyi reform után veretett arany és ezüst caroliniken osztott mezejű címerpajzs tűnik fel, első felében Jeruzsálem címerével, második felében az Anjou liliomos tornagallérral ellátott jelvény látható.⁵⁰

I. Károlytól nem csak érmék, hanem címeres pecsétek is fennmaradtak. Ezek a címer pontosan egyezik a szicíliai király angol tekercsekben szereplő címerének leírásával. Továbbá ismerünk tőle olyan pecsétet, ahol a carolini típusú pénzzel megegyezően, a megjelenő címer osztott pajzsmezőjének első felén Jeruzsálem címere, a mező második felén pedig a liliomokkal beszórt tornagalléros jelvény jelenik meg.⁵¹ A pecséten a KAROL[US] DEI GRA[TIA] IER[USA] L[IE]M SICILIE REX, valamint az AVE GRACIA PLENA DOMINUS TECUM köriratok olvashatók. Olyan erősen töredékes pecsétek is maradtak ránk, ahol a pénzek stílusánál megjelenő francia típusú lovas ábrázolás tűnik fel. Az ehhez a típushoz sorolható felségpecsétek egyik oldalán trónon ülő király alakja látható, másik oldalán lovas alak kezében címerpajzsral, amelyen „Anjou”-liliomok és tornagallér szerepel. A ló takaróján szintén visszaköszön a liliom motívum.⁵²

II. Károly (1285–1309) pénzein apja gyakorlatát követve Jeruzsálem címere és az Anjou családi címer szerepelnek hasított pajzsmezőn. Érméi többségén a K[A]ROL[US] S[E]C[UN]D[US] körirat olvasható.⁵³ Fennmaradt pecsétjei tanúsága szerint pecséthasználatában is követte elődje mintáját, felségpecsétjének lovas oldalán a lovas alak kezében pajzsot tart, amelyen az Anjouk liliomos címere látható, hercegi címerén pedig a tornagalléron kívül feltűnik egy második diminutíva, egy harántpólya.⁵⁴ Az utóbb említett elem megkoronázása után kikerült Károly címeréből.

Mivel a vizsgált címertekercsek közül a legkésőbbre datált gyűjtemény keletkezési időpontja bizonytalan – a terminus ante quem 1310 –, így indokoltnak tartom, hogy még kitérjek II. Károly utódjának korai címeres praxisára. I. Róbert (1309–1343) úgynevezett fekete dénárjain szintén megjelenik az „Anjou”-liliomos címer tornagallérral, köriratukon ROBERTUS DEI GRA[TIA], illetve IER[USA]L[EM] ET SICIL[IE] REX olvasható.⁵⁵ Az Anjou címer nem csak pénzein, de pecsétjein is látható. Kiváló példa erre Róbert egyik 1317. évi ép pecsétje, amelyen a tornagalléros Anjou címer található.⁵⁶

A fent tárgyaltak mellett ki kell kérni az 1282. évi „szicíliai vecsernye” utáni aragón törekvésekben fontos szerepet játszó III. Péter és felesége, a Stauf-dinasztiából származó Konstanca címeres reprezentációjára. Konstanca Manfréd leánya és ezáltal II. Frigyes unokája volt, így amikor I. Károly az 1282. évi eseményeket követően áttette székhelyét Nápolyba, III. Péter aragón uralkodó (Szicília királyaként 1282–1285) felesége jogán bejelentette trónigényét. Jelen kérdés szempontjából – az aragón királyi címerpraxisától eltekintve⁵⁷ – Péter szicíliai királyként veretett pénzei vehetők számba, amelyek közül két típust különböztetünk meg. Ezek kapcsán heraldikai és címerreprezentációs szempontból kiemelő, hogy mindkét típuson feltűnik a heraldikai sas motívum, az eltérést csupán a korona hiány vagy megléte adja.⁵⁸ A motívum azonban nincs pajzsba foglalva, így címerről nem beszélhetünk. A pénzeken legtöbbször a P[ETRUS] DEI GRA[TIA] ARAGON[IE] SICIL[IE] REX, valamint a SUMMA POTENCIA EST IN DEO köriratok olvashatók.⁵⁹ Az érmék másik oldalán pedig a cölöp mesteralakos aragón uralkodói címer tűnik fel pajzsra emelve.

Összegzés

A korai angol címergyűjteményekben a Szicília Királyság egységesen és – egy kivételtől eltekintve – pontosan ábrázolt címerének vizsgálata adalékokkal szolgál a Dél-Itáliával kapcsolatos angol, pápai, császári, francia, illetve aragón érdekek és konfliktusok megértéséhez, valamint azok angliai megjelenéséhez. A vizsgált angol gyűjtemények I. Károly és II. Károly uralkodása alatt keletkeztek, azonban a

46 MEC 14. 197.

47 Uo.

48 Uo. 202–203.

49 Uo. 204.

50 Uo. 205.

51 https://www.cgbfr.com/italie-royaume-de-naples-charles-ier-danjou-salut-dor-n-d-naples-sup.fwo_495863.a.html#group (hozzáférés: 2019. febr. 4.)

52 Yves-Michel Metman: Le sceau de Charles II d'Anjou, roi de Sicile. *Club français de la médaille*, 49 (1975) 4. 92.

53 MEC 14. 219–220.

54 Y.-M. Metman: i. m. 92.

55 MEC 14. 225.

56 Donald L. Galbreath: *Papal Heraldry*. London, 1972. 4.

57 Az ibériai uralkodók címerpraxisára ld.: Tarján E.: i. m.

58 MEC 14. 259.

59 Uo. 260.

kapcsolatokat figyelembe véve a Stauf-dinasztából származó II. Frigyes szicíliai jelenlétéig volt indokolt a ránk maradt címeres és reprezentációs felületként szolgáló érmék vizsgálatát kiterjeszteni. Ennek oka, hogy a Stauf-dinasztia tagjai Szicília királyaként rendszeresen használták pecsétjeiken és érméiken az egyfejű sas szimbólumot, amely a vizsgált angliai forrásokban többször a német király jelvényeként tűnik fel.

A sas motívum szicíliai megjelenése kizárólag a Stauf-dinasztiához köthető, a motívumot Szicília királyaként használták. A II. Frigyes által veretett pénzekben a német éremverés stílusbeli sajátosságai figyelhetők meg, valamint többször, több különböző típusú és értékű, eltérő verdében veretett pénzein is megjelenik a sas motívum. Hozzá köthető az archaizáló, a császárkori Róma stíluszajátosságait utánzó augustalis érme verése, az azon ábrázolt sást a Stauf-dinasztia reprezentációs eszközkészletének részeként tekinthetjük.

Az Anjou-házból származó I. Károly által veretett pénzek képi struktúrája és motívumkészlete változást mutat, a németet felváltja a Károllyal érkező francia hagyomány. Több lovas alak, pajzsok, címerek megjelenése jellemzi az időszakot. Pénzein és pecsétjein egyaránt személyes címere tűnik fel, az „Anjou”-liliomos címer tornagallérral. Ugyanez a konstrukció került ábrázolásra a hasított pajzsmezőn is, Jeruzsálem címerével együtt. Ez a címeres hagyomány folytatódott II. Károly uralkodása alatt is, valamint I. Róbert praxisában is a liliomos tornagalléros jelvény volt használatos. Az 1282-ben bekövetkezett „szicíliai vecsernye” után *iure uxoris* az aragón uralkodó, III. Péter is bejelentette igényét Szicília trónjára. Ez megjelenik az általa veretett pénzekben, azok egyik oldalán koronás vagy korona nélküli sas látható, másik felén pedig az aragón címerpajzs.

A fentiekből láthattuk továbbá, hogy a korai angol címergyűjteményekben Szicília uralkodói címereként megjelenő liliomos-tornagalléros címer megfelel az I. Károly szicíliai király által a valóságban is használt jelvénynek. A helyesen szerepeltetett címert nem csak az angol címerkönyvekben találjuk meg, a francia Wijnbergen Armorialban⁶⁰ is a már ismertetett, helyes címert láthatjuk. Angliában tehát tisztában voltak a szicíliai hatalmi viszonyok alakulásával, a Stauf-dinasztia után következő Anjouk hatalomra kerülésével és I. Károly címerviselési praxisával. Csak az 1307-re datált Sir William Neve-tekerics készítője tér el az angol címerhagyományban bevett formától. Nála a már említett liliomos pajzsmezőn vörös rámában arany várak jelennek meg. A rámában szereplő jelvényeket Kasztília uralkodói címerével azonosíthatjuk. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a vizsgált

címerkönyv összeállítója tisztában volt a Szicíliai Királyság körül folyó háborúskodással és az Anjouknak Aragóniával fennálló ellentétével, viszont a királyságra jogot formáló aragón uralkodót, III. Pétert összekeverte az akkor regnáló kasztíliai uralkodóval, IV. Ferdinánddal. Megjegyzendő, hogy az Ibériai-félszigetre vonatkozó címerek közül a Sir William Neve-gyűjteményben csak Navarra címere szerepel, sem Kasztília, sem az aragón uralkodói címer nem jelenik meg.⁶¹ Az azonban a szicíliai címer kapcsán is kiderül, hogy a készítőnek csekély ismerete volt a térségről.

A korai angol címeretekercsekben megjelenő szicíliai címerről láthattuk tehát, hogy a gyűjtemények készítői többnyire pontosan közlik azt, tisztában vannak a régióban végbemenő változásokkal. A Walford- a Herald- és Camden-tekercek azonosan hozzák I. Károly címerét, valamint a Smallpece-gyűjtemény II. Károlyét. Fontos megjegyezni, hogy a francia Wijnbergen-tekercs a helyes angol variáns-sal megegyezően szerepelteti Szicília királyának címerét. I. Károly címere tehát köztudomású volt mind Angliában, mind Franciaországban. Az angol forrásokban megjelenő pontos címerközlésre magyarázatul szolgálhat III. Henrik majd I. Edward aktív politikai részvétele a szicíliai ügyekben. Előbb a királyság trónjának megszerzése érdekében, majd a pápaság és a császárság között fennálló ellentét során betöltött szerep révén, ezt követően pedig az Aragón Királyság elleni pápai és francia szövetségnek köszönhetően kerültek kapcsolatba a tárgyalt területtel. Egyrészt tehát Anglia királyait már a Staufok szicíliai jelenlétekor szoros kapcsolat és érdek fűzte a tárgyalt területhez, másrészt a franciák szerepvállalásával az angol-szicíliai viszony tovább bővült. A francia forrásban szereplő pontos szicíliai címerre természetesen nem kell külön magyarázatot keresnünk, hiszen I. Károly rokoni kapcsolatai elegendő indokul szolgálnak. Az I. Károlyt és IX. (Szent) Lajost összekötő testvéri kapcsolatot a címerek szimbólumrendszerével is jelölik, Károly mint fiatalabb királyi sarj, a királyi címert az elsődleges rokoni viszonyt kifejező diminutívával, a tornagallérral kiegészítve viseli. Az angol hagyományban és az angol királyi dinasztia esetében is hasonló szimbólumrendszer használatát figyelhetjük meg,⁶² II. Edward és III. Edward hercegi pecsétjein az angol uralkodói címer oroszlánjai és tornagallér szerepelnek.⁶³

Az tehát világosan kirajzolódik mind az események alakulásából, mind a tekercekben megjelenő címerekből, hogy Angliában pontosan ismerték a Szicíliában kialakult helyzetet, sőt az aragón trónigény és hatalomátvitel is megjelenik egy alkalommal, igaz, hibásan ábrázolt címeren.

61 Aspilogia III 511.

62 Ottfried Neubecker: Heraldry: Sources, Symbols and Meaning. New York–London, 1997. 96–97.

63 Pierre Chaplais: Le sceau de la cour de Gascogne ou sceau de l'office de sénéchal de Guyenne. In: *Uő: Essays in Medieval Diplomacy and Administration*. London, 1981. VII. Pl.1–3.

60 Paul Adam-Even–Léon Jéquier: Un armorial français du milieu du XIIIe siècle: L'armorial Wijnbergen. *Archives Héraldiques Suisses*, 65 (1951) 49–62., 101–110.; 66 (1952) 28–36., 103–111.; 68 (1954) 55–77.

RUDOLF VERONIKA

Nyitrai püspökök a diplomácia szolgálatában az 1220-es években

The Bishops of Nyitra in diplomatic service in the 1220's

It is a well-known fact that the biggest part of the diplomatic missions in the Middle Ages was fulfilled by clerics. The Kingdom of Hungary was neither an exception to this field. There are several examples of clerics, bishops and abbots who led different negotiations or settled marriages for the ruling dynasty. This paper discusses the diplomatic services of two Hungarian bishops, John and Jacob of Nyitra who played an important role in the second decade of the 13th century. John took part in the settlement of the Bohemian Investiture Controversy, while Jacob represented the Hungarian king at the peace treaty of Graz in 1225 and visited the Bohemian Kingdom a few years later, probably to negotiate about the new conflict between Emperor Frederick II of the Holy Roman Empire and Pope Gregory IX.

Középkori államok egymás közötti kapcsolatainak tanulmányozása közben sokszor találkozhatunk diplomáciai küldetést, illetve diplomáciai tevékenységet végző egyházi személlyel, általában valamilyen főpappal. II. Frigyes császár 1245-ben Henrik bambergi püspökkel küldött egy mives aranygyűrűt II. (Harcias) Frigyes osztrák-stájer hercegnek, amely a herceg és a császár kapcsolatának szorosabbra vonását jelképezte, továbbá magában hordozta annak lehetőségét, hogy Harcias Frigyes területei a közeljövőben királyi rangra emelkednek.¹ Az említett Harcias Frigyes néhány évvel korábban, 1235-ben Henrik seckauai püspök közvetítésének köszönhetően kapott haladékot II. Frigyes császártól a birodalmi gyűlésen való megjelenésére,² 1238–1239 során pedig Albert Behaim passauai kanonok volt az a személy, aki a pápa megbízásából elősegítette a herceg, valamint II. Ottó bajor herceg és I. Vencel cseh király békülését, majd szövetségekötését,³ ahogyan Harcias Frigyes és a császár közeledését is neki kellett volna megakadályoznia.⁴ Dinasztikus ügyekben, egy jövőbeli házasságról folyó tárgyaláskor vagy épp a mennyasszony új hazájába kísérésekor előszeretettel vették igénybe Európa uralkodói a klerikusok szolgálatát.

Természetesen a magyar történelem is bővelkedik hasonló esetekben. Egy Adolf nevű prépost például a pápánál, a

császárnál és különböző fejedelmeknél tett diplomáciai küldetéseiről, jelesül II. András, Gertrúd királyné és annak testvérei ügyében végzett fáradozásaiért részesült 1209-ben birtokadományban.⁵ A tatárok elől az osztrák határra menekülő Béla a váci püspököt küldte el IX. Gergelyhez, hogy beszámoljon a katasztrófáról, illetve hogy segítséget kérjen szorult helyzetében.⁶ Túrje nembeli Fülöp királynéi alkancellár és dömösi prépost pedig a cseh királynál végzett szolgálataiért, továbbá a Henrik bajor herceggel eljegyzett Erzsébet hercegnő Bajorországba kíséréseért részesült elismerésben.⁷ Hasonló, a Magyar Királyság külső politikájának fontos részét képező, ám a történeti kutatás által eddig kevés figyelemre méltított feladatokat teljesítettek a nyitrai püspökök a 13. század első felében, amelyek rövid bemutatására vállalkozik e tanulmány.

Az 1210-es évek második felében, II. András és VI. Lipót osztrák herceg keresztes hadjáratával párhuzamosan zajlott az ún. cseh investitúraharc, amelynek során az eredetileg tizedvitának indult konfliktus – a Szentszék bevonódásának következtében – a széles nyilvánosság által kísért belpolitikai váltsággá vált. A Dániel prágai püspök halála után I. Ottokár cseh király által támogatott és a prágai székeskáptalan által 1214-ben megválasztott András az uralkodó elvárásai⁸

1 Georg Scheibelreiter: Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren. Wien, 2010. 239.

2 G. Scheibelreiter: Die Babenberger i. m. 318–319.

3 Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. (Bearb. Erich Zöllner–Heinrich Fichtenau.) I–IV. Wien, 1950–1997. (a továbbiakban: BUB) IV/2. 1205.; Jaroslav Polc: Agnes von Böhmen 1211–1282. Königstochter–Äbtissin–Heilige. München, 1989. (Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 6.) 105.

4 BUB IV/2. 1207.

5 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Studio et opera Georgii Fejér.) I–XII. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) III/1. 76. Eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 68752.

6 Annales S. Pantaleonis. (Ed. Karl Pertz.) In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. (Ed. Georg Heinrich Pertz et al.) Hannover, 1826–2006. (A továbbiakban: MGH SS) XX. 535.

7 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) I–II. Bp., 1923–1987. (A továbbiakban: RA) 926. sz.

8 A nemesi családból származó András 1211-től Ottokár kancellárjaként működött, így a cseh király joggal feltételezhette, hogy a prágai püspöki mélt

ellenére a III. Ince-féle egyházpolitika harcosának bizonyult. Először csak a be nem fizetett vagy csak részben beszolgáltatott tizedek visszamenőleges beszédéséért lépett fel – ami nagy felháborodást váltott ki, mivel a teljes tized beszédésére korábban még nem volt példa a cseh területeken abban a korszakban –, később pedig már az egyház szabadságáért (*libertas ecclesiae*) szállt síkra. A vita odáig fajult, hogy András 1216-ban interdiktum alá vette a Cseh Királyságot, majd száműzetésbe vonult és a pápához fordult segítségért.⁹ Utóbbi nem meglepő módon a püspök oldalára állt Ottokárral szemben, több egyházi méltóságot – a salzburgi és az esztergomi érseket, valamint az olmtüzi, a passauai és a chiemseei püspököket – bízott meg azzal, hogy hassanak a cseh királyra, illetve a cseh nemességre az egyház szabadságainak érdekében.¹⁰ Látható, hogy a magyar klérus, konkrétan az esztergomi érsek, már a kezdetekkor bevonódott az ügybe, ami egyrészt földrajzi okokkal és az egyházi hierarchiában betöltött magas pozíciójával magyarázható, másrészt valószínűnek tűnik, hogy a korszakban fennálló, kitűnőnek tűnő cseh–magyar kapcsolatok is szerepet játszhattak a pápai kijelölésben.¹¹

A főpapok tevékenységéről nem tájékoztatnak a források, az ügygel kapcsolatos következő információnk az, hogy 1217 májusában Siegfried mainzi érsek Ottokár kérésére feloldotta az interdiktumot. A főpapok küldetése ennek ellenére nem járhatott sikerrel, hiszen egyrészt a pápa nem ismerte el az interdiktum feloldását, másrészt az 1218-as tárgyalások is kudarcba fulladtak az egyházfő és Ottokár között, 1219-ben pedig András püspök ismét interdiktum alá vonta az országot, ezúttal az egyházüldözésére hivatkozva. A kiélezett helyzetben a pápa már kiátkozással fenyegette a cseh királyt, ám végül inkább egy legátus kiküldése mellett döntött.¹² Gergely kardinális¹³ 1221-ben érkezett Prágába és VI. Lipót osztrák herceg segítségével sikerült is elsimítania a konfliktust: 1221.

tóság birtokában is a számára kedvező módon fog tevékenykedni, ám személyes találkozása III. Incével a negyedik lateráni zsinaton az egyházi reform ügye mellé állította. Lexikon des Mittelalters I–IX. München–Zürich, 1980–1999. I. 603.

9 Peter Hilsch: Der Kampf um die libertas ecclesiae im Bistum Prag. In: Boemia Sacra. (Hg. Seibt, Ferdinand.) Düsseldorf, 1974. 298–300.

10 Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemae. (Ed. Gustav Friedrich et al.) I–V. Prag, 1904–1974. (A továbbiakban: CDB) II. 142., 147.

11 A III. Béla uralkodásának második felére jellemző jó kapcsolatot I. Ottokár cseh király III. Béla lányával, Árpád-házi Konstanciával 1199-ben kötött házassága vonta még szorosabbra, amely a német trónviszály hátra lévő időszakában (1200–1214) a két ország Birodalommal kapcsolatos politikájának összehangolásában nyilvánult meg.

12 P. Hilsch: Der Kampf i. m. 302.

13 Gregorius de Crescentio bíboros III. Ince és III. Honoriusz idején a pápai kúria ügyhallgatója, majd 1220 végétől észak- és kelet-európai egyházi kérdésekkel kapcsolatos megbízásokat teljesített a német területekre, Csehországra, Lengyelországra, Dániára és Svédországra kiterjedő hatáskörrel. A cseh investitúraharc rendezését követően a prágai püspökség érseki rangra történő emelését vizsgálta. 1224-től ismét a pápai kúria ügyhallgatója 1227-ben bekövetkezett haláláig. Barabás Gábor: Gregorius de Crescentio bíboros élete és magyarországi legációi. In: Varietas delectat. Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – Papal Representatives in Hungary in the 11–13th Centuries (Szerk. Kiss Gergely.) Pécs, 2016. 10.; Gregorius de Crescentio. In: Delegat Online <http://delegatonline.pt.e.hu/search/persondatasheet/id/19> (hozzáférés: 2019. okt. 16.)

június 30-án Ottokár megújította a prágai püspökség elvesztett privilégiumát az osztrák területen fekvő Schatzbergben.¹⁴ A legátus ezt követően feloldotta az interdiktumot, Ottokár pedig ígéretet tett, hogy a következő években a szerzetesközösségeket és az egyéb egyházi intézményeket is a prágai egyházmegyééhez hasonló privilégiumban fogja részesíteni.

A prágai püspökség privilégiumának tanúsorában VI. Lipót és több jelentős egyházi méltóság betöltője – Róbert olmtüzi, Lőrinc wrocławi püspök, Poppo bambergi prépost, Werner heiligenkreuzi, Márk zwettli apát, Valter naumburgi prépost és mások – között ott találjuk János nyitrai püspököt is.¹⁵ Ezen egyházi méltóságok jelenléte tükrözi az ügy súlyát, ugyanakkor tévedés lenne azt feltételezni, hogy e klerikusok csak pusztán tanúskodás végett tették meg a Schatzbergbe vezető utat. Jelenlétük amellet, hogy egyfajta ünnepélyes jelleggel kölcsönzött az eseménynek, talán valamiféle biztosítékot is jelentett arra nézve, hogy a cseh király betartja majd a privilégiumban foglaltakat, vagy legalábbis nem tagadja le létezésüket, de természetesen ők is részt vehettek a tárgyalásokon közvetítőként, vagyis szerepük legalább olyan jelentős, mint VI. Lipóté. Feltételezhető továbbá, hogy az egyes uralkodók tudtak az egyházi méltóságok odautazásáról, talán utasítást is adtak nekik, vagyis ottlétük valóban tekinthető diplomáciai küldetésnek.

János szereplése a tanúsorban tehát bizonyítja a Magyar Királyság (közvetett) érintettségét a cseh investitúraharcban, és ezzel a 13. századi cseh–magyar kapcsolatok egy eddig ismeretlen területét világítja meg. János nyitrai püspök feltűnése azonban nem csak emiatt lényeges, hanem azért is, mert eddig csak 1214-ig volt forrásadatunk János működésére, így viszont okunk van azt feltételezni, hogy hivatali ideje legalább hét évvel hosszabb volt, mint azt mediévistáink eddig feltételezték.¹⁶ Természetesen előfordulhat, hogy a Zsoldos Attila által 1214-ig adatolt János püspök és a cseh oklevél tanúsorában szereplő János két különböző személy, ám ennek valószínűsége igen csekély.

Legközelebb 1225-ben jutott ismét külpolitikai szerephez egy nyitrai püspök, ezúttal már a hivatalt valószínűleg 1223-tól betöltő Jakab. 1224-ben komoly összetűzésre került sor II. András és fia, Béla ifjabb király között, mivel utóbbi a Szent-
szék biztatására és apja akarata ellenére visszafogadta feleségét, Laszkarisz Máriát.¹⁷ A pár VI. Lipótnál talált menedéket,

14 CDB II. 217.

15 „Testes autem sunt hii: dominus Robertus episcopus Olomucensis, dominus Johannes Nitriensis episcopus, dominus Laurencius Wratislaviensis episcopus, dominus Lupoldus Austrie et Stirie dux [...] dominus Poppo prepositus Bambergensis, [...] Wernerus abbas sancte Crucis, Valterus prepositus Numburgensis [...] Marquardus abbas de Zuetla, Henricus ducis Austrie notarius [...]” – CDB II. 217.

16 Zsoldos Attila kutatásai alapján János hivatali ideje eddig 1204 és 1214 között volt bizonyítható, utódja, Jakab püspökségére pedig 1223-ból van először adat. Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár: Kronológiák, adattárak 11.) 93.

17 A Nikaiai Császárságban uralkodóváltásra került sor az 1220-as évek elején, és a trónra lépő Vatzész, Laszkarisz Mária sógora nem a korábbi magyar orientációt kívánta folytatni, ezért Mária és Béla házassága haszontalanná vált, II. András pedig egy előnyösebb frigy megkötését célozva, hitvese eltaszítására utasította Bélát, amit az először meg is tett, ám mivel a frigy kivizsgálására összehívott egyházi bizottság nem talált nyomós okot

ahogyan 1204–1205-ben az elhunyt Imre felesége, Aragóniai Konstancia és fia, III. László is. Mivel az összeütközést akkoriban is csupán a gyermekkirály váratlan halála akadályozta meg, II. András joggal tarthatott attól, hogy unokatestvére ismét kész lenne fegyverrel is támogatni ellenfelét.¹⁸ Emiatt ő is szövetséges után nézett, akit I. Lajos bajor herceg személyében talált meg.¹⁹ Az általa szervezett összeesküvés azonban sikertelen maradt, a pápa által ösztönzött osztrák herceg közbenjárására pedig Béla is visszatért Magyarországra az 1224-es év végén.²⁰ Ennek ellenére a korábbi jó viszony nem állt helyre, 1224 és 1225 során – ugyan nem háborúvá szélesedő, de – komolyabb határvillongásokra került sor a stájer-magyar határon, amely konfliktust csak az 1225. június 6-i grazi békével sikerült lezárni.²¹ A magyar királyt Jakab nyitrai püspök képviselte a tárgyalások során, és a békével behatóan foglalkozó Heide Dienst véleménye szerint igen valószínű, hogy az egyezmény Klosterneuburgban fennmaradt példányát ő fogalmazta.²²

Az érintett felek a szerződés keretében rendezték a határvideki bevételekkel és a birtokviszonyokkal kapcsolatos vitás kérdéseket. Az osztrák herceg 1000 марка ezüstöt fizetett a magyar királynak kártérítés gyanánt, továbbá kötelezte magát további 2000 марка két részletben történő kifizetésére. A Pinka folyó közelében épített, vitatott hovatartozású erőd²³ az osztrák hercegé maradt, aki vállalta, hogy nem akadályozza a magyarokat várak vagy malmok építésében, illetve ezek használtában. II. András pedig ígéretet tett, hogy minden tőle telhetőt megtesz az osztrák–bajor békülés érdekében, valamint vállalta, hogy amennyiben nem járna sikerrel, lemond I. Lajos támogatásáról.²⁴ A béke betartásáért az éppen

akkoriban az Osztrák Hercegségbe érkező Konrad von Urach pápai legátus²⁵ vállalt garanciát, illetve kilátásba helyezte a szerződés ellen vétők exkommunikációját.²⁶

Arról nincsenek további információink, hogy II. András betartotta-e az ígéretét, ám az osztrák–bajor viszony a következő években is rendkívül feszült maradt, főként (VII.) Henrik római király 1225 novemberi házassága miatt, mivel VI. Lipót a Birodalom fejedelmeit megkerülve, továbbá Henrik és Csehországi Ágnes korábbi eljegyzését figyelmen kívül hagyva, rávette a császárt döntése megmásítására, így Ágnes helyett a herceg saját lánya, Margit házasodhatott be a császári dinasztiába.²⁷

Jakab nyitrai püspök az évtized végén még egyszer fontos szerephez jutott. 1228 telén Velehrádban járt, amikor Ottokár megerősítette az 1222-ben elhunyt fivére, Ulászló Henrik alapította monostor szabadságait. Joggal feltételezhető, hogy a nyitrai püspök látogatásának komolyabb célja is volt, mint megbizonyosodni a privilégium elkészültéről. Elképzelhető, hogy a II. Frigyes császár és IX. Gergely pápa között felleobbanó ellentét teremtette új helyzet okán látogatott el a diplomáciai szolgálatban nem járatlan egyházi a cseh királyhoz.

Mint ismeretes a keresztes hadjárat indítására tett régi ígéret beteljesítésének elhúzóódása miatt IX. Gergely exkommunikálta a császárt, aki ennek ellenére 1228 júniusában útra kelt a Szentföldre és – ugyan tárgyalások útján, de – komoly sikereket ért el a palesztinai szent helyek látogathatóságának ügyében. Útra kelése előtt azonban még sort kerített némi udvarlásra is: második felesége, Brienne-i Jolánta április 25-i halálát követően, de még a június 28-i Szentföldre való indulást megelőzően megkérte Ottokár legkisebb lányának, az 1225-ben csúnyán kijátszott Ágnesnek a kezét. A cseh király

a válásra, a pápa biztatására visszafogadta Máriát. *Bárany Attila*: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. King Andrew II and Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár, 2012. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 7.) 150–151. 18. *Annales Admontenses*. (Ed. Wilhelm Wattenbach.) In: MGH SS IX. 590. Imre és András viszályáról bővebben: *Szabados György*: Imre és András. *Századok*, 133 (1999) 1. sz. 85–111.

19. *Annales Garstenses*. (Ed. Wilhelm Wattenbach.) In: MGH SS IX. 595.; *Annales Clastroneoburgenses*. (Ed. Wilhelm Wattenbach.) In: MGH SS IX. 636. Utóbbi kútfő ugyan nem említi a magyar királyt név szerint, ám a Garsteni Évkönyv híradása, valamint a későbbiekben tárgyalandó grazi béke tartalma miatt nincs okunk kételkedni II. András érintettségében.

20. III. Honorius 1224 márciusában arra szólította fel VI. Lipótot – ismerve a történeteket II. András szemszögéből is –, hogy intse Bélát az apja iránti engedelmisségre. BUB IV/2. 1084.

21. *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wiesselburg, Ödenburg und Eisenburg*. (Bearb. Hans Wagner-Irmtraut Lindeck-Pozza.) I–V. Graz–Köln–Wien 1955–2000. (a továbbiakban: UBB) I. 142. Magyar fordítása: Magyar békeszerződések 1000–1526. (Szerk. Köblös József–Süttő Szilárd–Szende Katalin.) Pápa, 2000. 59–62.

22. *Heide Diens*: Zum Grazer Vertrag von 1225 zwischen Herzog Leopold VI. von Österreich und Steier und König Andreas II. von Ungarn. *Mitteilungen des Österreichischen Geschichtsinstituts*, 90 (1982) 10.

23. A vár nagy valószínűséggel a Stájerország északkeleti részén található Friedberggel azonosítható, amely feleépítését V. Lipót az Oroszlánszívű Richárdért kapott váltságdíjból finanszírozta. *H. Dienst*: Zum Grazer Vertrag i. m. 32.

24. Az osztrák–bajor ellentét okáról ugyan hallgatnak a források, ám Henrik isztriai örgróf VI. Lipót melletti jelenléte a béke megkötésekor arra utal, hogy a német trónviszály időszakára visszavezethető Meráni–Wittelsbach szembenállás állhatott a háttérben. A Sváb Fülöp meggyilkolását követően gya-

núba keveredett isztriai örgróf birtokait ugyanis I. Lajos azonnal elfoglalta és a Merániak felmentése után sem állt szándékában visszaadni őket. Ebben változás csak a grazi béke után következett be. *Alois Schütz*: Das Geschlecht der Andechs–Meranier im europäischen Hochmittelalter. In: *Herzöge und Heilige. Das Geschlecht der Andechs–Meranier im europäischen Hochmittelalter*. (Hg. Josef Kiermeier–Avamaria Brockhoff.) Regensburg, 1993. 73–76., 87–88.

25. Pótfői és Szent Rufino püspök-bíborosa, akit a pápa 1224 elején azzal bízott meg, hogy harcosokat toborozzon a Birodalom területén a küszöbön álló keresztes hadjáratra, majd arra utasította, hogy járjon közben a Német Lovagrend ügyében a magyar királynál, ám az Osztrák Hercegségből végül Csehország felé vette az irányt. *Harald Zimmermann*: Die Ungarnpolitik der Kurie und Kardinal Konrad von Urach. In: *Harald Zimmermann*: Siebenbürgen und seine hospites Theutonici. Köln–Weimar–Wien, 1996. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.) 151–152., Konrad von Urach. In: *Delegat Online* <http://delegatonline.ptt.hu/search/persondatasheet/id/203> (hozzáférés: 2019. okt. 16.)

26. UBB I. 149.

27. (VII.) Henrik római királynak az 1220-as évek elején kilátásba helyezett házassága nagy érdeklődésre tartott számot mind a Birodalmon belül, mind azon kívül. A számos feleségjelölt közül 1225-ben végül I. Ottokár lányára, Ágnesre esett a császár és a fejedelmek választása, nem utolsósorban a cseh király és unokahúgának férje, I. Lajos bajor herceg által ajánlott 45.000 марка ezüstnek köszönhetően. A leendő arát az esküvőig Bécsbe küldték és VI. Lipót gondjaira bízta, hogy elsajátíthassa az udvari etikettet. Vendéglátója az év nyarán elvben a frigy részleteiről indult tárgyalni a császárhoz, valójában azonban saját lányának helyzetbe hozására használta fel látogatását, amit a cseh király és a bajor herceg árulásként fogott fel a későbbiekben. Bővebben *Friedrich Prinz*: Böhmen im mittelalterlichen Europa. Frühzeit, Hochmittelalter, Kolonisationsepoche. München, 1984. 122–123.

számára nagy valószínűséggel vonzó volt az ajánlat, hiszen a császári dinasztiával mindig érdemes volt szorosabbra vonni a kapcsolatot, ráadásul ez a frigy rangosabb volt, mint a rivális osztrák herceg lányáé, Babenberg Margité. A házasságra ugyan ennek ellenére nem került sor, a cseh király azonban kétséget kizáróan komolyan fontolgatta a lépést. Ezt támasztja alá IX. Gergely 1228 júniusi levele Ottokárnak és feleségének, Konstanciának: „apostoli levél útján parancsolván neked, hogy az apostoli szék iránti és irántunk való odaadásodban szilárdan kitartva, óvatosan és elővigyázatosan óvakodjál annak [II. Frigyesnek] a családságaitól és álnokságaitól, aki az egyházat minden ok nélkül megtámadni igyekezvén sem a saját szégyenével, sem a te tisztességeddel nem gondol”.²⁸ Annak lehetősége, hogy a német-római császár és a cseh király szövetségre léphet, megkongatta a pápánál a vészharangot, hiszen igen gyorsan reagált a császári ajánlatra. Ugyanakkor IX. Gergely tájékozottságáról is árulkodnak levelei, hiszen a cseh király és királyné mellett a sógor II. Andrásnak is egy előbbiekkal szinte szó szerint megegyező levelet küldött, vagyis úgy vélte, hogy a Magyar és a Cseh Királyság egy ilyen horderejű kérdésben összehangolnák lépéseiket. Jakab nyitrai püspök velehradi tartózkodása is feltehetőleg ezzel a kérdéssel hozható összefüggésbe.

A felek álláspontjáról nem rendelkezünk pontos információkkal, csak következtethetünk rájuk. Ottokár számára bizonyosan vonzó volt a császári ajánlat a fentebb említett okok miatt, ugyanakkor II. Frigyes visszatérése után nem történt előrelépés az ügyben egyik részről sem. Lehetséges, hogy a cseh király a keresztes hadjárat alatt vagy után mégis a pápa oldalára állt. Ezt sugallja az is, hogy II. Frigyes Ottokár halála után, valószínűleg 1232-ben ismét tett egy próbát Ágnes kezének elnyerésére az új királynál, I. Vencelnél, vagyis részéről a hajlandóság továbbra is fennállt. Emiatt valószínű, hogy az 1220-as évek végén inkább Ottokár adott tartózkodó választ.²⁹ Ezt támaszthatja alá II. András állásfoglalása is. IX. Gergely egy Bertold aquileiai pátriárkának címzett leveléből azt tudjuk meg ugyanis, hogy Bertold személyesen felkereste a magyar királyt 1229 folyamán, hogy lebeszélje a pápával való szervezkedésről a kiátkozott császár ellen.³⁰

Így tehát ez az epizód is rávilágít az I. Ottokár és Árpád-házi Konstancia 1199. évi házassága óta meglévő szoros cseh–magyar viszonyra, amelynek intenzitása ugyan a német trónviszály lezárultával érezhetően csökkent, ám az akkoriban rögzült gyakorlat, nevezetesen a két ország Birodalommal kapcsolatos politikájának összehangolása, az új körülmények között is továbbélt.

28 „per apostolica tibi scripta mandantes, quatenus in devotione apostolice sedis ac nostra firmiter perseverans, dolos et fraudes illius provide caveas et prudenter, qui gratis ecclesiam impugnare satagens, nec pudori suo nec tuo pepercit honori” – CDB II. 317.

29 *Annales Alberti abbati Stadensis.* (Ed. Johann Martin Lappenberg.) In: MGH XVI. 363.

30 *Epistola saeculi XIII et regestis pontificum Romanorum selectae.* (Ed. Karl Rodenberg.) I–III. Hannover, 1883–1894. I. 393.

SCHMIDT ANIKÓ
Az Országos Levéltár Magánlevéltárak és Gyűjtemények főosztályának
2018. évi gyűjtőköri tevékenysége

The collection activities of the Department for Private Archives and Collections of the National Archives of Hungary in 2018.

The collection was enriched with in total 25,36 linear meters, through purchase on auctions and from private persons, and through donation (of which 6 are patents of arms of the 17th century). A significant progress was achieved in making safety copies in 2018, and those digital images were also cataloged. These documents, held by private persons, are being declared as protected documents at the initiative of the National Archives of Hungary. Through that, their accessibility for research and long-term preservation is ensured. The main profile of the archive's collection activities in 2018 for the sake of the First World War's centenary were the documents of that period.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztályán őrzött állománya 2018-ban is számos értékes irattal, összességében mintegy 25,36 iratfolyóméterrel (ifm) gyarapodott aukciókon és magánszemélyektől való vásárlás és ajándékozás útján.¹ Ugyancsak jelentős előrelépés volt, hogy idén is több, a levéltár kezdeményezésére védetté nyilvánított, egyébként magánkézben lévő iratról biztonsági másolatokat készítettünk és a digitális képfájlokat nyilvántartásba vettünk, ezzel biztosítva kutathatóságukat és hosszú távú megőrzésüket.² Az alábbiakban néhány jelentősebb gyarapodásunkat kiemelve mutatom be az éves gyűjtőköri munka eredményeit.

1 A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköri tevékenységéről bővebben is olvashat a levéltár honlapján, ahol a Menüre kattintva a Szolgáltatásokon keresztül érhető el a Gyűjtőkör menüpontja. Ebben az általános tájékoztatón kívül az egyes irattípusokról konkrét példákat is közzétettünk (<http://mnl.gov.hu/tajekoztatok>). Ugyanezen témában népszerűsítő szándékkal írt összefoglaló: Schmidt Anikó: Iratgyűjtés az Országos Levéltárban. Aktakaland, 2018. <https://aktakaland.wordpress.com/2018/09/03/iratgyujtes-az-orszagos-leveltarban/> (valamennyi internetes cím hozzáférése: 2019. márc. 20.)

2 Amennyiben a Magyar Nemzeti Levéltár látókörébe került, maradandó történelmi értéket képviselő iratanyag megszerzésére sem ajándékozás, sem vásárlás, sem pedig letét útján nem nyílik lehetőség, úgy a levéltár kezdeményezheti az iratok védetté nyilvánítását a Miniszterelnökség Örökségvédelmi Hatósági Főosztályán, A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény 33. § (1), (3), (4) és (5) bekezdése, valamint A kulturális javak védetté nyilvánításának részletes szabályairól szóló 57/2013. (VIII. 7.) EMMI rendelet 2 § (1) bekezdése alapján. Az eljárás során a hatóság védett levéltári anyaggá nyilváníthatja a nem levéltárban, muzeális intézményben és könyvtárban őrzött, 50 évnél régebben keletkezett maradandó értékű magániratokat, és határozatban kötelezheti a tulajdonost arra, hogy a nevezett iratanyagot biztonsági másolat elkészítése céljából – meghatározott időtartamra – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja. A levéltári anyag oda- és visszaszállításáról – a tulajdonossal történt megállapodás szerint – a Magyar Nemzeti Levéltár gondoskodik.

Vásárlások

Az árveréseken történt vásárlásaink közül – már csak koránál fogva is – kiemelkedik a pozsonyi káptalan privilegialis formában kiállított oklevele az alistáli nemesek és a margitszigeti apácák közötti, Tőnye birtokot érintő birtokvita kérdéséről, mely 1464. június 12-én keletkezett, és a Mohács előtti gyűjteményünket gyarapította a DL 108462. jelzeten. Ugyancsak jelentős az I. Ferenc által megerősített, a Temes vármegyei Újarad, Szépfalu és Zádorlak kőműves, ács, asztalos, lakatos, üveges, bádgos, fazekas, puskaműves, íjkészítő, nyerges és borbély mesterségekre vonatkozó, 1820-ban kelt céhszabályzat, mely a trianoni békeszerződést követően Romániához csatolt térség iparosainak 19. század eleji működésére szolgál forrásul. A latinul írt díszes uralkodói bevezetőt követi maga a német nyelvű oklevél, majd a végén a záradék. Az iratot bársonyba kötötték, függőpecsétje I. Ferenc magyar királyi pecsétje réztokban. A céhszabályzat az alábbi jelzeten került elhelyezésre: R 276 - 463.

Térkép- és tervtárunk is gyarapodott, például a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság a bécsi (freudenau) kikötő 1942. évi telelési helyszínrajzával, mely az S 73 - 222. jelzeten, vagy a Kerepesi úti ügető tribünjének ifjabb Paulheim Ferenc által körülbelül 1931–1933-ban készített látványtervével, amely pedig a T 87 - 11/5. jelzeten került elhelyezésre.

A hódoltság-kori harcokba enged betekintést Kádizáde Ali budai pasa magyar nyelvű levele a vármegyékhez, melyben a címzettek nyugalomra inti Lippa és Jenő törököknek való átadása ügyében, amelyről egyébként az erdélyi országgyűlés rendelkezett. Az 1616. augusztus 14-én kelt levél – melynek egyébként nem lett sok foganatja, hiszen Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek trónja megőrzése érdekében

oklevele Barbély Márton és családja részére, 1633. június 13., jelzete: R 64 - 1. - 1096. és 6. III. Ferdinánd magyar király magyar nemesség- és címeradományozó oklevele Clementis Dániel és fiai részére, 1651. május 13, jelzete: R 64 - 1. - 1098.).

Jelentős vételünk volt még a Várady-Kopp család krónikája, mely a család által összeállított, két hatalmas méretű albumból áll, melyben régi fényképek, német nyelvű család-történet és családfák is megtalálhatók. A 20. század elején keletkezett, 0,11 ifm terjedelmű albumok a P 2257 - 749. - 1. jelzeten kaptak helyet.

A második világháború keleti frontjának mindennapjait val ismert meg minket az a két levél, melyet Boldizsár Iván írt feleségének, Josette Dubruelnek 1943. január 15-16-án és február 18-án. Ezekben a ruházkodásra, ételmezésre, valamint a környező lakosság jellemzésére egyaránt kitér. Mivel Boldizsár Iván hagyatéka már a Magyar Nemzeti Levéltár őrizetében volt (P 2083), így a megvásárolt leveleket ugyanezen fond 28. tételében helyeztük el.

A „történelem alulnézetből” szempont érvényesült az azonosítatlan személy által vezetett, 1889. július. 1 és 1890. május 14. között kelt háztartási napló, és Vitéz Gázso László levéltékiképzésről szóló tábori naplója (kelt 1944. augusztus 7-26.) megvételekor: melyeket az R 385 törzsszámú fond 94. és 95. számú jelzetein helyeztünk el.

Az 1950-es évek tanulmányozásához két forrással is sikerült gyarapítanunk a levéltár gyűjteményét: Szobek András (1894–1986) kommunista politikus részére írt leveleket és kérelmeket (1950–1960) a P 2256 - 187. sorozatában (1. alsorozat), Kéthly Anna (1889–1976) angol nyelvű, 1959-ben kelt levelét a Socialist Union of Central-Eastern Europe (SUCEE) egy politikusának pedig a R 309 - II. - 336.-os jelzeten helyeztük el. Kéthly Anna Brüsszelből írt levelében a SUCEE 1959-ben Hamburgban tartott nemzetközi konferenciáján hozott határozatokra utalva úgy vélte, a SUCEE a szociáldemokratákat marginális helyzetbe hozza, elhallgatásával pedig az otthon maradt párttársak a diktatúra áldozataivá válnak.

Ajándékozások

Három olyan ajándékozásunk is volt, amely már az Országos Levéltár őrzésében lévő iratanyagot egészített ki. A P 608-as fondban lévő sóvári Soós család iratanyagához magánszemélytől kiegészítésként kaptuk a két oldalas, vélhetően 19. századi összefoglalót a Soós család, illetve további két oldalas összefoglalót Sóvár történetéről, és a Soós család 20. századi címerrajzát. Az iratok vélhetően sóvári Soós Elemér genealógus hagyatékából kerültek ki, és a 21. tételben kerültek elhelyezésre.

A léczfalvi Keresztes család (P 1930) hagyatékát egészíti ki a nekünk ajándékozott Róder Irénre, a köödi Lázár családra és léczfalvi Keresztes György Pálra vonatkozó, 0,22 ifm terjedelmű iratanyag, mely fényképeket, igazolványokat, okleveleket, okiratokat, keresztleveleket, gyászjelentéseket, nemesi bizonyágleveleket, ingatlanokra vonatkozó iratokat és kitelepítési dokumentumokat is tartalmaz. A gyűjtemény a nevezett fond IX-XII. sorozataiba került.

4. kép – III. Ferdinánd magyar király magyar nemesség- és címeradományozó oklevele a harmincéves háború idején a svédek ellen vitézül harcoló Lonczkröner Jánosnak részére, 1654. december 12., (MNL OL R 64 - 1. - 1099.)

de 18. février. Je t'aurais cette lettre, qui a restée dans ma poche. Il n'y avait plus de post. ces jours.

le 15 janvier 1943.

Mon amour, Chérie, édis kicsi Josettekém, je t'ai écrit déjà une fois aujourd'hui, tu sais. Tu as déjà cette lettre certainement, car mon ami Stögl l'a portée, mais je ne sais pas, quand auras-tu cette lettre-ci? Aujourd'hui notre avant-dernier camion est devenu mauvais et comme ça il faut que nous fassions beaucoup d'économie avec le dernier. C'est à dire qu'en nous ne pouvons pas servir pour porter et rapporter la poste.

Donc je te prévient, Chérie, ne te désespère pas, si tu ne reçois maintenant aussi souvent des lettres qu'avant. J'écris toujours tous les jours, mais c'est possible que tu les reçoiras moins souvent. Je répète que ce n'est rien qu'une petite prévention*) parce que je sais que tu t'inquiètes trop, mon amour. C'est aussi bien possible, que tu auras mes lettres comme avant.

Il est très tard déjà, Josettekém et ma lumpe n'éclaire guère. Bonsoir, je t'aime, je t'aime, je t'aime. A demain, Josette. Je dors... je dors sur ta poitrine. Sur ta poitrine droite et j'embrasse la gauche.

et un petit mensonge... Je savais déjà que nous serons obligés de faire cette fameuse retraite...

5. kép – Boldizsár Iván levele feleségének a keleti frontról, 1943. január 15. (MNL OL P 2083 - 28.)

A nagyzerindi Csete család anyagának (P 2257 - 716. - 1.) kiegészítéséül szolgált Csethe József (1881–1965) irategyüttese, mely az Országos Levéltár-Nagy Háború Blog-Europeana által a Kulturális Örökségvédelmi Napok rendezvénysorozat keretein belül szervezett „Háborúk, forradalmak, traumák: Az első világháború története (1914–1918)” gyűjtőkori nap felhívására, utólag érkezett. A hagyatékozó az első világháborúban

a 4./VI. népfelkelő zászlóaljnál előbb századosként, majd szakaszvezető őrnagyként harcolt. A gyűjtemény, melyben megtalálható Csethe József önéletrajza, első világháborús fényképekkel és iratokkal ellátott albuma, egyéb, életére és szüleiére vonatkozó iratai, valamint az isonzói csatáról írott, nyomtatásban is megjelent visszaemlékezése, páratlan forrást kínál az első világháború olasz frontjának tanulmányozására. Az irategyüttes legértékesebb része kétségtelenül a képes album, melyben a beragasztott korabeli fényképeket részletes jegyzetekkel is ellátta, így az utókorra egyfajta fényképes naplót hagyott hátra. Az iratok a P 2257 - 716 - 3. alsorozatában kaptak helyet.

Az első világháborús dokumentumok az esemény 100. évfordulója miatt 2018-ban a levéltár gyűjtésének fő profilját adták: e témában további öt iratajándékozás került begyűjtésre a gyűjtőkori nap során érkezett iratok közül: Kanczler Károly főhadnagy első világháborús szibériai hadifogságban, 1917–1918 között írt naplója (R 385 - 93.), Szabó Zsigmond első világháborús honvéd iratai, levelezése és fotógyűjteménye (P 2256 - 181. - 1.), Fetés János olasz hadifogságba esett mártónfalvai születésű kovácsmester első világháborús hagyatéka (P 2256 - 188. - 1.), a Plangár család iratai (P 2257 - 750. - 1.), melyben a háború következtében árvaságra jutott leszármazottak sorát követhetjük nyomon, és a háború után nem sokkal elhunyt Krumpholtz Dezső hagyatéka (P 2256 - 189. - 1.), aki a 31. honvéd gyalogezred katonája volt. A gyűjtőkori napon további 21 darab, az első világháborúhoz kapcsolódó irategyüttest hoztak digitalizálásra, ezek elhelyezése még folyamatban van.⁴

A Böröcz család anyagában Böröcz Imréné sz. Márffy Gabriella és férje, Böröcz Imre hagyatékával ismerkedhetünk meg, melyekben genealógiai feljegyzések is találhatóak a Böröcz, Márffy, Széchényi és rokon családokra vonatkozóan. A P 2360 fondban elhelyezett, 0,75 ifm terjedelmű anyagban, a családi és személyi hagyatékoknál megszokott hivatalos iratok, levelezés és fényképek mellett Böröcz Imre mérnök, tudományos főmunkatárs szakmai munkásságára vonatkozó dokumentumok is vannak, így például a relativitás-elméletre, a Fermat-elmélet bizonyítási kísérletére vonatkozó iratok, szabadalmazott találmányok, mechanikai és csillagászati tanulmányi jegyzetei. A hagyaték reflektál továbbá az 1956-os eseményekre is, Böröcz Imre 1956-os műegyetemi szerepvállalásával kapcsolatos dokumentumok, interjúk, elismerések is találhatóak benne.

Gera Mihály fotótörténész, újságíró naplóorozata, levelekkel, névjegyekkel, fényképekkel és meghívókkal ugyancsak ajándékként került az Országos Levéltárba. Az 1961–2014 évkörű, 0,7 ifm terjedelmű iratanyagot, mely egyedülálló módon rögzíti a neves fotótörténész szakmai és magánéletének történetét, a P 2361 fondban vettük nyilvántartásba.

Ugyancsak ajándékként érkezett levéltárunkba a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetségének (MEFESZ) 0,32 ifm terjedelmű iratanyaga, mely hét fényképalbumból, a MEFESZ közgyűléseinek munka- és

jegyzőkönyveiből, tanulmányokból, nyilatkozatokból, alapszabályzatokból, levelezésből és sajtóanyagból áll. A MEFESZ fontos szerepet játszott az 1956-os forradalom követelésének (16 pont) kidolgozásában, így annak leverése során a szervezetet is komoly megtorlás érte. A most bekerült iratanyag (P 2358) a szövetség 1956 utáni emigrációs időszakának (1957–2000) tevékenységébe enged betekintést. A már őrzésünkben lévő Magyar Fotóművészek Szövetségének iratanyagához (P 2142) 4,64 ifm terjedelmű kiegészítés érkezett, amelyeket részben a már meglévő tételekben, részben újabbakban (20–30. tétel) helyeztünk el. Utóbbiakban a könyvtárral, különféle bizottságokkal (számvizsgáló, felvételi, művészeti, etikai) és kiállításokkal, versenyekkel, díjakkal kapcsolatos iratok találhatók az 1969–2011 évek vonatkozásán.

A Mikes Kelemen Programnak⁵ köszönhetően került állományunkba Muskóczy Józsefné Borbála hagyatéka, mely a Muskóczy Józsefnének címzett levelek mellett a Clevelandi Női Segélyegylet és más egyletek dokumentumait (így például jegyzőkönyveket, emlékkönyveket) is tartalmazza. A 0,18 ifm terjedelmű anyag a P 2357 törzsszámon került elhelyezésre. 2018-ban vettük nyilvántartásba a Torontói Magyar Ház iratanyagát is, mely páratlan forrásul szolgál a tengerentúli magyarság 20. századi történetére, mindennapjaira. A Torontói Magyar Házban személyi és családi hagyatékokat, testületi és alapítványi iratanyagokat egyaránt gyűjtöttek. A 13,9 ifm terjedelmű anyag a P 2343 fond alatt található meg.

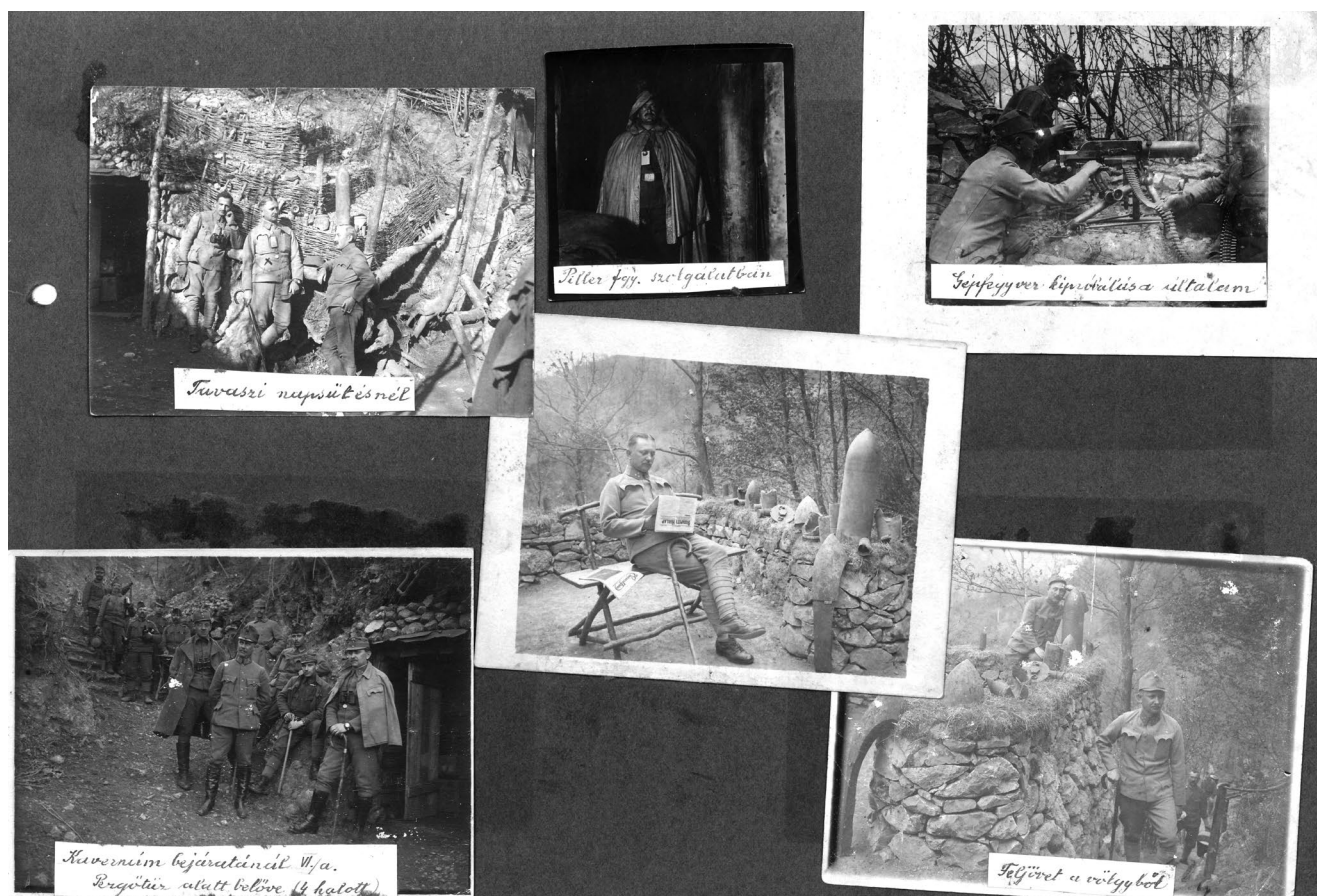
Védett iratok digitális másolatai

2018-ban is folytattuk a védetté nyilvánított levéltári anyag biztonsági másolatainak készítését.⁶ Az állományba vett biztonsági másolatok közül kiemelkedik az I. Lipót kancelláriája által kiadott oklevél Dolinay Gábor és Simonyi István között megkötött egyezség ügyében (1696. július 19.), mely az alábbi jelzeten került elhelyezésre: X 10815 - 8. Az irat tanúsága szerint 1679-ben Simonyi István megölte Dolinay Erzsébet apjának, Dolinay Gábornak egy emberét. A tett elkövetése után a felek úgy egyeztek meg, hogy Simonyi kártalanítás fejében örökjogon átengedte Dolinaynak és utódainak a Bars vármegyei Kamenicában (Kemenec, ma Szlovákia) található, már régebb óta id. Dolinay Miklósnál, Dolinay Gábor atyjánál zálogban lévő, kőből épült nemesi udvarházát tartozékaival együtt. Simonyi két fia, András és Ádám azonban elutasították az egyezséget, és az udvarház visszaadását kérték. Dolinay Erzsébet erre panaszt emelt, amelynek a királyi jelenléti bíróság helyt adott, az udvarházra szóló birtokjogát az ítélettel megerősítette, a Simonyi fivéreket pedig patvarkodás miatt az ország törvényeire való hivatkozással 200 forint pénzbírságra ítélte.

4 A levéltári gyűjtőkori nap tanulságairól, az ott gyűjtött iratokról bővebben: *Schmidt Anikó–Szabó Dorottya*: Gyűjteményes napok (Collection Days) az MNL Országos Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 68 (2018) 3. sz. 41–48.

5 A Mikes Kelemen Programról ld. *Arany Krisztina*: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai. *Turul*, 90 (2017) 2. sz. 104–108.

6 Tevékenységünket „A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény 33. § (1), (3), (4) és (5) bekezdése, valamint „A kulturális javak védetté nyilvánításának részletes szabályairól szóló 57/2013. (VIII. 7.) EMMI rendelet 2 § (1) alapján végezzük.

6. kép – Csethe József első világháborús naplója, 20. század (MNL OL P 2257 - 716. - 3.)

Ugyancsak jelentős Kossuth Lajos levele Hory Bélához, mely 1880. december 14-én íródott. Ebben Kossuth a címzett korábbi kérését, hogy fiának keresztapja legyen, határozottan elutasítja azzal az indokkal, hogy sokszor vállalta már el a keresztapai tisztet, de mivel ez túl sok kellemetlenséggel járt, egy idő óta nem vállal efféle feladatot. „Éveken keresztül teljes készséggel teljesítettem mind azok kívánságát kik keresztapaságra szőlítottak fel. A következés az lett hogy anynyi leirhatatlan baj, boszúság, kellemetlenség, zaklatás hárult reám... hogy soha többé senki kérésére semmi körülmények közt keresztapaságot el nem fogadok...” Az irat digitális másolata a X 10815 - 3. jelzeten kérhető ki.

A felsorolt példákban kitűnik, hogy minden évben számos érdekes és értékes irat kerül a levéltár látóterébe akár árverésen, akár közvetlenül a magánszemélyeken keresztül. Ezek kutathatósága és hosszú távú megőrzése csupán a közgyűjteményekben biztosított, ám csekély összegű iratvásárlási keretünk sajnos nem minden esetben teszi lehetővé számunkra, hogy a vételre kínált fontos történelmi forrásokat megvásároljuk, vagy akár potenciális vevőként léphessünk fel értük az aukciós piacon. Ezért is szeretném megköszönni mindazon magánszemélyeknek, akik az anyagi ellenszolgáltatásról lemondva, nagylelkű adományként ajánlották fel az intézménynek tulajdonukban lévő, történelmünk megértése szempontjából jelentős irataikat.

KÖNYVISMERTETÉS

Zsoldos Attila: *A Druget-tartomány története, 1315–1342*. MTA BTK TTI, Bp., 2017. 302 p. (ISBN 978-963-416-063-2)

Zsoldos Attila Druget könyvének egyik legfontosabb jellemzője, hogy a címhez kapcsolódó teljes forrásanyag ismeretében és felhasználásával készült. Nem maradt belőle ki semmi, a témához tartozó oklevél. Ezzel egyszersmind azt is mondhatjuk, hogy a könyv a modern tényfeltáró történetírás iskolapéldája. Mind témaválasztásában, mind a megvalósítás módszertanában.

A témát illetően elmondható, hogy a Druget-tartomány szókapcsolatnak mind az első, mind a második tagja már felkeltette a történírók érdeklődését, külön-külön. Az, hogy a kettő összekapcsolható, sőt összekapcsolandó, az Engel Pál érdeme. A tartományúri hatalom természetéről régóta értekeztek, itt különösen Kristó Gyula Csák Máté tartományúri hatalmáról írt könyve volt nagy áttörés a témában 1973-ban. A Drugetekről is születtek már a 19. században tanulmányok, főleg családi viszonyaik és különösen szép pecsétjeik keltették fel az érdeklődést irántuk, legutóbb egy szerb kutató tollából monográfia is készült róluk, de olyan tartományúri hatalomról, amely ne a királyi hatalom ellenére jött volna létre, eddig nem tudott, vagy nem akart tudni a történírtás. Hogy a Drugetekkel érdemes foglalkozni, azt Engel a 80-as években írt nevezetes *Honor, vár, ispánság* cikkében (Századok, 1982.), valamint 1985-ös kandidátusi értekezésében vetette fel: „a Drugetek története, mint a legtöbb középkori magyar mágnásdinastiáé, még megírásra vár.” Itt csak territóriumról beszél, amikor néhány oldalon összefoglalja kivételes karrierjüket. 1323-tól 1342-ig három Druget viselte a nádori méltóságot (Fülöp, János, és Vilmos) és országrésznyi megyék tartoztak irányításuk alá. „Ehhez fogható birtokkoncentráció a tartományurak leverése óta nem keletkezett, és érthetően sokaknak szemet szúrt.” Engel jól látta a birtokkoncentráció megszüntetésének alapvetően politikai okát is, de, hogy miként működött ez a territórium, arról nem szólt. Zsoldos Attila bevallotta erre az alapra épített, amikor a témáját meghatározta. Engel szóhasználatát más helyen a tartománynál is tovább ment, egyenesen Druget-birodalomról írt, és Erdély, valamint Szlavónia mellé állította mint kormányzati formát. Zsoldos könyve arról szól, hogy miért nem lett a Druget-birodalom a középkori Magyarország harmadik nagy territorriális különkormányzati egysége. (Az esély megvolt rá, de a történelmi körülmények másként alakultak. A könyv ennek az elbukott modellkísérletnek története.

Ami a megvalósítás módszertanát illeti, úgy lehetne jellemezni, hogy, amit Engel egy-két tanulmányban néhány oldalon, kevés, de jellemző forrás bevonásával vastag ecsetvonásokkal megfestett, csak a főbb kontúrokat emelve ki a képnek, Zsoldos egy egész könyvben

részletezett. Pontos ecsetvonások, apró finomságok, leheletnyi ábrázolások vannak ezen a képen. Ugyanakkor vannak elmosódott arcok, tájak, olyan mintha egy valóságot tökéletesen mintázó barokk képtörredék egy impresszionista benyomáshalmaz egyesülne egy műalkotásban. Éppen a sok apró részlet és számos kitérő miatt nem elég egyszer elolvasni. Másodszor már tudunk figyelni a részletek megmunkálásának titkaira is.

A könyv kvintesszenciája Zsoldos Attila rendes tag székfoglaló előadása volt az akadémián, egy furcsa alcímmel: *A Druget-tartomány története (az unalmas részletek nélkül)*. Gyanítható, hogy a könyv készülése közben folytatott munkatársi-baráti beszélgetések során (bizonyára a lektorok, Csukovits Enikő, Nógrády Árpád és Weisz Boglárka jóvoltából) többször szóba került, hogy miként lehet ezeket az apró részleteket az olvasó számára is emészthető formába önteni. Nos, az „átlag” olvasó számára nem lehet – nyilván nem véletlen, hogy nem egy „népszerű történelem” sorozatban jelent meg, hanem a Történettudományi Intézet Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések sorozatában –, így kijelenthető: ez a munka a szakmának íródott. A középkoros kollégák viszont tényleg élvezettel olvassák. Nem első-sorban azért, hogy mi jön ki belőle, mi lesz a végeredmény – ez nyilván benne van az utószóban, ezért folytatjuk rögtön azzal, miután az előszón túl vagyunk –, hanem az, hogy miként jut el a végeredményhez a szerző. Milyen módszertani fogásokkal facsarja ki a forrásokból azt a kevés információt, amit aztán felhasznál a pontos kontúrok megfestéséhez. Ez az igazi titka a középkortudománynak, az innovációt pedig az jelenti, hogy a rendelkezésre álló források halmazából minél pontosabb képet lehet rajzolni a múltból, az eddig is ismert okleveleket miként tudjuk úgy olvasni, hogy válaszoljon az újonnan feltett kérdéseinkre. Ez a pontosított kép segít aztán a fontos dolgok megértésében, a nagy-politikai történelmi események hátterének, okainak megértéséhez. Azon gondolkodva, hogy miért igényel különös képességet a könyv végig olvasása, s miért vonható be alig-alig a szélesebb értelmiségi nagyközönség az olvasótáborba, megint a témaválasztáshoz érkeztem vissza.

Ha a könyv műfaját akarjuk meghatározni, könnyen ráfoghathatnánk, hogy „tartománytörténet”. Ám erről rögtön eszünkbe jut, hogy ez már foglalt, hiszen Pannónia története az igazi ókori tartománytörténet, valamint Szlavónia és Erdély középkori története is hasonlóképp fogható fel. A Drugeteké egy néhány évtizedig tartó epizód csak, egy tartománykísérlet, így leírása legfeljebb tartománycsíra-történet lehetne. Az I. világháború után kialakuló német tartománytörténet már sokkal több kapcsolódási pontot jelent, hiszen ez épp azt a feladatot kapta, hogy alapvető igazgatástörténelmi problémákra adjon választ. Zsoldos könyve tehát olyan tartománytörténet, amely leginkább

intézmény-, különösen bíróságtörténeti alapokon áll, hiszen maga a tartomány is egy különös bírósági intézményen alapult. A szerzőnek a könyv különböző helyein visszatérő fő kérdése, hogy miért nem lett végül a Druget-tartományból egy Erdélyhez, Szlavóniához vagy a macsói bánsághoz hasonló északkeleti különkormányzat? A választ a Druget-tartomány részletes bíróságtörténetére alapozva kapjuk meg. Ebben ragadható meg a könyv fő tétele, ami merőben új a korábbiakhoz képest: a Drugetek hatalma alá kerülő – fokozatosan egyre több – megyék között az azonos megyésispán személyén túlmutató, szorosabb kapcsolatot egy, az 1310-es években felbukkanó intézmény teremtette meg, amelynek léte régóta ismert volt, valódi természete azonban nem. Az intézménynek – mely voltaképpen egy sajátos tisztség volt – állandósult neve nem alakult ki, a tisztség viselőjére forrásainkban hol a királyi felség személye helyett eljáró bíró, hol a király úr által kirendelt bíró alakban utalnak, a történészek általában királybíróként emlegetik őket. A tisztség az ispáni hatalomnál nagyobb joghatóságot jelentett, és Zsoldos érvei alapján kijelenthető, hogy nádori jogkörrel jártak el a rájuk bízott megyékben. Sikertelt az is bizonyítani, hogy a királybírói intézmény csak a Károlyal olykor együttműködő Aba Amadé és Borsa Kopasz egykori tartománya területén működött, és a királybíróként elnyert nádori jogkör volt az az erő, ami az északkeleti országrész egyes megyéit a tartománnyá formálódás útján elindította. A címbeili tartomány kialakulásának különlegessége az, hogy szemben a többi, korábbi tartományúri hatalommal, annak alapját nem a Drugetek, hanem maga az uralkodó vetette meg. A király és a korábbi tartományúr, Aba Amadé közötti megállapodásban foglaltak végrehajtásáról van szó, vagyis egy olyan modell áll előttünk, amely azt mutatja meg, hogy miként működhetett volna az ország, ha a tartományurak nem szállnak szembe Károlyal, hanem együttműködnek vele. A tartomány léte nem annak következménye volt, hogy a Drugetek egymást követően, közel két évtizeden át töltötték be a nádori méltóságot, tehát nem a Druget nádoroknak volt tartományuk, hanem Fülöp és Vilmos esetében a tartomány urából lettek nádorra, a tartomány kialakulása ugyanis évekkel megelőzte Fülöp nádori kinevezését. A könyv tekintélyes része a tartomány kormányzását biztosító egyes intézmények részletes vizsgálata, így a munkát elsősorban bíróságtörténeti-kormányzattörténeti műnek mondhatjuk. És ezért tart számot elsősorban a szakemberek érdeklődésére.

A Drugetekhez kapcsolódó kormányzattörténeti kutatások az utóbbi évszázadokban ritkán keltették fel a kutatók érdeklődését, mostanában azonban még két másik kutató is érintette a témát, szinte egy időben, teljesen más megközelítésből. Spekner Enikő a királyi központok és rezidenciák története kapcsán bukkant rá az óbudai bírói szék ügyére, Szócs Tibor pedig a nádori intézmény vizsgálata közben foglalkozott a nádor bírói székhelyével. Szinte egyidőben publikálták eredményeiket: Szócs 2014-ben, Spekner 2015-ben, Zsoldos 2017-ben. A történettudomány különös kegyelmi állapota, ha a különböző eredetű kutatási területek bizonyos kérdésekben találkoznak, és a különböző nézőpontú eredmények más, hasonló, vagy éppen azonos megállapításokhoz vezetnek az egymástól függetlenül dolgozó kutatók publikációiban. A téma iránt érdeklődőknek emiatt is érdemes kézbe venniük a kötetet: miben ért egyet Zsoldos és miben nem a másik két kutató eredményeivel.

A kötet kapcsán feltétlenül fel kell hívni a figyelmet Zsoldos módszertanára, mely követi a tőle eddig megszokott politika- és társadalomtörténeti metódust (kerülve minden posztmodern történetírói varázsszót és fogalmat, ami az utóbbi időben nagyon elterjedt a történeti szakirodalomban), de teljesen új formában. Erről a szerző

maga 2010-ben így fogalmazott: „A hozzám hasonló középkorászok kutatómunkája javarészt a források felkutatásából és értelmezéséből áll. Előbbi a vadászat izgalmá miatt kedves – többnyire nem tudható előre, hogy a következő oklevélben pontosan mi található –, utóbbi pedig a rejtvényfejtés örömét nyújtja.” Ezen túl, a jelen munkát illetően még csiszolhatunk az elmondottakon: a megfogható módszertan mindazonáltal az archontológiai és itineráriumi adatok (1) pontosítása, (2) rendszerbe rakása és (3) az adatok együttes értelmezése. Az Engel Pál által elkezdett és intézeti programként kitűzött archontológia-projekt Árpád-kori részét maga Zsoldos készítette el (2011-ben jelent meg), tehát komoly tapasztalattal bírt a forrásszegényebb korszakra vonatkozóan. Az Anjou-kori részt Engel Pál ugyan megcsinálta és kiadta, de az Anjou-kori oklevéltár Károly-kori részének majdnem befejezése után az adatok teljességének ismeretében Zsoldos a Drugetekre vonatkozóan ezt kiegészítette. Érdemes arra is figyelni, mekkora változtatásokkal egészítette ki, írta újra Engel archontológiáját.

A könyv jelentős és fontos része ezért a Függelék, amelyben 30 oldalon találjuk a pontosított adatokat: Druget Fülöp és Vilmos ismert tisztségeit, tartózkodási helyeit és az egész tartomány archontológiáját. Ezen az adattáron alapszik lényegében az egész narratív szöveg. A cél egyértelmű: legyen meg minden adatnak a helye, tudjuk értelmezni valamennyit, ne maradjon kakukkfőka. Végletesen leegyszerűsítő ügy is fogalmazhatnánk, hogy a tisztségek változása és a változás okainak kiderítése a könyv módszertana. Nevezhetjük ezt archontológiai alapú történetírásnak is. Első ránézésre az archontológiai és itineráriumi adatok Zsoldosnál rendszert kapnak, ez a könyv igazi erénye, az adatok egységes koncepció szerinti elrendezése. (Egy helyen erről így ír a könyvben: „az adatok kuszasága mindazonáltal csak látszólagos, világosan kirajzolódik...”) Hármasszámú figyelhető meg a könyvben: 1. Mi az, amit biztosan tudunk, azaz mi a tény? 2. Mi az, ami csak sejthető, kitapintható az adatok és változások mögött, többnyire a politikai döntések okai. 3. Végezetül mi az, ami ezen túl van, de megkövethető: ez már tiszta elméleti kombináció, többnyire a háttérben meghúzódó folyamatok rekonstrukciója, a mozgatórugók azonosítása. Jó példa erre az V., *A tartomány felszámolása* című zárófejezet. A tények a Druget Vilmos és I. Károly néhány hónapnyi különbséggel bekövetkezett halála utáni tisztségváltások 1342-ösén. Az ebből adódó következtetések már a királyi tanácsban folyó vitákról szólnak. Személy- és csoportérdekek mesteri kitapintására legyinthetünk, hogy mindez csak feltételezés, igen, de nagyon hihető és életszerű feltételezés. Csakúgy, mint a további kombinációk arról, hogy valójában a kormányzat szerkezetének átalakításáról volt szó, amit kompromisszumra való törekvés jegyében végeztek el. Jól elkülöníthető a szövegben a biztos tudás a bizonytalantól, jól megfigyelhető a hármasszámú a könyv szóhasználatban is. Az új ispánok csoportja „vegyes képet mutat”, a tisztségek elosztásakor a kompromisszumra törekvés „sejlik fel”. A Drugetek felemelkedése, tartományuk kiépítésének folyamata ezzel a módszertannal kerül elének a könyv lapjain Fülöp 1315. évi első említésétől Vilmos nádor 1342-es haláláig.

Bár a Drugetek tartományáról szól a könyv, amely a III. (fő) fejezetben kerül terítékre – címe: *A tartomány és működése*, négy fontos alfejezettel – nekem mégis az I. fejezet a kedvencem, amelyben *Tartományok és oligarchák a 13-14. század fordulóján* címmel a tartományúri hatalom kérdéseinek új eredményeivel ismerkedhetünk meg. Persze annyiban új, hogy együtt olvashatjuk ezeket mind, mert évek óta, különböző emlékkönyvekben és folyóiratok lapjain már megismerkedhettünk a főbb tételekkel. Ez a fejezet még az érdeklődő

nagyközönségnek is befogadható. Csak csemegézve belőlük: nem volt ismeretes eddig III. András és az addig ellenséges bárók kiegyezésének kérdése 1300-ban, amelyből következett az 1300-as évek első évtizedének számos problémája, továbbá nívum a tartományúr és oligarcha fogalmának megkülönböztetése. Vagy a tartományurak köré gyűlt familiárisok megszerzése a királyi hatalom számára. Itt is tetten érhető a fent említett módszertan: Tény: az oklevelekben megragadható a familiárisok dominus váltása, otthagyták az oligarchát és a király oldalára álltak, ahol komoly szerepet kaptak és fontos eredményeket értek el a további harcok során. Ezt követi a történeti következtetés és messzebbi feltételezés: Károly sikerének egyik fontos oka volt a familiárispolitikája. Tudatosan élt az átcsábítással, ezzel fosztva meg ellenfeleit legjobb embereiktől. A siker oka az lehetett, hogy a familiárisok a tartományúr-apáknak ígértek hűséget, nem a fiaiknak, és Károly elsősorban a fiúkkal került konfliktusba, akik apjuk szerepére vágytak. A fejezet a 13-14. század számos alapvető kérdését láttatja másként, mint ahogy eddig megszoktuk. A II. fejezetről nem szóltam még külön, amely bemutatja a három Druget nádor családi viszonyait, tisztségeit, hadjáratokban való közreműködését, karrierjüket, a nádorváltások mikéntjét, a nádori bíróságon történt változásokat, egyáltalán a nádori tevékenységük részleteit.

A kötet lapjain az intézménytörténeti szempont végig fegyelmeket nem megmarad vezérlő elvként. Csak az e szempontból fontos mellékszálakra engedi a szerző a sorokat elkalandozni, például, amikor a Drugetek irányítása alá kerülő megyék helyzetét-történetét vizsgálja szigorúan intézménytörténeti szempontból. A megyetörténet bűvópatakszerűen bukkan fel a könyv lapjain, több helyen, de ez érthető, hiszen Zsoldos sok tanulmányban majdnem minden megye történetét feldolgozta már. (Talán nem volna haszontalan egy új Árpád-kori „megyemonográfia” elkészítését várni tőle Kristó Gyula könyve után.)

Mint korábban szóba került, az alapanyagot az archontológiai, bíróságtörténeti adatok tömege adja a könyvhöz. Van azonban néhány olyan kivételes forrástípus, ami nagyon ritka a magyarországi középkori okleveles anyagban, éppen ezért különös jelentőséggel bír. Ezek egyike a végrendelet, amely az élet minden területén felhasználható, forrásértéke manapság már közhelyszámba megy. Szerencsés helyzetben vagyunk a Drugetekkel, mert a Görgey család levéltárában fennmaradt Druget Vilmos 1330. évi végrendelete. Az oklevelet már Wagner Károly kiadta, majd az ő nyomán Katona István, Fejér György, tehát a szöveg nem nevezhető ismeretlennek a történeti irodalomban. A Drugetekkel foglalkozó szakirodalom alapforrásai közé tartozik, mindenki ismeri és használja, mondhatni az unalomig ismert Druget-források közé sorolhatjuk. Természetes, hogy ebben a könyvben is kitüntetett szerepe van. A kötetben történet első felbukkanásakor elárulja a szerző, hogy „páratlanul értékes adatokkal szolgál Vilmos személyére és környezetére vonatkozóan, így az alábbiakban még számos alkalommal vissza-visszatérünk e forráshoz...” Valóban, a végrendelet legalább 17 alkalommal (102., 105., 115., 142., 143., 148 [2x], 157., 171., 173., 174., 175., 176., 182., 184., 185.) szerepel a lábjegyzetekben, azonban annak teljesen szétosztott információi mégis új megvilágításba kerülnek Zsoldosnál, olyan részletekre figyelt fel ugyanis, amik ebben az összefüggésben nem szerepeltek másoknál a korábbi irodalomban.

A könyv fel van szerelve minden olyan segédanyaggal, ami a tökéletes megértést segíti: a Függelékéről már szóltam, a nyolc igényesen megrajzolt színes térkép szemléletessé teszi azt a hatalmas területet, amit a Drugetek uraltak, a személynév- és földrajzinév-mutató segítségével rákereshetünk a szereplőkre és a történések helyszíneire

is, ami a fent mondottak fényében nagyon is praktikus szempont, mintegy kézikönyvként való használatát teszi lehetővé a kötetnek. Az angol nyelvű összefoglaló megérteti a magyarul nem tudó érdeklődőkkel, hogy nyelvünk ismerete nélkül nem fognak hozzájutni olyan információkhoz, melyek nélkül esélyük sincs megérteni egy Magyarországra vetődött jövevény rokonság szédületes karriertörténetét.

A belbecs mellett a külsín sem elhanyagolható szempont. A könyv, a sorozat többi részéhez illeszkedve keménytáblás, borítóján a témához illően három képet látunk. Mindhárom szóba kerül a szövegben, viszont titokban marad a szöveg és a kép közötti kapcsolat. A képek nemcsak dekorációs célból, hanem kiegészítő információs céllal, nagyon is fontos mondanivalót hordozva kerültek a címlapra. Az átlag olvasó egy gyűrűt, egy lovagi harci jelenetet és egy várat lát a képen, a középkori főurak tipikus környezetét és tárgyát. A szakember olvasó rögtön felfedezi, hogy közepén a rozgonyi csata Képes Krónika-beli jelenetéből a kép központi része látható, amelyen a király párviadalt vív az ellenséggel, zárt sisakban, nem felismerhető, csak a címereiről és a struccos sisakdíszéről, a mellette álló két figura viszont ránk néz, az egyikben talán Druget Fülöpöt sejtí a szerző, ezért került a címlapra. Bár Fülöpöt csak 1315-től említik a források, de egy 1317. évi oklevél narrációja nemcsak azt mondja el, hogy Fülöp Károllyal együtt érkezett Magyarországra (1300-ban), hanem azt is, hogy fegyverforgatásban jártas volt és említ három olyan hadi eseményt, amelyben Fülöp kitüntette magát. Ezek egyike talán azonosítható Zsoldos Attila szerint a rozgonyi csatával, ha így van, innen már egy lépés, amit sugallni akar a kép publikációja: Fülöp ott volt közvetlenül Károly mellett a csatában. (Vagy egyszerűen csak egy csatajelenetről van szó és ne legyünk okosabban a költőnél: „gondolta a fene”?) A mellette balról látható arany pecsétygyűrű az 1936. évi feltárások alkalmával a fehérvári bazilika apszisának északi végződésétől nyugatra találták, és annak bizonyítékként szokták emlegetni, hogy Fülöpöt a bazilikában temethették el. A Képes Krónika-beli ábrázolással ellentétben ez biztosan kapcsolható Fülöphöz, felirata és a címere alapján. Csak néhány szerencsés esetet ismerünk, amikor a fennmaradt gemmás gyűrű egykori tulajdonosát is pontosan ismerjük, a feliratnak köszönhetően. Nagyon ritka lelet, a székesfehérvári múzeum egyik feltéve őrzött darabjáról van szó, amit illetlenség volna itt és most nem szóba hozni.¹ A harmadik kép – szerintem – Dunajec várát ábrázolja, amelyet Nedec birtokon már a harmadik Druget nádor, Vilmos, saját költségén épített föl kevéssel 1330 előtt. A Druget-kötődés tehát itt is kimutatható. A könyv titkai közé tartozik, hogy a képek leírása nem található meg a könyvben, de ez nem e mű sajátossága, hanem sajnos a sorozat jellemzője.

Rácz György

A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerkesztette: Avar Anton Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, [Budapest] 2018. 320 p. (ISBN 978-963-631-273-2).

Az utóbbi esztendő középkelet-történeti vonatkozású emlékévei rendre kiváló alkalmat biztosítottak a Mohács előtti magyar történelem kutatói számára új eredményeket bemutató, vagy éppen a korábbiakat egységes rendszerbe foglaló tematikus kiadványok megjelentetésére. Ezek sorába illeszkedik a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által a 2018-as Mátyás-év keretein belül kiadott, a Hunyadiak címeresleveleit bemutató kötet is. A Levéltár

¹ Elhangzott 2017. december 8-án a székesfehérvári Szent István Művelődési Házban rendezett könyvbemutatóon.

munkatársain kívül több tudományos műhely kutatójának közreműködésével készült impozáns kiadvány az armálisok 20. század elején módszeressé váló közzétételének több mint hét évtizede megszakadt, de napjainkban újra éledezni kezdő nemes hagyományát folytatja. Mivel tehát korántsem előzmények nélküli munkáról van szó, sőt a középkor heraldikai forrásait mindig is kitüntetett figyelemmel kezelte a kutatás, ezért a kötetben nem annyira az újdonságok közlésére, mint inkább az eddigi ismeretek módszeres összefoglalására, rendszerezésére helyeződött a hangsúly. A recensens ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy jó néhány esetben kifejezetten új címerértelmezések is születtek. Ebből a szempontból meglepő következtetéseket olvashatunk például Lednic város, a Rédei család vagy a Nagylucei armálisok szövegmagyarázatakor.

A kiadvány koncepcióját a kötet előszavában (7–8. o.) az emlékvésvéltári projektvezetője, Rácz György fogalmazza meg, a bemutatandó források kiválasztásának szempontjait és a közlés mikéntjét pedig a bevezetőben (9–14. o.) a szerkesztő, Avar Anton ismerteti. Itt, a publikálásra kerülő címereslevelek historiográfiai keretbe ágyazott számbavétele után (11. o.) olvashatjuk a munka pontos célját is, hogy ti. a kötet „a ma ismert, Hunyadi Jánoshoz és Mátyáshoz köthető címereslevelek teljes korpuszát tudományos igénnyel, teljesszerűen, teljes szövegük kiadásával, reprodukciók kíséretében ismertesse, valamint a szakirodalom felhasználásával, de újabb eredményeket is felmutatva kontextusba is helyezze őket.”

A címeresleveleket elsősorban diplomatikai és heraldikai forrásként kezelő két levéltárosi megközelítés után Mikó Árpád a művészettörténeti szempontjait érvényesítve veszi vizsgálat alá a kötetben publikált történeti emlékeket: „A Mátyás-kori címereslevelek helye a miniatúrafestészet történetében” c. tanulmánya (15–22. o.) átfogó képet nyújt a korszak magyar armálisainak a művészettörténeti kutatásban játszott szerepéről. Mivel azonban a dolgozatban tárgyalt kor uralkodói címeradományt rögzítő emlékeinek száma korántsem mondható bőségesnek, ráadásul időbeli eloszlásuk is véletlenszerű, Mikó az összefüggő kép, a korábbi kutatás gótikától a reneszánsz felé haladó lineáris fejlődésvonalának ábrázolása helyett részproblémák bemutatására törekszik. A régebbi művészettörténeti szakirodalom nyomán néhány armális kiemelkedő minőségű miniatúráját kapcsolja a Mátyás-kori udvari kódexfestészet ismert darabjaihoz, és ezen címeradományok illuminációinak új irányok felé mutató voltát emeli ki. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy ez nem annyira általánosan tapasztalható, időbeli fejlődésként értékelhető törekvés, mint inkább a címernyerő, a megrendelő ízlését, minőség iránti igényét, és persze anyagi lehetőségeit tükröző jelenség.

A kötet legterjedelmesebb részét (23–283. o.) a címereslevelek közlése teszi ki: összesen 47 darab dokumentumot tanulmányozhatunk minden igényt kielégítő módon. Ezek közül négy Hunyadi János kormányzó által tett címeradomány (I–III. sz.) és armalist átíró oklevél (IV. sz.), az egyik V. László királynak Hunyadi János részére kiadott címerbővítő privilegiálisa (V. sz.), a többi pedig (VI–XLVII. sz.) I. Mátyás király címeradományozó/-újító/-bővítő kiváltságlevele, tehát a tartalom a címben szereplő „Hunyadiak címereslevelei” kifejezés valamennyi értelmezésének eleget tesz. Az egyes oklevélközlések szerkezeti felépítése főbb vonalaiban a teljes szövegű forráspublikációk bevett gyakorlatát követi. A közlés élén, páros oldalra helyezve láthatjuk az eredeti armális – vagy ha az lappang, esetleg elpusztult, akkor a formahű másolat vagy reprodukció – címerfestményét, alatta a részletes címerleírással. (Ez három, csupán másolatból ismert, és címerleírást sem tartalmazó oklevél – XVIII., XLIII. és XLVII. sz.

– esetében hiányzik.) A szemközti, páratlan oldalon a sorszám, rövid tartalmi kivonat és dátum után az oklevél fizikai leírása, fennmaradási adatai, szövegkiadása és a kapcsolódó szakirodalmi helyek teljességre törekvő felsorolása következik, majd – tipográfiaileg kissé szokatlan módon – kurzív formában magát a szövegkiadást olvashatjuk. Csatlakozó elemként az oklevél hátlati, egykorú vagy későbbi levéltári feljegyzései is helyet kaptak. A forrásközlés zárásaként valamennyi esetben sor kerül az armális értékelésére, kontextusba helyezésére: a rendelkezésre álló forrásoktól függően hosszabb-rövidebb dolgozatok mutatják be a címeradomány elnyerésének körülményeit, magát a címerszerzőt, ismertetik részletesen a címerrajzot, és veszik heraldikai vizsgálat alá a címet. Végül az eredetiben vagy formahű másolatban fennmaradt okleveleknél az előlap teljes oldalas átnézeti képe rekeszti be a forrásközlést. Mivel azonban az egyes armálisokhoz fűzött ismertetések terjedelme eltérő, és néhány tétel páros oldalon ér véget, a címerkép és az oklevélszöveg kettősét párba állító kiadási rend miatt ilyen esetekben egy páratlan oldal mindig üresen kell, hogy maradjon. Ezeken a helyeken térkitöltőként I. Mátyás király 1464 utáni nagypécstjének címeres hátlapjának közepét láthatjuk annak körirata nélkül – bár a felhasznált mütárgyat azonosító leírás az első és hátsó borítón található oklevél- és pecsétkép esetétől eltérően a kötet címnyegyedéből kimaradt. Az impozáns kiállítású könyvet napjaink gyakorlatának megfelelően rövid, idegen nyelvű összefoglaló, az oklevélszövegek elé írt magyar nyelvű tartalmi kivonatoknak, a fejezecsztáknak angolra fordított sorozata (284–287. o.) kíséri, majd forrás- és irodalomjegyzék (288–319. o.) zárja. A hasonló jellegű forrásközlésekben megszokott hely- és személynévmutatót azonban hiába keressük. A szerkesztői bevezető közlése szerint (12. o.), mivel „a kiadványt teljes szövegében kereshető módon a világhálón is közzé tesszük, az ennél szinte elkerülhetetlenül pontatlanabb névmutató elkészítésétől eltekintettünk.” Az eljárás, bár úgy igyekszik magát beállítani, nem kimondottan felhasználóbarát, különösen hogy a mutató-pótlék szerepére hivatott on-line közzététel elérhetőségének adatait sem osztja meg olvasóival.

A közel négy tucat, 32 eredeti és 15 másolatban fennmaradt vagy csupán leírásból ismert címereslevél teljes dokumentációját közreadó reprezentatív forráskiadvány tartalmának összeállításán népes szerzőgárda dolgozott: az egyes tételeket Avar Anton, Faragó Dávid, Farkas Csaba, Gál Judit, Gyulai Éva, Kádas István, Kálmán Dániel, Körmendi Tamás, Kurecskó Mihály, Orsós Julianna, Rácz György, Sölch Miklós és Tuhári Attila készítették. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy a forrásszövegeknek a szerkesztői bevezetőben rögzített átírási alapelvei (13. o.) nem minden esetben azonos módon érvényesülnek. Az Orsós Julianna (német) és Kurecskó Mihály által (latin) kidolgozott módszer szerint „a szövegeket alapvetően betűhíven, a korabeli helyesírási sajátosságokat megtartva írtuk át, kivéve, hogy a mondatkezdő szavak, a tulajdonnevek (ideértve a *Deus* és az azzal szinonim *Dominus* szavakat) és az ünnepevek kivételével mindent kisbetűvel írtunk [a gyakorlatban ugyanakkor az önálló mondat szerkezettel rendelkező *arenga* néhol kisbetűs: a *claro lumine...* (25., 67. o.), a *promulgatio* viszont nagybetűs, így állítmánya elválik az *intitulatio*ban szereplő alanytól: *Nos Mathias... Memorie commendamus* (81., 87., 95. o.); a tulajdonnevek vonatkozásában a Szent Korona *sacre... Corone* (31. o.), *Sacram... Coronam* (73. o.) és *sacre... corone* (103., 143. o.) formában is felbukkan, a királyi címben *dei gratia* (155., 191. o.), sőt *dei Gratia* (177. o.) alakot is olvashatunk; az ünnepek nagybetűzése is igen változatos: *in festo visitacionis beate Marie virginis* (95. o.), *in festo Assumptionis Beate Virginis gloriose* (42. o.), *post festum epiphaniarum/ascensionis Domini* (68. ill. 52. o.),

ante festum Beati Galli confessoris/omnium sanctorum (25. ill. 130. o.), *uff mitwuchen vor Sanct Petter und Paulus der Heiligen* (230. o.) stb. – D.G.], a központosítást a mai szokás szerint alkalmaztuk... [ha ez alatt a magyar helyesírási szabályzat értendő, akkor sok helyről hiányzik a vessző, pl. felsorolásokból: *condicionis(,) dignitatis et preeminencie* (25. o.), *privilegiis(,) graciis(,) honoribus(,) libertatibus* (264. o.), vagy értelmezős szerkezetekből: *nos(,) Mathias(,) Dei gracia rex* (passim), stb. – D.G.] A latin nyelvű szövegeknél ezeken felül a mai értelemben véve hibás egybe- és különírásokat javítottuk [de a gyakorlatban: *multo plura* (31. o.), *quasquidem* (81. o.), *sigillo in pendent* (103. o.), *nec non* (25., 31., 45., 61. o.) stb. – D.G.], a középkori és újkori szövegeknél egyaránt nem használtuk a »j« betűt (azt pusztán az »i« betű kalligráfiai változatának tekintve) [mégis alig néhány szabálykövető kivételtől eltekintve szinte mindenütt: *Johannes* (25., 31., 55., 165., 259. o. stb.) – D.G.] ... A »t« helyett a korban rendszeresen írt »c«-t (*gracia, preeminencie* stb.) is betűhíven írtuk, noha nem mindig volt biztosan megkülönböztethető a két betű az adott kézírásban [tehát a példák alapján csupán a magánhangzó előtt álló »ti« betűkapcsolat »t«-jéről van szó, amelynek használata a kötetben, sőt a betűhív átírás következtében egy-egy címereslevél szövegén belül is (pl. II., V., IX., XVII., XXII., XVI. sz.) teljes következtetlenséget mutat – D.G.].” A filológiai elvárható egységes szövegkonstrukciót a sokszerzős forráskiadás esetében csupán a kiadási elvek lefektetése nehezen tudta érvényre juttatni, annak teljes megteremtése, a részleteiben eltérő szerzői felfogások utólagos összehangolása koordinátori munkát igényelt volna, a latin nyelvű szövegeknek a németekéhez hasonló (vö. 14. o.) összeolvasását, esetleg lektorálását.

A szöveg tartalmát, értelmét nem befolyásoló ortográfiai következtelenségek azonban inkább csak a fölösleges aprólékosággal bíráló recenzius figyelmét keltik fel, a reprezentatív kiadvány értékéből nem vonnak le. A látványos képek, az egyes tételekhez kapcsolódó, tudományos igényű megírt ismertető, a teljességre törekvő szakirodalmi feltárás minden szempontból kielégítik a Hunyadiak korának armálisai iránt érdeklődő közönség igényét. Bízom benne, hogy az elvégzett munka, címeresleveleink művészettörténeti és történeti szempontokat egyaránt érvényesítő új kiadása, a Hunyadiak korszakán kívül eső heraldikai emlékek vonatkozásában folytatásra talál, és címerészeti szakirodalmunk további, immár a filológiai érdeklődésre is érzékeny, összefoglaló jellegű forráskiadványokkal fog gyarapodni.

Dreska Gábor

MEGJEGYZÉSEK DRESKA GÁBOR RECENZIÓJÁHOZ

A fentiekben közölt recenzió összességében igen egyoldalú képet fest a Hunyadiak címeresleveleit közreadó kötetéről, az olvasóban azt a benyomást kelti, hogy a munkát összeszedetlenül, központi ellenőrzés híjával végeztük el, a szövegek közreadása pedig hibáktól hemzseg. Természetesen kissé elfogult vagyok a kötettel szemben, hiszen bő félévi megfeszített munkám van benne, de a kritikát néhány elemében túlzónak érzem. Egy tizenhárom szerző produktumait összefogó kötet összeállításakor magától értetődő, hogy a tartalmi lektoráláson kívül jóformán a következtelenségek kiküszöbölésével, a fejregeszták adatainak összeállításával és egységesítésével töltöttem az időt a magam tizenkét oklevélközlésének elkészítését leszámítva. A recenzius viszont mindössze egyetlen szempontból fúrt mélyebbre, ez alapján minősítve a kiadványt, ráadásul megállapításai között vitatható is akad.

Két állítása félreértésen alapul: 1. az oklevélközlések módszertanára ért annak előnyeivel és hibáival együtt nem Kurecskó Mihályt és Orsós Juliannát, hanem engem terhel a felelősség, ők konzulensként voltak segítségemre; 2. Dreska Gábor megállapításával ellentétben minden egyes közölt oklevelet összeolvastam vagy a közreadóval, vagy mással.

A megállapított közlési elveket kétségtelenül nem sikerült teljes mértékben betartani és betartatni, igyekeztem ellenére sajnos nem sikerült minden hibát kiszűrni, de talán nem olyan súlyosak ezek a hiányosságok, mint ahogy az a recenzióból tűnik, mivel a nagybetűk használata és a központosítás nem olvasati, hanem szerkesztési kérdés, tehát az oklevélátírás pontosságát nem befolyásolja. Egyébként, ahol Dreska Gábor felrója, hogy az arengák és a promulgációk néhol kis-, néhol nagybetűvel kezdődnek, az nem írásmódbeli hiba, hanem a tulajdonképpen egyetlen mondatot képező oklevél-szövegek mesterségesen mondatokra való tagolásával kapcsolatos probléma és következtelenség, ha már pontosak akarunk lenni. Az általa kiemelt „dei Gratia” alak elméletileg persze hibás lenne, de a megállapított módszertant pontosan követve azért lett így kiadva, mert „ha a szöveg csak kiadásból ismert, akkor pontosan a nyomtatásban megjelent szöveget közöljük” (Bevezető, 12. o.), márpedig a miskolci Kovács-armális esetében éppen ez a helyzet.

A Johannes név írásmódja valóban következtelen, de a hiba a Johannes névalaknál van, amely az egész kötetben csupán egyetlen oklevél-szövegben fordul elő (Hunyadi János címereslevele, 1453). Amint Tringli István is megjegyzi (Fons 7 [2000:1] 49. o.), ez a név az elmúlt időszakban általában kivételt képez az a j betű elhagyásának gyakorlata alól.

A t-c betűk írásmódjával kapcsolatos mondatot a recenzius, úgy tűnik, félreértette. A Bevezetőben az áll (amit ő is idéz), hogy a t-c betűket „betűhíven írtuk”. Tehát azért van következtelenül írva az oklevél-szövegekben, mert az eredeti oklevelekben is következtelenül szerepel, mi pedig ezt a deklarált elvnek megfelelően betűhíven írtuk át. Úgy tűnik, mintha itt egy újabb hibára akarná felhívni a figyelmet, pedig ebben az esetben csak betartottuk a módszertant.

A mutatókat jogosan hiányolja a recenzius, ezekre már nem jutott idő és energia, az online közzététel (egyelőre pontosan ismeretlen) helyét viszont érzésem szerint felesleges lett volna konkrétan megadni egy nyomtatott kiadványban, amely évtizedek múlva is létezni fog, miközben az internetes linkek ehhez képest sűrűn változnak.

A recenzius szerint „a kötetben nem annyira az újdonságok közlésére ... helyeződött a hangsúly”, és valóban, a szövegek négyötödét korábban már közölték itt-ott. Az átírások az újraolvasás következtében azonban több esetben pontosabbak, teljesebbek, a leírások figyelmesebbek (ld. pl. a Petneházy-címerbeli buzogányt, amelyet eddig senki sem említett), valamint véleményem szerint érdemi újdonságot jelent többek között a korábbi szakirodalom hibáinak, tévedéseinek javítása (pl. a Bevezetőben), eddig ismeretlen címerábrázolások közlése (a Sibrik-címer ismeretlen eredeti miniatúrájának most megtalált másolata, vagy az ismeretlen címere a 280. oldalon), új címermagyarázatok tudományos alapon való kidolgozása (Rédei, Nagylucsei, Lednic) vagy egy speciális külpolitikai folyamat következtében született négy összefüggő armális keletkezési körülményeinek részletes ismertetése (a négy svájci oklevél esetében), nem beszélve arról, hogy az oklevelek és a címerminiatúrák nagy többségének jó minőségű színes reprodukciói (melyeket hét ország tizenhárom közgyűjteményéből szedtünk össze) eddig sehol sem jelentek meg magyar szakirodalomban, kilenc oklevél szövege pedig ebben a kötetben jelent meg első ízben nyomtatásban (ld. Bevezető, 10. o.).

Avar Anton

HÍREK, BESZÁMOLÓK

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2019. I. FÉLÉVI PROGRAMJA

2019. január 31. 17. óra

A tallini evangélikus Dómtemplom epitáfium-címerei

Előadó: Dr. Pandula Attila (egyetemi docens, ELTE BTK, Budapest, az MHGT elnöke)

Az ülést vezeti: Szirmay Gábor alelnök

2019. február 28. 17. óra

**Variációk egy témára – magyar szocialista „városcímerek”:
Debrecen**

Előadó: Dr. Szálkai Tamás (főlevéltáros, MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára)

Az ülést vezeti: Török Róbert titkár

2019. március 28. 17. óra

Zrednai (Vitéz) János pecsétgyűrűi és címerének illuminált kódexekben található ábrázolásai

Előadó: Dr. Ekler Péter (főlevéltáros, MNL OL)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra alelnök

2019. április 25. 17. óra

Kassa város címerének története az 1369-es adományozástól a város lakosságának rekatolizációjáig

Előadó: Dr. Újvári Zsuzsanna (egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Az ülést vezeti: Pandula Attila elnök

2019. május 30. 17. óra

Szemere Bertalan miniszterelnök családja

Előadó: Dr. Gyulai Éva (egyetemi docens, Miskolci Egyetem)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla főtitkár

2019. június 27. 17. óra

Beszterce-Naszód vármegye címerének története a legújabb helyszíni kutatások tükrében

Előadó: Bíró Bence (PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Az ülést vezeti: Ogoljuk-Berzsényi Anett titkár

Az előadások helyszíne:

Magyar Nemzeti Múzeum, Pollack Terem (Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14-16., fsz.)

BESZÁMOLÓ

A „KÖZÉPKORI ESTÉK” CÍMŰ PROGRAMSOROZAT 2018. ÉVI RENDEZVÉNYEIRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Klasszika-filológiai Bizottsága és Közép- és Neolatin Munkabizottsága, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 2018 tavaszától minden hónapban előadásokat szervez a középkortudomány területéről. Az előadások a „Középkori Esték” rendezvénysorozat keretében valósulnak meg azzal a céllal, hogy a különböző szakterületek kutatói (történész, művészettörténész, nyelvész, irodalmár, zenetörténész, régész) megismertessék a kollégákkal a magyar középkorkutatás aktuális kérdéseit. Az előadásokat szakmai vita követi.

Helyszín: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Konferencia- és kiállítóterem (Budapest I. ker., Bécsi kapu tér 2-4.)

Időpont: 17. óra

A 2018-ban elhangzott előadások:

2018. április 12.

Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas és a számár – Mügelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei

2018. május 17.

Mentényi Klára: A székesfehérvári prépostság és a királyi koronázó templom átépítése a XII. században

2018. június 14.

Pócs Dániel: Firenze, 1470 körül – Adalékok a magyarországi korai humanista könyvkultúra és az all’antica udvari reprezentáció történetéhez

2018. október 25.

C. Tóth Norbert: Mátyás király első felesége

Az előadás után két újonnan megjelent kötet bemutatójára kerül sor:

1. Implom Lajos: Adatok a Domonkos-Rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig. (Magyar domonkos rendtörténet 1.) Vasvár 2017.
2. Techné, Szakképzés az ókorban és a középkorban, Tanulmányok, (Szerk. Munding Márta) Piliscsaba, Avicenna, 2018.

2018. november 8.

Türk Attila: A korai magyar történelem régészeti kutatásának legújabb eredményei

2018. december 18.

Kovács Andrea: Egy titokzatos Mátyás-kori kézirat: A Futaki-Graduale

A 2018. ÉV MEDIÉVISTA KÖNYVTERMÉSE

Ötödik alkalommal rendeztük meg a középkoros könyvbemutatót Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltárban, ezúttal az MNL Pest Megyei Levéltára épületében, 2018. december 18-án 17.00 órától. A helyszínváltásra azért volt szükség, mert a rendezvény az elmúlt években nagy sikerű könyvbörzvé alakult és a Bécsi kapu téri palota konferencia terme kicsinek bizonyult – idén megközelítőleg 100 látogató vett részt –, és a vári parkolás nehézségeit is sikerült kiküszöbölni a könyveket szállító kiadóknak kedvezve. A rendezvényt C. Tóth Norbert moderálta. Idei alkalommal egy tudományos előadás előzte meg a könyvbemutatót, Kovács Andrea zenetörténeti témában adott elő Egy titokzatos Mátyás-kori kézirat: A Futaki-Graduale címmel. Az izgalmas előadásra a 2018-ban indult „Középkori esték” sorozat keretében is került sor, az előadást vita követte.

Ezt követően Ráczy György bemutatta a *Merre járt Mátyás király?* című internetes alkalmazást, amely Hunyadi Mátyás és felesége, Aragóniai Beatrix tartózkodási helyeinek térképes megjelenítését tartalmazza. Összeállításához a téma tudományos szakkönyvét – Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia* (1458–[1476]–1490) Budapest, 2011. – használták fel, a publikált adattárat vitték térképre úgy, hogy a településekre kattintva megkapjuk az adat forrását, és a szakkönyv jegyzetsszövegét is. A Moholy-Nagy Művészeti Egyetem munkatársai által készített alkalmazásban az egy-egy helyen való tartózkodást bizonyító oklevél (ha ilyen van) képe egy-két kattintással el is érhető a Collectio Diplomatica Hungarica online adatbázisából, illetve a Hungaricana közgyűjteményi portálról. A térkép egyik fő célja, hogy segítse a történelem (különösen a politikatörténet és hadtörténet) oktatását a középiskolákban, élményszerűvé tegye az ismeretszerzést, tudásbővítést. A tudományos publikációban közölt adatok ilyenfajta vizualizációja nem csak a kutatók számára nyújt kiváló segítséget, tájékozódást, hanem a Kárpát-medence településeinek lakói számára is izgalmas böngésző lehet, hogy megtudják, vajon járt-e – és ha igen, mikor – lakóhelyükön Mátyás király. Az alkalmazás a Magyarság Háza által koordinált Mátyás király Emlékév keretében valósult meg. A hagyományos, papíralapú könyvtermés mellett tehát az évtérkékelő a digitális alkalmazások felé is nyitott.

A rendezvény Szovák Kornél hagyományosnak mondható bibliográfiai értékelésével zárult. Az előadó elmondta, hogy a 2018. esztendő sem hagyott unatkozni bennünket, középkorkutatókat és a korszak iránt érdeklődőket: volt mit olvasnunk szomorú esős napokon. A – hangsúlyozottan nem teljes: még a tördelés reggelén is számos tétellel bővült – bibliográfiánk összesen hét különböző kategóriába sorolva 646 önálló tételt tartalmaz! A szerzői névmutatóban 508 nevet számolhattunk össze, e tekintetben azonban óvatosságra int két tényező: 1/ a külföldi, magyarra fordított szerzők is gazdagították a jegyzéket, 2/ olyan mesterek, mint Bónis György, Kubinyi András, Ördög Ferenc „holtukban” is szolgálták a szakterület gyarapodását. A sorozatmutató

szerint – ebben persze benne foglaltatnak a folyóiratok is – 54 sorozat folytatódott a 2018. esztendőben, ezek életképesnek és hatékony publikációs fórumnak bizonyultak. A tartalmi-tárgyi kategóriák között első helyre újra csak a forráskiadványokat soroltuk: ezek „tisztta súlyban” mutatják, mennyit is gyarapodott a szakterület tudása 2018-ban: számuk 13 kötetre rúgott, oldalszámuk és kilóra mért súlyuk úgyszintén meggyőző – nem kis teljesítmény! A második kategória szorosan az első sarkát tapossa: a magyar nyelvű forrás- és szöveggyűjtemények nem csak az egyetemi oktatást és a művelt közönség igényeit szolgálják, egyszersmind eszközei a meglévő tudás folyamatos karbantartásának és korszerű formában történő közzétételének is: számuk 5 volt 2018-ban. Ki kell emelni a kézikönyvek fontos csoportját (5 db), ebből egy szerzettörténeti (Implom), egy magyar nyelvtörténeti (Kiss J- Puszta), egy történeti földrajzi (Ördög F. posztumusz munkája) és végül kettő numizmatikai (Tóth Csabák két Árpád-kori éremtára). Az önálló szerzői kötetek a tudósi aktivitás fokmérői, 30-an tudhattak magukénak ilyen munkát a tárgyév során. A 45 gyűjteményes és tanulmánykötet a tudományos diskurzus intenzitásának mutatója: konferenciák és más személyes eszmecsereken kimunkált tanulmányok jelentek meg ezekben a szerkesztett kötetekben. A szerzői cikkek és tanulmányok a kutatók folyamatos érdeklődésének és munkálkodásának bizonyítékai. A számok önmagukban persze reprezentatívak, a tartalom azonban fontosabb. A bibliográfia tételei a tudományos közlés minden szintjére kiterjednek: tudományos igényű apparátussal felszerelt érvelő munkáktól az összefoglalásokon keresztül az ismeretterjesztő, kritikáig és az ismeretterjesztő munkákig: utóbbiak a tudományosság és a társadalmi igények szoros kapcsolatát mutatják. A bibliográfiában hangsúlyosan jelen vannak egyrészt a magyar tudományos régiók (Erdély, Felvidék, Horvátország, Szerbia, és természetesen az anyaország), másrészt a hazai műhelyek (budapesti és vidéki egyetemek, akadémiai intézetek és kutatócsoportok, más kutatóhelyek (könyvtárak, levéltárak stb.), harmadrészt az egyre rétegzettebb generációk a tapasztalt akadémikustól a fiatal pályakezdőig. Jó látni, hogy együttműködésük biztosítja az egyetemeken egyre lehetlenebb körülmények közé kerülő tudományos utánpótlás-képzést. Az írássok lefednek nagy tudományterületeket (történetkutatás, irodalomtörténet, nyelvtudomány, művészettörténet, régészet, néprajz, forrásnyelvi filológiák), valamint szűk szakterületeket (bizantinológia, germanisztika, romanisztika, ruszisztika, humanizmuskutatás, liturgiátörténet, egyháztörténet, egyetemtörténet, zenetörténet stb.). A produkció volumene más tudományterületekkel összehasonlítva komoly, súlya van az országos és nemzetközi tudományosságban, „nagyprojektekre” képes kapacitást mutat. Mindennek a létrejötté feltételezi egy önmagát állandóan értékelő, megszakítatlan diskurzust folytató és önazonosságát alakító tudományos közösség folyamatos munkálkodását, amely bármilyen irány felől közelítsen is tárgyahoz, egyaránt a középkori magyar múlt jobb, alaposabb és tárgyszerűbb megismerését szolgálja. Köszönet az alkotóknak!

Ráczy György – Szovák Kornél

E számunk szerzői

AVAR ANTON levéltáros, PhD-hallgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

DRESKA GÁBOR egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

RÁCZ GYÖRGY főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

RUDOLF VERONIKA PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

SCHMIDT ANIKÓ főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TARJÁN ESZTER PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

SZOVÁK KORNÉL egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

VERES KRISTÓF GYÖRGY tudományszervezési referens, PhD-hallgató (Doktori és Tudományszervezési Iroda, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2019-ben az eddigi füzetenkénti 40 oldal terjedelmet 48 oldalra bővítettük, az utolsó füzet esetenként lehet ennél is hosszabb. 2019-ben változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS) -hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálóján keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatja közlési szabályzatát. A Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát fogjuk alkalmazni. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját.
A részletekről *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.